

1763

1983/2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFront FOLYÓIRATA XI. évfolyam

*Násasdaróci templom, Kalotaszeg
(Csomajáy Ferenc felvétele)*

1983/2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA XI. évfolyam

TARTALOM

KRÓNIKA	<i>Kovács Gergelyné: Természetvédelem és honismeret</i>	3
	Ötesztendős a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom (<i>Lénárt Judit</i>)	8
	A IX. Komárom megyei honismereti szemléről (<i>Dr. B. Szatmári Sarolta</i>)	9
	Huszdik évében a jászákóhalmi honismereti szakkör (<i>Fodor István</i>)	10
	A badacsonytomaji helytörténeti gyűjtemény és létrehozója (<i>Hamar Imre</i>)	11
	A Baranya megyei honismereti szakköri munkáról (<i>Timár Irma</i>)	12
	A VI. honismereti tábor Hajdú-Bihar megyében (<i>Sz. J.</i>)	14
	A komáromi Múzeumbarátok Köre (<i>Mácza Mihály</i>)	14
	Kilencvenéves a Csepel Vas- és Fémművek (<i>Imre Erzsébet</i>)	16
	Gaal György, a magyar népmesék lelkes gyűjtője (<i>Vörösmarty Géza</i>)	20
ÉVFORDULÓK	Száz éve alakult a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet (<i>Laszkarátné Ács Anna</i>)	21
	Százéves a széphalmi Kazinczy Ferenc Emlékmúzeum (<i>Dr. Pásztor Emil</i>)	24
	Emlékezés Komlós Aladára (<i>Sölyom László</i>)	25
	Gondolatok a „székely kapuról” egy kapuállítási kapcsán (<i>Sebestyén József</i>)	28
	A magyar színjátszás történetéből (<i>Molnár Imre</i>)	32
	Sebesy Kálmán nemzetőr kapitány emlékezete (<i>Ifj. Kálmán Gyula</i>)	33
	Egy falusi asszony naplója Budapest felszabadulásáról (<i>Dr. Bencke Géza</i>)	35
	38 esztendő és mai képek Budapestről	38
	„Egy egész életre eljegyeztem magam a madártani kutatással” Radetzky Jenővel beszélget <i>Vörösmarty Géza</i>	40
	Érd a török hódoltság idején (<i>Dr. Kerékgyártó Imréné</i>)	42
HAGYOMÁNY	Az igazi Bogár Imre (<i>Hídvégi Lajos</i>)	47
	Imádság és krónika (<i>Lakner Zoltán</i>)	50
	Kiss László–Kiszely Gyula–Vajda Pál: Magyarország ipari műemlékei (<i>Bencke Géza</i>)	52
	Turczel Lajos: Hiányzó fejezetek (<i>Sándor László</i>)	53
	Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1–9. füzet (<i>Balázs Géza</i>)	53
	Kalendáriumok Szlovákiából (<i>Székely András Bertalan</i>)	55
	Fríz „honismereti” ifjúsági tábor (<i>Szabó T. Adám</i>)	58
	Gólyák a villanyoszlopon (<i>Schmidt Egon</i>)	59
	Életmódkutatás és történeti tudat (<i>Dr. Szily Ferenc</i>)	61
	Szűcs Sándor Molnár Lászlóhoz írt leveleiből (<i>Morvay Péter</i>)	62
TÁJLAT		
BESZÉLGETÉS		
TERMÉS		
KÖNYVESPOLC		
KILÁTÓ		
FÓRUM		

PÁLYÁZAT
(melléklet)

A XXXI. Országos néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat
Az 1982. Jubileumi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegye-
zéke (*Fejős Zoltán*)

Honismereti Bibliográfia (melléklet)

A címlapon: Szalajka-vízesés a Bükki Nemzeti Parkban (Béres Ferencné felvétele)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Géza, az ELTE Bölcsészettudományi Karának hallgatója, Bp. – **Bencze Géza dr.**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum főmuzeológusa, Bp. – **B. Szatmári Sarolta dr.** muzeológus, Tata – **Fodor István** könyvtárvezető, Jászfákóhalma – **Hamar Imre**, a Napló szerkesztőségének főmunkatársa, Veszprém – **Hidvégi Lajos**, ny. tanár, Cegléd – **Imre Erzsébet**, a Csepel újság szerkesztőségének újságírója, Bp. – **Kálmán Gyula ifj.** tanár, Csorna – **Kerekgyártó Irméné dr.** ny. tanár Érd – **Kovács Gergelyné**, az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal művelődéstörténésze, Bp. – **Laszkarátné Ács Anna**, a Hansági Múzeum muzeológusa, Mosonmagyaróvár – **Lénárt Judit**, a Központi Múzeumi Igazgatóság munkatársa, Bp. – **Mácza Mihály**, a Dunamenti Múzeum muzeológusa, Révkomárom – **Molnár Imre** ny. gimnáziumi tanár, Szigetvár – **Lakner Zoltán** tanár, Bp. – **Sándor László** író, Bp. – **Schmidt Egon**, a Lapkiadó Vállalat szaklektora, Bp. – **Sebestyén József** tervező építész, Bp. – **Sólyom László** jogász, Losonc – **Szabó T. Ádám**, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti tanszékének tudományos munkatársa, Bp. – **Székelly András Bertalan dr.** szociológus, Bp. – **Szily Ferenc dr.**, a Somogy megyei Levéltár főlevéltárosa, Kaposvár – **Szulovszky János**, a Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatója, Debrecen – **Timár Irma** honismereti szakfelügyelő, Pécs – **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTESI IMRE
TÜRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9000 példányban 4 (B/5) év terjedelemben 83/51 Pannon Nyomda, Veszprém Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hirdapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

INDEX – 25387

Természetvédelem és honismeret

A természet kiélése, leigázása, átalakítása az emberiség egyik gyógyíthatatlan gyermekbetegségének tűnik. Kórképei ott maradtak az évszázadok falán. A természet javait összegyűjtő, erdőket irtó, vizeket apasztó és szennyező, talajt kimerítő, sivatagokat maga után hagyó emberek cselekedeteit mindig egy magasabb kultúra érdekei irányították. Társadalmi tudata ebben a tevékenységben mindig alatta maradt termelési eszközei és viszonyai fejlettségének. A múlt században azonban ráébredt, hogy az objektív természeti törvényszerűségek felismerése és feltárása életszükséglet számára, hiszen ha azokkal nem szövetkezik együttélésre, mint Herman Ottó fogalmazta meg, azok mellüknek szerezett fegyverekké válnak.

A természettel morálisan és racionálisan egyaránt erős szövetséget kell kötnünk. Viszonyunk minősége tükrözi társadalmi fejlettségünket, kultúránkat. A honismeret munkásai, akik formálói társadalmunk műveltségének, szükséges, hogy ismerjék a magyar természetvédelem történeti múltját, jelenlegi helyzetét és feladatait. Jó törekvéseit csakis a társadalom egésze tudja valóra váltani.

A természetvédelem érdekében hazánkban eddig négy jogszabály jelent meg. Az első törvényes rendelkezés az 1879. évi erdőtvényben fogalmazódott meg, s az első természetvédelmi törvényt is annak részeként fogadta el 1935-ben az országgyűlés. A törvény rendelkezései alapján megalakult az Országos Természetvédelmi Tanács, melynek feladata a természetvédelemre méltó értékek felkutatása, s azok védetté nyilvánításai javaslatainak előkészítése volt. A védetté nyilvánítás a földművelésügyi miniszter hatáskörébe tartozott. Első védett területünk 1939-ben a debreceni Nagyerdő egy része lett. A második világháború végéig csaknem száz természeti értéket nyilvánítottak védetté, rendkívül kis területeket, összesen 2000 hektárnyi kiterjedésben. Európai mintákra nálunk is kezdeményezték nemzeti parkok alapítását, elsőként a Tihanyi-félszigeten. A háborús idők azonban nem kedveztek a természetvédelmi törekvéseknek, s ez nagymértékben hozzájárult, hogy a Tihanyi-félszigeten sok érték pusztulásnak indult, erőteljes beépítését nem gátolta törvény.

Azt, hogy a természeti értékekkel kapcsolatban milyen volt társadalmi tudatunk, azt a háborús években, majd azt követően kiirtott parkok, fasorok, arborétumok százai példázzák.

Az alapvető gazdasági és társadalmi változásokat a tudati viszonyok a természetvédelemmel kapcsolatban is később követték. Ezek az 1961. évi törvényerejű rendeletben és végrehajtási utasításaiban öltöttek testet. Ekkor alakult meg, kiválva az állami erdészetből, az Országos Természetvédelmi Hivatal, amelynek tanácsadó testülete változatlanul a Természetvédelmi Tanács maradt. A törvény az egész társadalmat mozgósította a természetvédelem érdekében, amikor kimondta, hogy „*Védetté nyilvánításra javaslatot tehet bármely állami vagy társadalmi szerv, szervezet és állampolgár. A javaslatot indokolni kell.*”

A törvényerejű rendeletet, illetve végrehajtását szabályozó kormányrendelet 1971-ben módosult. A módosítással lehetővé vált a nemzeti parkok létesítése, bevezette az országos jelentőségű természeti értékek fogalmát, amelyek gondozását az Országos Természetvédelmi Hivatalra bízta. A megyei jelentőségű értékek ápolása tanácsi hatáskörbe került, s egyidejűleg a megyei tanácsok védetté nyilvánítási hatáskört kaptak.

1971–1981 közötti évtizedben az országos jelentőségű védett területek száma 133-ra emelkedett. A három nemzeti park, a 28 tájvédelmi körzet és 102 országos jelentőségű természetvédelmi terület összesen 411 000 hektárt tesz ki. A megyei jelentőségű védett területek száma 622-re emelkedett, s 19 881 hektárral növeli védett területeink nagyságát.

NEMZETI PARKOK ÉS TÁJVÉDELMI KÖRZETEK
1980. DEC. 31.

**Nemzeti parkok és tájvédelmi körzetek:
1980. december 31.**

- I. Hortobágyi Nemzeti Park
II. Kiskunsági Nemzeti Park
III. Bükki Nemzeti Park

Tájvédelmi körzetek:

1. Tihanyi	6. Ócsai	17. Szabadkígyósi
2. Badacsonyi	7. Lázberci	18. Kelet-Mecseki
3. Mártélyi	8. Dévaványai	19. Gemenci
4. Barcsi ősborókás	9. Pusztaszeri	20. Gerecsei
5. Ság-hegyi	10. Zselicségi	21. Fertő tó
	11. Szentgyörgyvölgyi	22. Pilisi
	12. Orgoványi	23. Közép-Tiszai
	13. Hansági	24. Órségi
	14. Vértesi	25. Börzsönyi
	15. Soproni	26. Aggteleki
	16. Hollókői	27. Budai
		28. Kőszegi

Tervezett tájvédelmi körzetek

1. Szatmár-beregi	6. Oltárci	11. Villányi hgs.
2. Zempléni-hgs.	7. Göcseji	12. Balaton-felvidék
3. Mátrai	8. Bakonyi	13. Hajdúsági erdőpuszták
4. Tokaj-Bodroghköz	9. Sárréti	14. Ecsegfalvi
5. Kishortobágy	10. Szalacsikai	15. Kisbalatoni

MEGJEGYZÉSEK

A tervezett tájvédelmi körzetek közül a Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzet az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökének 4/1982. (XI. 20.) OKTH számú rendelkezésével létrejött.

A térkép betűjelölései az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal felügyelősejnének székhelyeit (Debrecen, Szeged, Miskolc, Budapest, Pécs, Veszprém, Győr), valamint a nemzeti parkok igazgatóságának központjait (Debrecen, Kecskemét, Eger) jelzik.

A természetvédelem extenzív fejlődési szakaszában is tetten érhetőek voltak a társadalmi gondolkodás egyenetlenségei. Bár természetesnek tarthatjuk, hogy a természeti kincsekben gazdag Nógrád megyében van a legtöbb megyei védettségi terület (77), az már elgondolkodtató, hogy ezt Hajdú-Bihar megye követi (67), de az, hogy a hasonló adottságú Békés megyében 6, Csongrád megyében 9, Szolnok megyében 10 értéket nyilvánítottak csupán védetté, már elmaradottságot tükröz.

Az elmúlt évtizedben védelem alá vont területeken kívül, az 1961. évi törvényerejű rendelettel váltak védetté hazánk barlangjai (számuk megközelíti az 1300-at), 319 madárfaj és később külön határozattal 96 gerinces állat.

Az 1980-as évek elejére a természetvédelem extenzív fejlődése befejeződött, lelassult a területek további növelése, elsődlegessé vált a védett értékek fenntartása és megőrzése. A munka során kialakult gyakorlat, az új védelmi módszerek kidolgozása, más, újabb jogszabályok megjelenése, szükségessé tették egy átfogóbb jogszabály alkalmazását. Az Elnöki Tanács 1982. évi 4. számú törvényerejű rendelete és a 8/1982. MT. sz. rendelet a természetvédelem intenzív fejlesztését szolgálja. Jelentős új elemei között találjuk a *fokozottan védett területek* kijelölését, ebbe a kategóriába a nemzetközi kötelezettségű védett területek, a bioszféra magterületei, a génmegőrzés szempontjából legjelentősebb tenyésztő- és élőhelyeink tartoznak. A védett területek típusa (természetvédelmi terület, tájvédelmi körzet, nemzeti park) kibővült a *természeti emlék* fogalmával. A természeti értékek (földtani, víztani, növénytani, állattani, tájképi és művelődéstörténeti) jogilag egységes megítélés alá kerültek. A törvény előírja védett területeinken a környezetkímélő gazdálkodási módszerek alkalmazását, s lehetőséget nyújt a védelem alatt bekövetkező termelés kiesés kártalanítására. Erősíti a kutatómunka szerepét, tervszerűvé teszi a természetvédelmi feladatok elvégzését. Rendelkezik a védett területek gondozásáról, kezeléséről és lehetőséget nyújt az öfenntartó természetvédelmi gazdálkodás kialakítására. Intézkedik a természetvédelmi őrszolgálat megszervezéséről, s megteremti a Társadalmi Természetvédelmi Szolgálat életre hívásának jogi kereteit. Egyszerűsíti az eljárási fórumokat: a helyi értékek védetté nyilvánítását a megyei tanács vb határozat helyett a tanácselnöki rendeletek körébe utalja. Felhatalmazást ad a természetvédelmi bírság alkalmazására (magánszemélynél helyszíni bírság 500 Ft-tól, más jogi személynél 20 000 Ft-tól kezdődően róható ki). A törvény megjelenésével egyidőben 340 növényfajt és több mint 150 gerinctelen állatfajt is védetté nyilvánítottak.

A természetvédelem jogi szabályozása megfelelővé vált. A jogszabályok adta keretek mellett az Országos Környezet és Természetvédelmi Hivatalt, amely 1977-ben létesült és magába olvasztotta a korábbi hivatalt, hét területi felügyelősége és három nemzeti park igazgatóság segítő feladatai végrehajtásában, a megyei tanácsok szervezetében működő természetvédelmi felügyelőkkel együtt.

A feladatokat az 1975-ben jóváhagyott távlati természetvédelmi program, valamint az intenzív fejlesztés programját meghatározó természetvédelmi alaptervek tartalmazzák. Ez utóbbiak minden védett területre elkészültek, meghatározva a területek kezelőjének, használójának teendőit, jogait és kötelezettségét, a szükséges kutatásokat, a védelem érdekében szükségessé váló műszaki, személyi, pénzügyi terveket, a fenntartási, helyreállítási és fejlesztési feladatokat. A fejlesztési munkák egy része a helyreállítási és a rekonstrukciós munkákra is vonatkozik (az elhagyott bányák felszíni nyomainak eltüntetése, növény-visszatelepítések, lecsapolt mocsarak visszaállítása stb.), valamint a természetvédelmi bemutatást szolgáló berendezések felépítésére. Azokra, amelyek a törvény szellemében lehetővé teszik, hogy „az állampolgárok a természetvédelemmel összefüggő alapvető ismereteket és feladatokat a közoktatás, ismeretterjesztés és tájékoztatás útján megismerjék.” Tanösvények, megfigyelőtornyok, tájékoztatói felszerelések, táblák, kiállítási épületek, vetítőtermek létesítésére.

A védett területek egyben környezetvédelmi mintaterületek, hiszen élőviláguk jelzi a legkisebb környezeti változást is, így egyben ökológiai laboratóriumok. Az élővilág, a genetikai készletek védelme termő- és tenyésztőhelyeiken olykor több és szigorúbb feltételeket kívánnak, mint amit a rendelkezések nyújtanak. Ezeknek a szigorú feltételeknek a betartása gyakori ütközést vált ki a természetvédelmi és a gazdasági érdekek között. Bár a védett területek jelentős része a gazdaságilag legkevésbé hasznosítható területeken fekszik, mégis – vagy talán éppen ezért – számtalan kísérleti jellegű gazdálkodási módot, termelési rendszert próbáltak és próbálnak ki rajtuk, amelyek általában nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, de maradó és tartós ökológiai változásokat eredményeznek.

Mindez indokoltá teszi, hogy a védett területek egy része a természetvédelmi szervezetek kezelésébe kerüljön. Védett területeink 70%-a állami, 25%-a szövetkezeti, 5%-a pedig egyházak és magánemberek tulajdonában áll. Az utóbbiak esetében a kisajátítás, az állami tulajdonnal a kezelői jog átírása teheti valós gazdává a természetvédelem szervezetét. Az elkövetkező évtizedben az anyagi lehetőségek függvényében, folytatódni fognak a kezelői jogra vonatkozó megszerzések és kisajátítások. Annak érdekében, hogy azokon az élővilág védelmével összehangolt, megfelelő tevékenység folyjék, s tájgondozó gazdálkodás alakuljon ki. Védett területeink fenntartására az 1980-as évek elején hektáronként 100 forint állt rendelkezésre. Ez az összeg bár csekélynek tűnik, jó gazdálkodással megsokszorozódhat. A területeken gazdálkodók azonban még sok veszélyeztető termelési technológiát alkalmaznak, s azt sem igen veszik figyelembe, hogy azok, még ha távolabb esnek is a védett terület határától, károsak lehetnek arra (vegyszerezés, melioráció stb.). Az ütközések elkerülésének lehelyesebb módszere a megelőzés, az érdekegyeztetés. A természetvédelem igényeit be kell építeni a területi tervezés rendszerébe. Erre nézve, ha szórványosan is (Tihany, Badacsony stb.), már vannak jó példák.

Tisza-part

A környezet- és természetvédelem érdekében született az 1976. évi II. törvény (Az emberi környezet védelméről), illetve az 1982. évi 4. számú törvényerejű rendelet (A természetvédelemről). Az állami politika rangjára emelte az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal tevékenységét, és a környezet- és természetvédelmet az egész társadalom érdekévé tette. A feladatok megoldása így társadalmunk egészére vonatkozik.

Az, hogy társadalmunk igényli és figyelemmel kíséri ezt a munkát, nemcsak a napi újság, rádió és televízió híradásaiból követhető nyomon, hanem az emberek közötti mindennapi beszélgetésekben is. Az esztramosi barlang, a keszthelyi kastélypark megmentéséért széles társadalmi háttér segítkezett, hogy csak két példát említsünk. Az azonban, hogy hozzájuk hasonló ügyek gyakorta előfordulnak, azt jelzi, hogy még sok a tudatlanság, a közömbösség. A romlás sokszor nem is üzleti megfontolásból, gazdasági érdekből, hanem a természetvédelmi alapismeretek hiányából születik. A természetvédelem társadalmosítása nehéz, tervszerű, kitartó munkát követel.

A Hazafias Népfront akcióprogramjaival, sikeres propagandatevékenységével kezdettől részt vállalt a környezet- és természetvédelem támogatásában. A kezdeményezésére létrejött Környezetvédelmi Társadalmi Őrség természeti értékeink védelmét is szolgálja. A Hazafias Népfront alapította Széchenyi-emlékplakett-tel a kiemelkedő társadalmi munkát díjazza a környezet- és természetvédelem érdekében. A HNF társkiadója (az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal mellett) a havonta megjelenő Búvár című lapnak is. Törekvéseit jelentős társadalmi alapokra építheti, hiszen a környezet- és természetvédelem érdekében tevékenyen dolgoznak a Magyar Természetbarát Szövetség, a Magyar Madártani Egyesület, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a MTESZ tagegyesületei mellett ifjúsági szervezeteink is.

Örvendetes jelenségnek tekinthetjük azoknak a baráti köröknek a munkáját (Őrség, Káli-medence, Bükk Nemzeti Park stb.) is, akik védett területeinken nemcsak megértik korlátozó intézkedéseinket, hanem segítik azok szigorú betartását. Számukra nem összeegyeztethetetlen a technoszféra és a bioszféra, s éppen e kettő munkájának közeledését és megértését sürgetik. Nem értelmetlen tilalomfának tekintik a fokozottan védett területek határára kirakott közlekedést, látogatást tiltó vagy korlátozó természetvédelmi tábláinkat, hanem szükségesnek. Ezekre egészen addig szükség is lesz, míg érzelmileg és értelmileg nem kötődünk természeti értékeinkhez, s míg a természetvédelem nem lesz mindennapi életünk része. Hogy azá legyen, tömegkommunikációs eszközeinknek, a közoktatásnak, ismeretterjesztésnek a csatornába egyre több természeti ismeretet kell betáplálni. Különösen az oktatás területén nagyok a lemaradások. Általános iskolai tanulóink a természetről és a természetvédelemről minimális ismereteket szereznek. A gimnáziumokon kívül a többi középiskolában még az alapozó tantárgyak (földrajz, biológia)

oktatása sem folytatódik. Pedagógusképző főiskoláink és egyetemeink közül mindössze ötben folyik természetvédelmi szakmérnöképzés, az is továbbképzés keretei között. A jövő érdekében minden iskolatípusban erősíteni szükséges a környezet- és természetvédelmi nevelés, oktatás helyzetét. Az ismeretterjesztés munkáját az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal hatékony propagandával segíti. Könyvek, plakátok, filmek, kiállítások, prospektusok, térképek megjelentetésével, elkészítésével. Az ismeretterjesztés érdekében nagy szerepet adnak az iskolai kirándulások, nyári természetvédelmi táborok szervezésének. Állandó és szervezett természetvédelmi oktatás folyik a Kiskunsági Nemzeti Park kecskeméti székházában, valamint az Észak-dunántúli Felügyelőség soproni székházában.

Évente, júniusban, a környezetvédelmi világnapon adják át a kiemelkedő természet- és környezetvédelmi tevékenység elismerésére alapított Pro Natura és Emberi Környezetért kitüntetések. A madarak és fák napja egyre jelentékenyebb ifjúsági megmozdulássá válik, bár tartalmában színesebbé és vonzóbbá kell tenni, s nem annyira természetben való felüdülést, hanem a természet tőlünk megkövetelte munkát (forrástisztítás, száraz ágak gyűjtése, tisztogatás stb.) kell előtérbe állítani, munkaakciókat kívánatos szervezni.

A tudatformálás munkája nem könnyű, s abban, bármilyen visszatsző is, a büntetést is alkalmazni kell. Így volt ez évszázadok óta. A természetvédelem bármennyire is egész társadalmunk ügye, abban nem egyszerre teljesedik ki, hanem kisebb közösségek, csoportok példamutatása során. Ilyenre mindig akadtak példák. Hazánk első védett területe, a debreceni Nagyerdő, létét egy város erdővédő törekvésének köszönheti. 1760-ban Debrecen városának tanácsa élve földesúri jogaival, Bihar vármegye gyűlése előtt hirdette ki az első, élővilág érdekében hozott határozatát és Nagycsere, Pac, Bánk, Fancsika, Savós-kút erdeiben „büntetés alatt megtiltottuk és megtiltjuk a vadászatot és madarászatot nemcsak a vadak és madarak szaporodási idején, hanem egyébkor is mindenkor és közönségesen mindeneknek, akár nemesek, akár nemtelenek, akár itt lakosok, akár külsők legyenek. Ezen kívül a nevezett Erdők széle és közte is, ahol szükséges létesen. Táblás fák fognak felállíttatni kiváltképpen az utasok kedvéért, hogy a tilalom azoknak is mindjárt a szemekbe tűnjék és ki-ki tudjon a büntetéstől őrizkedni.” – írták.

A táblás fákat 1760-ban a külsők – kívül lakók – számára állították. A bent lakók ismerték a tiltást. Ma nem mondhatjuk ezt el. Védett területeink szomszédságában, de olykor még a nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek határain belül lakók sem ismerik a természetvédelem érdekeit. A honismereti bizottságok már munkálkodnak javításán, hiszen ebben az esztendőben a 28 honismereti táborból négy természetrajzi, természetvédelmi jellegű volt. A megyei honismereti bizottságok, szakkörök munkájában azonban még nem vált általánossá a természeti értékek feltárásában és megőrzésében végzett munka. Az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal felügyelőségein dolgozók még alig vesznek részt a honismereti bizottságok munkájában.

A honismereti munka kiteljesedését mindnyájan a honismeret tanításában látjuk. Gyakorlati megvalósításig azonban van még idő, hogy kutassuk, tárjuk fel lakóhelyeink tájegységeink történeti múltját, művelődéstörténeti és természeti értékeit. A honismeret csak egységükkel válhat művelt, korszerű szülőföld-élménnyé, hazához, szülőföldhöz, néphez kötődő magyarságtudattá.

A bugaci ősborókás

Parti fecskék löszpartra vájt fészkei

Ötesztendő a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom

Az ember vele született kíváncsisága természetessé teszi már kora gyermekkorban azt a vágyat, hogy először közvetlen, majd egyre tágabb környezetét megismerje. Ennek ellenére csak az idegenforgalom gyors fejlődése, külföldi országok bejárása döbbsített rá valójában, hogy hazánkat, annak szépségeit, értékeit, múltját milyen sokan nem, vagy alig ismerik. Hogy mennyien érezték ezt a hiányosságot, azt a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom gyors elterjedése, népszerűsége, tömegek igényeivel való találkozása mutatta meg. Az 1977 őszétől – a mozgalom meghirdetésétől – eltelt 5 év alatt a múzeumok, műemlékek, természetvédelmi területek pecsétekkel igazolt látogatását több mint 40 000-en választották, és mintegy 3000 közösség küldött lepecsételt igazolólapokat.

Az ország értékeinek rendszeres megismerését megkönnyítő, különleges jelekkel ellátott térkép és a hozzá tartozó betűrendes jegyzék több mint 250 000 példányban fogyott el. Feltételezhető, hogy családok, közösségek együttesen vesznek kézbe egy-egy kiadványt, így nem tűzünk, ha mintegy millióra tesszük azok számát, akiket ezzel hazánk természeti értékeinek rendszeres felfedezéséhez, tanulmányozásához segítettünk.

Az 1979-ben indult TKM Kiskönyvtár sorozat egységes szerkesztési elveken, egységes formátumban eddig megjelent 116 kötete jó néhány alig ismert természeti értékről, műemlékről, múzeumi kiállításról adott szakszerű, térképpel, alaprajzzal, illusztrált leírást. A füzetek folyamatos megjelentetése lehetővé teszi, hogy olcsón, könnyen hozzáférhetővé váljanak hazánk jelentős értékei. Ezt a reményt valósnak tekinthetjük, ha az eddig elfogyott több mint 1,5 millió példányszámot vesszük alapul, és túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy hiányt pótol ismeretterjesztésünkben ez a sorozat.

Tudjuk, hogy a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom céljait nem egyedül tűzte zászlajára. A honismeret elmélyítése, ha más-más oldaláról is közelítve, jó néhány intézmény, tömegszervezet és mozgalom tevékenységében előkelő helyet kap. Ezért törekedett a TKM kezdetétől fogva, hogy a mozgalom intézményesen koordinálja munkáját minden hasonló programot magáénak valló szervevel. A Tájak–Korok–Múzeumok mozgalmat felügyelő Művelődési Minisztériumon – volt Kulturális Minisztériumon – kívül kezdetétől olyan szervező bizottság járul hozzá az irányításhoz, szervezéshez, amelynek tagjait a következő szervek delegálják: Országos Idegenforgalmi Hivatal, Országos Műemléki Felügyelőség, Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal, Hazafias Népfront, SZOT, KISZ Magyar Úttörők Szövetsége, Állami Ifjúsági Bizottság, Országos Testnevelési és Sporthivatal, TIT, OKISZ, KIOSZ.

A Hazafias Népfront megyei, városi szervezetei megértették e mozgalom jelentőségét és erejükhöz mérten igyekeztek azt népszerűsíteni. A KISZ a Hazai tájakon akcióját indította 1979-ben úgy, hogy annak szervező része lett a TKM feltételrendszere. Az akció első éve megmutatta, hogy az úttörők sem hagyják kirekeszteni magukat ebből az izgalmas országismereti játékból, maguktól kapcsolódtak hozzá, eredményeikkel sokszor túlszárnyalva az idősebbeket. Az ország legkülönbözőbb természetjáró-szakosztályai is beépítették tevékenységükbe a TKM-pecsétek megszerzését. E példák is bizonyítják, hogy a jövőben tovább követhető, sőt fokozandó feladat a koordináció.

Az országban több mint 20 jól működő Tájak–Korok–Múzeumok klub van, ezeknek egy része már eddig is kitaposta az útját, hogyan működjék együtt a HNF honismereti és helytörténeti bizottságaival és más, hasonló törekvésű közösséggel. A szabad idő meghosszabbodásával és az utazási költségek emelkedésével várhatóan megnövekszik a közösen kiránduló kollektívák szerepe. Így a TKM-klubok taglétszáma is megnő és több ember érdeklődési köre természetesen differenciáltabb. Szélsőséges és közösségek korosztályi megoszlása is, mert a nagyszülők hozzák az unokákat – lévén a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalomra jellemző a családok együtt tartása, a közös érdeklődés, közös élménykeresés.

Az ismeretszerzés ösztönzésének jól bevált módszerei a pályázatok, vetélkedők. Ezek több szerv közös szervezésében szélesebb körűkké, hatékonyabbakká válhatnak. A KISZ-szel, Úttörőszövetséggel közösen eddig is kezdeményezett TKM szaktáborok rendszerét – a honismereti táborokkal együttműködésben – tovább lehet fejleszteni.

Jó példa a koordinálásra a csatlakozás a HNF budapesti bizottsága és a Természetbarát Szövetség Kirándul a család elnevezésű akciójához, amikor a főváros természeti környezetének jobb megismerése beépül a TKM-pecséteként való vetélkedés játékába.

A III. Budapesti Honismereti Konferencián dr. Mezei Gyula, a Fővárosi Tanács V. B. művelődési főosztályvezetője felszólalásában hangzott el, hogy a Honismereti mozgalomba bekapcsolódók „titkok tudósai” lesznek. Nos, ilyen „titok” rendszerezett megszerzését tűzte céljául a Tájak–Korok–Múzeumok szervező bizottsága, amikor a középkor céhes hagyományait ápolva VÁNDORKÖNYV akciót indít. A 3 fokozatban: inas, segéd, mester, 10 témakör 10x10 témacsoport titkait kutathatja és dolgozhatja fel az, aki már a TKM-mozgalom aranyfokozatának elérésével bizonyította, hogy érdeklődése, törekvése azonosul kulturális, természeti értékeink sokoldalú megismerésével.

A TKM elmélyült munkát, kutatást, értékeink megőrzését célzó társadalmi munkát is számon kér a Vándorkönyv akció résztvevőitől. Megkönnyítheti a feladatok végrehajtását, ha abban a már gyakorlott helytörténészek, a honismereti tevékenységek gyűjtési, kutatási módszereit jól ismerők segítenek. Az így kialakuló közös munka óhatatlanul megerősíti azokat a közösségeket, klubokat, ahol az együttműködésnek gyökerei vannak és példamutatókká válnak a többiek számára, ahol ezek a hagyományok még nem erősödtek meg.

Sokat vitázunk nemzedéki problémákról, arról is, hogy rohanó életformánk kevés időt hagy művelődésre, nemes hagyományok ápolására, a múlt és jelen kulturális értékeinek tanulmányozására, megismerésére. E vitában egyik tényekre támaszkodó érv, hogy értelmes óáll viszonylag rövid idő – 5 év alatt – a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom tömegeket tudott maga mögött felsorakoztatni. Tekintélyes számban találtunk az ország lakosságának minden korosztályából és rétegéből különböző műveltségi megoszlásban falusiakat és városiakat, akik időt, pénzt, fáradságot áldoznak azért, hogy hazájuk kulturális, természeti értékeiből minél többet megismerjenek.

Lénárt Judit

A IX. Komárom megyei honismereti szemléről

Kilenc éve indítottuk a megyei szakkörök bemutatkozásának továbbképzési napját, a szakköri szemlét. A megye különböző városaiban, községeiben rendezett szemlék alkalmával mindig a helyi szakkör vagy szakkörök teljes bemutatására törekedtünk. Ez beszámolóból, műsorból és tárgyi gyűjtemény esetén kis kiállításból állt. Az évek során erre a napra egy-egy honismereti téma országos hírű előadóját hívtuk meg előadás tartására. Ezekkel az előadásokkal tanácsokat, ötleteket igyekeztünk adni a szakkörvezetők számára változatosabb tematika kialakítására.

A szemle igazi lényegét azonban mindig a beszélgetések jelentették, ahol a szakkörvezetők gondjaikat, örömeiket egyaránt elmondták és kitűnő ötleteket adtak egymásnak a munka szervezésével, könnyítésével, pályázatok összeállításával kapcsolatban.

Az idei szemlét Bajnán rendeztük. A községi néprontbizottság nevében Izsó Károly, aki egyben a helyi szakkör vezetője, köszöntötte a vendégeket. Az is hagyomány már, hogy mindig a szemléken osztják ki a kiváló szakköri díjat, valamint a megyei néprajzi és honismereti pályázat díjait. A néprajzi pályázatok esetében külön örömet jelentett, hogy a tarjáni és az oroszlányi szakkörök tagjai is komoly eredményeket értek el. A *kiváló szakköri* pályadíjat idén a Klinger Lőrincné vezette szakkör nyerte, amelynek tagjai évek óta komoly munkát végeznek a környék német folklórájának gyűjtésében és bemutatásában Tarjában. A nap továbbképzési részében elhangzott Horváth István előadása Bajna és környékének régészeti és történeti jelentőségéről. Az előadó külön kiemelte a helyi szakkör és Németh Béla szerepét a régészeti gyűjtő- és megfigyelőmunkában, akik számos új leletre, veszélyeztetett régészeti lelőhelyre is felhívták a figyelmet. Anyagukat beszolgáltatták a múzeumnak, fontos szerepük volt a bajnai középkori fazekas kemencék felfedezésében is.

A vitett képes előadás után Izsó Károly vezetésével megnéztük a község nevezetességeit, a gótikus részletekkel rendelkező templomot, a régi iskolát és a Metternich Sándor-kastélyt.

Ebéd után került sor a szakkörvezetők beszélgetésére. Bevezetőként Izsó Károly szakköre szép kis műsort adott az általuk gyűjtött helyi szokásanyagból, népdalokból. Munkájuk sokoldalúságát a tárgyi

anyagból készített kiállítás is bizonyítja. Az iskola vezetője támogatja munkájukat. Legfőbb gondjuk a gyűjtött anyag elhelyezése. Munkájukkal sok segítséget adnak a népi dalkincset gyűjtő kutatóknak.

Az esztergomi Dobó Gimnázium szakkörvezetője, Bánhidly László először vett részt megbeszélésünkön. A szakkör szervezeten nem régen dolgozik, de az érdeklődő gyerekekkel már évek óta jó kapcsolatot tartanak a múzeumok. Előadásokra járnak, letelejelentő, megfigyelő hálózatot létesítenek, igekeznek városukat és az országot mindjobban megfigyelni.

Az ugyancsak esztergomi Balassa Bálint Iskola szakköre három éve alakult újjá. Vezetője Varsányi Péterné. Fő céljuk városuk megismerése. Szoros kapcsolatot építettek ki a levéltárral és a múzeummal. Részt vesznek a gyűjtőmunkában, kis beszámolókat készítenek.

A két tarjányi szakkör munkája kiegészíti egymást. Az egyik vezetője Szegedi Jánosné, főként tárgyi anyagot gyűjt, amelyet a község jóvoltából külön „honismereti ház”-ban mutatnak be. Munkájukat az egész falu figyelemmel kíséri és segíti. A tárgyi gyűjtés mellett folytatják a hiedelmek, a gyógynövények, a bányász hagyományok gyűjtését is. A másik szakkör – vezetője Klinger Lőrincné – inkább nemzetiségi jellegű. „A bölcsőtől a sírig” témában összeállított gazdag, szépen feldolgozott anyagukkal már többször adtak sikeres műsort. Megelevenítik a betlehemes játékokat, foglalkoznak a német település fejlődés-történetével. Munkájukkal segítik a múzeumi német néprajzi gyűjtést is.

A két tatabányai szakkör vezetője dr. Gerzanicz Magdolna. Az egyik a Dózsa Iskolában, a másik az Uttörőházban alakult. A gyerekek olyan lelkesek, hogy mindkét helyre járnak. Iskolatörténettel, dalos, játékos hagyományok gyűjtésével foglalkoznak. Nagyon értelmes gyerekek, akik már önállóan is képesek a gyűjtőmunkára. Támogatni kell őket, jó a felszerelésük.

Ideális körülmények között dolgozik évek óta a Földi Józsefné vezette szakkör Oroszlányban. Közvetlen környékük, értékeik feltérképezésén kívül feladatuk a megye és az ország megismerése. Rendszeresen járnak könyvtárba, múzeumba, gyűjtött anyagukat eljuttatják más iskolákhoz is. Vetélkedőket, kiállításokat rendeznek. Munkájukat városuk nagyra értékeli.

Egészen új a Györy Árpádné által vezetett környei szakkör. Létrejöttében nagy szerepe volt az évek óta Környén rendezett tábornak. Felhívta a figyelmet a község honismereti értékeire és a folyamatos munka szükségességére. Sok tárgyat gyűjtöttek, megismerték a megye emlékházait, múzeumait.

A komáromi szakkörök két vezetője vett részt a szemlén. Az egyik legrégebben működő szakkör vezetője a Jókai Gimnáziumban Hetesy Lídia. Szakkörével rendszeresen készül a soprani diáknapokra. Pályázataik között a népi hagyomány, a hely- és ipartörténeti téma, az életmódkutatás egyaránt szerepel. A szakköri munka iránt nagy az érdeklődés, inkább az a gond, hogy nagy a szakköri létszám. Halász Károly a Klapka György Általános Iskola szakkörvezetője, valaha Hetesy Lídia szakkörében dolgozott. A szakkörnek az iskolában vannak hagyományai. Foglalkoznak a város környékének iparágaival, a város történetével, gondoloznak az aradi vértanúk emlékművét, részt vesznek a múzeumbaráti kör előadásain.

A kötetlen beszélgetés során szóba került a gyerekek szereplési lehetőségeinek szükségessége. Fájjalják, hogy a kulturális seregszemléken nem férnek bele a kategóriákba. Tapolczainé Sárai Szabó Éva felhívta a figyelmet az irodalmi emlékhelyek topográfiai felmérésénél a szakkörök szerepére, az irodalmi hagyományok gyűjtésének fontosságára. A munka elindításához a megyei könyvtár segítséget is tud nyújtani.

A szakkörvezetők hangsúlyozták a szemlék folytatásának szükségességét. Jónak tartják, hogy mindig máshol rendezzük meg, így a megyét és egymás munkáját is jobban megismerhetik. Egyetértettek a szakbizottság azon javaslatával, hogy az 1983-as jubileumi (X) szemlét Tatán rendezzük meg ünnepélyes körülmények között, színes műsorral és remélhetőleg még szélesebb körben.

Dr. B. Szatmári Sarolta

Huszadik évében a jászjákóhalmi honismereti szakkör

A jászjákóhalmi Horváth Péter Honismereti Szakkör utoljára 1980 elején hallatott magáról a Honismeret hasábjain. Most, mikor 20. évfordulónkra készülünk, beszámolunk az elmúlt néhány év eseményeiről.

A szakkör taglétszáma jelenleg 33 fő – kevesebb, mint az utóbbi időszakban, ugyanis az általános iskolások részére egy új szakkört alakítottunk, 11 fővel. Az 50 körüli taglétszámmal nehéz volt dolgozni, ezért úgy döntöttünk, hogy a fiatalok csak az általános iskola után kapcsolódnak be a felnőtt szakkörbe. Így lehetőség van arra is, hogy az iskolások nagyobb számban foglalkozhassanak helytörténettel, és aki továbbra is érdeklődik, és a községben marad, az automatikusan a felnőtt szakkör tagja lesz. Az ifjúsági

szakkör Fazekas Dávidnak, a szinte már legendás alakká nőtt helyi betyárnak a nevét viseli, akinek a múlt homályába vesző, misztikus elemekkel átszőtt alakját kutatja elsősorban. Természetesen a két szakkör szoros kapcsolatban áll egymással: egy jelentősebb ismeretterjesztő, vetítéses előadáson közösen vesznek részt, és együtt indulnak az országjáró kirándulásokra is.

Mindkét szakkör tartja a kapcsolatot a Jászság hasonló csoportjaival, a jászakiséri felnőtt-, és ifjúsági szakkörrel, a jászágói, jászszentandrásai ifjúsági szakkörökkel. Évente egyszer kétnapos kiránduláson ismerkednek tagjaik a távolabbi tájak látnivalóival, jártak már a Nyugat-Dunántúlon, a Dél-Dunamentén, a Zempléni-hegység vidékén, egynapos utakon pedig bejárták a környék falumúzeumait, látnivalóit. Továbbra is rendszeresen hívunk meg ismertebb előadókat, Jászság-kutatókat, ilyen esetben a szakköri foglalkozásokat kibővítve tartjuk, lehetőséget adva a kívülről érdeklődőknek is a részvételre.

Helytörténeti kiállításunkat – amely 1980 óta pecsételő helye a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalomnak – 15 éves fennállása alatt 12 ezren tekintették meg. Az állandó kiállítás mellett időszakos kiállításokat is rendezünk, mint 1982. őszén a Jászberény környékének lepkéit bemutató érdekes természeti bemutatót. A szakkör tagjai közül is tizenegyen szereztek már meg a TKM aranyjelvényét, néhányan 3–4 alkalommal is. A csoport a 2. arany fokozatot bizonyító oklevél birtokosa.

Nagy elismerése volt gyűjteményünknek, hogy az 1981. évben Szolnokon megrendezett IX. Országos Honismereti Akadémia résztvevői közösen megtekintették jászsági kirándulásuk során. A szakkör legtevékenyebb tagjai jutalomkirándulásra vettek részt Salgótarján környékén és Szentléleken.

A megyei pályázatokon is sikerrel szerepeltünk. Közös munkánkkal – a jászjókóhalmi közmondásokkal – II. díjat nyertünk, szakkörvezetőnk pedig saját pályázatával hozta el a néprajzi kategória II. díját. Váradi Zoltán több évtizedes honismereti tevékenységéért megkapta a Jászjókóhalma Községért kitüntetését, Társadalmi Munkáért kitüntetésben részesült Lékó József és ifjúsági tagjaink közül: Szabó Béla és Simon Imre tanuló.

Anyagunk egyre nő, s a közeljövőben szükségessé válik jelenlegi helyiségeink bővítése vagy a gyűjtemény áthelyezése. Szakkörünk a „Horváth Péter-nap” második alkalommal történő megrendezésével készül a 20. évfordulóra, amelyre 1983. novemberében kerül majd sor.

Fodor István

A badacsonytomaji helytörténeti gyűjtemény és létrehozója

A 75 éves Nagy Miklós badacsonytomaji nyugdíjas tanár régi vágya teljesül, tető alá kerül tizenhat évi szorgos gyűjtőmunkájának az eredménye. Mire e sorok napvilágot látnak, átadják rendeltetésének a helyi tanács és egyéb szervek áldozatvállalásával létesített helytörténeti és néprajzi gyűjtőházat. Azt hiszem, ennél szebb születésnap ajándékot soha nem kívánhatott volna magának Badacsonytomaj lelkes, fáradhatatlan kutatója, régi tárgyak, használatból kikopott eszközök, írásos emlékek gyűjtője.

A badacsonytomaji helytörténeti és néprajzi gyűjtemény megvalósulását jelképesnek is tekinthetjük, mert Nagy Miklós nemcsak az iskolai tanórákon, de iskolán kívüli életében is szüntelen nagyobb emberi közösségek boldogulását szolgálta. Tanítványaival gondosan gyűjtötte a környék halászati, szőlőművelési, kőbányászati, történeti emlékeit. Gyűjtésük eredménye többször jutott mostoha sorsra. Biztonságos tárolóhelyiségek hiányában széthordták a pusztulásból kimentett becses emlékeket. De ez sem szegte kedvét, mindig volt ereje az újrakezdeshez, a foghijással vált gyűjtemény pótlására. Több évtizede együtt él, együtt lélegzik a badacsonyi tájjal, amelynél szebbet sehol nem látott, ámbar járt kies tájakon, egyebek között a Niagara-vizesésnél is.

Milyen forrásból táplálkozik kiapadhatatlan lel-

(Borbás János felvétele)

kesedése, lankadatlan szorgalma a közügyek szolgálatában, a pusztuló értékek mentésében? Megsárgult okmányokat lapozgatunk Miklós bácsi lakásán. Édesapja kezelő altiszt volt a postán. A nagykanizsai államügyészség vádat emelt ellene, mert egy tanácskozáson kijelentette – „hogya 4 és fél évig tudtunk háborúskodni az urak érdekében, most amikor a mi érdekeinkről – a proletárdiktatúra fenntartásáról van szó – minden tisztességes embernek kötelessége a proletárdiktatúráért életét is áldozni” (Részlet a nagykanizsai államügyészség 1919. november 14-én kelt vádiratából.) Nehezen éltek, ötven voltak testvérek. Édesapját előbb a zalaegerszegi internálótáborba vitték, majd Hajmáskérre került. Szabadulása után is sokáig rendőri felügyelet alatt állt. Bizonyos tehát, hogy Nagy Miklós jó útravalót kapott emberségből az apai házból. Cselekvéseit egész életében áthatotta a nép szeretete, a haladás ügye iránti elkötelezettség.

Hosszú és kanyargós volt az útja Badacsonytomajig. Barcsón született, a tanítóképzőt Baján végezte. Első állomáshelye Zalabaksa, ahol tíz éven át tanított, majd Nagykanizsára került. Jött aztán a második világháború, a francia hadifogság. Hazatérése után Zalaújlakra kerültek, Egry József szülőfalujába. Megannyi ötletet kapott itt a nép életének, szokásainak tanulmányozásából. Négy esztendő után átkerültek Kustányba. Nagy Miklós az igazgatói teendők ellátása és a tanítás mellett a termelősövetkezet könyvelője is volt. Hat gyermeket neveltek, nagy szükség volt a családban minden forintra. Azután a felesége révén kerültek Badacsonytomajba, s vetették meg lábukat a gyönyörű tóparti településen.

A népművészettel fiatal tanító korában került kapcsolatba. Amikor Göcsejben tanított, megismerkedett dr. Fára József zalaegerszegi levéltárossal. Együtt járták a falvakat. Mint ismeretes, Fára gyűjtése vetette meg később a zalaegerszegi skanzen alapját.

Miklós bácsi nemcsak gyűjtőmunkájával, de tollal is szolgálta a táj értékeinek a mentését. Számos tanulmányt, cikket írt Egry József festőművész badacsonyi éveiről. Összegyűjtötte a badacsonyi földrajzi neveket, feldolgozta a vincellérek életét, szokásait, szókincsét, a badacsonyi bazaltbánya történetét, a környék építészeti emlékeit, a régi badacsonyi szüretek dalait, rigmusait, szokásait. 1980-ban a televízió is sugározta a badacsonyi szüret rendezvénysorozatát, amelynek Miklós bácsi volt a magyarázója.

Gyűjteményében megtalálható valamennyi, 1830-tól napjainkig forgalomba került badacsonyi borospalack címkéje. Több ládát, koffert töltenek meg az egyelőre még a lakásán őrzött írásos emlékek, újságkivágások. Az értékes dokumentumok mind tablóra kerülnek, s a helytörténeti és néprajzi gyűjtőházat gazdagítják. Eddig már több mint húsz keretezett, nagy tabló készült el.

Nagy Miklós mindig fontosnak tartotta önmaga megújítását is. Tanítói oklevele mellé 1958-ban a pecsi tanárképző főiskolán tanári diplomát is szerzett. Negyvenhárom éven át tanított, több esztendeig népfronttitkárként is tevékenykedett. Ma is tagja a népfrontbizottságnak. Rendszeresen tart előadásokat a SZOT-üldölkben. Sokak szemét nyitotta már rá a Badacsony szépségeire, rejtőzködő értékeire.

Lassan két évtizede, hogy a honismereti szakkört vezeti. A szakkör tagjai az általános iskola felsős tanulói közül verbuválódnak. A tanulók helyi idegenvezetői képesítést is kapnak. De nemcsak a helyi értékek kutatására, mentésére nevel a szakkör. Országjáró-kirándulások alkalmával megismerkedtek már hazánk történelmi tájaival, nevezetességeivel. A tárgyi és szellemi néprajz emlékeinek gyűjtése, feldolgozása közben annyi lehetőség kínálkozik a szülőföld iránti szeretet elmélyítésére, a helyes történelemszemlélet kialakítására.

Ma sem sajnálja a fáradságot, hogy házról házra járjon, megkérdezze, nincs-e valami régi, használatból kikerült szerszám, amivel a helytörténeti gyűjteményt gyarapíthatnák. Százan szerepelnek eddig az adományozók tablóján, s mintegy nyolcszázra tehető a begyűjtött tárgyak, agrár- és ipartörténeti relikviák száma. A gyűjteményt befogadó épület négy helyiségében ismerkedhetnek meg majd az idelátogatók a badacsonyi emberek tárgyakban megtestesült kultúrájával, életével.

Hamar Imre

A Baranya megyei honismereti szakköri munkáról

1. Szólnunk kell az *írásos honismereti szakköri munkáról*. Amennyire az amatőr művészeti mozgalom keresi a szereplési lehetőségeket, mert csak így tudja megmutatni műhelymunkáját, ugyanígy a honismerettel foglalkozók is szeretik megmutatni, hogy gondos szorgalmas munkával hova jutottak el. Ezért rendeznek helyi kis kiállításokat, bemutatókat, ezért igénylik a honismereti kutatók, a szakkör-vezetők és a jobb szakköri tagok, hogy munkáik nyilvánosságot kapjanak. Erre törekedve jelentettük meg *Baranya megyei Honismereti Írások* címmel a honismereti tanfolyam hallgatóinak egy-egy munkáját. A tanfolyam vizsgájára nagyobb lélekzetű dolgozatok készültek. Ezeket is megjelentetjük.

2. Két megye – Somogy és Baranya – eredményes együttműködésének és egy tájegység föltárásának szép példái a *Zselici Tanácskozások* és a *Zselici Dolgozatok* c. kiadványok, 10 évvel ezelőtt vetődött fel annak a gondolata, hogy a két megye területén fekvő Zselicet szakemberek bevonásával föltárjuk és az eredményeket közkinccsé tegyük. Így valósult meg kétévenként egy-egy tanácskozás. Az elhangzott előadásokból egy-egy kötet készült, a 10 év alatt tehát 5 kötet jelent meg, kb. 1000 oldal terjedelemben erről az egy tájegységről. Jó lenne, ha minden tájegységünkről készülne ilyen gazdag tanulmánygyűjtemény! Reméljük, hogy lesz erőnk és anyagi alapunk a munka folytatására.

3. Két évvel ezelőtt Szombathelyen, az Országos Honismereti Tanácskozáson és Akadémián merült fel a *földrajzi nevekkel kapcsolatos* honismereti gondok és teendők egész sora. Honismereti szakkörvezetőink a továbbképzésen szakemberektől kaptak segítséget az ilyen jellegű jó munkához, s közülük ma már sokan elkészítették falujuk dűlőnévtérképét. Munkánk során kiderült, hogy milyen pontatlan és hiányos a Magyarország Földrajzinév-Tára II. Baranya megye (Bp. 1978) című MÉM kiadvány. Reméljük, hogy *minden megyében* szemügyre veszik ezt a kiadványt, rámutatnak a hiányaira és hibáira. Ezzel ugyanis *hozzáférhetnek ahhoz, hogy a készülő új turisztárképekre* valóban hiteles, a *terjesztésre és megtartásra érdemes, főként pedig történelmi nevek kerüljenek.*

4. Örömmel olvastam a Honismeretben a *pályázatokról*. Ezek kiírása és szorgalmazása rendkívül jelentős. Írógató embereink örülnek a felhívásnak, és ha megfelelő idő áll rendelkezésükre, a munkatervi feladatok mellett is szívesen vállalkoznak az írásra. Az évek során valószínűleg sok értékes pályamű született szerte az országban, de a megyében is. Megítélésünk szerint ezek nyilvántartása, raktározása, hozzáférhetősége még nem megoldott. *Azon kellene gondolkodnunk, hogyan tehetnénk ezeket az írsokat közkinccsé, jól hozzáférhetővé*, hogy minél többen tanulhassanak belőle.

5. A magyarországi honismereti tevékenységnek szerves része a nemzetiségi honismereti munka. Korábban megérkben ez a tevékenység szinte kimerült az öntevékeny művészeti csoportok hagyomány-ápolásában – ami rendkívül jelentős –, de ma nálunk ennél már több történik. A nemzetiségi honismeret jó támogatóra talált a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójában. A *német és a délszláv szekció iskolarádió adásai* nemcsak az anyanyelv ápolását szolgálják, hanem *sok gyermek figyelmét irányítják a szűkebb haza, a lakóhely megismerésére, megbecsülésére.* A Stúdióba érkező levelek számai mutatják, hogy ott, ahol az iskolában közösen hallgatják az adást egy-egy lelkes pedagógus irányításával és segítségével, ott a honismereti jellegű feladatokra tömegesen érkeznek válaszok, megfetések. Egy-egy tanév végén a munka értékelésnél kiosztott díjak további lelkes munkára serkentik a résztvevőket.

Honismereti érdekből fölvettem, hogy *nem gondolhatnának-e az illetékesek a magyar anyanyelvű általános vagy középiskolások, úgy is mondhatnánk: fiataljaink honismereti jellegű műsorának megszervezésére a regionális rádióadásokban*, hiszen a vidéki tv-adók már úgyis főként helyi honismereti anyagból készítik adásaikat?

6. *Honismereti szakköreink munkájában az országosan javasolt feladatok mellett mindig szerepelnek időszerű helyi tennivalók, évfordulók, megemlékezések. Ezekre már évek óta idejében fölhívja az illetékesek figyelmét a Megyei honismereti emlékeztető naptár.* (Szerkesztette dr. Vargha Károly, a megyei Honismereti Munkabizottság elnöke.) *Siklóson* – ahol Batthyány Kázmér, Kossuth külügy-minisztere volt a földesúr – a Vár- és Múzeumbarátí Kör – a Janus Pannonius Múzeum közreműködésével, *Batthyányi Kázmér politikai pályája címmel emlékkiállítás* nyitott 1982. június hó 4-én, a politikus születésének 175. évfordulóján. Ugyanezen a napon *Mozgó* községi közös tanács vb-ülésen emlékezett meg a község fejlesztőjéről, Batthyány Kázmérról. A múzeumi és műemléki hónapban *Mozgón Batthyány Kázmér emléktáblát* leplezték le, honismereti szakkörvezetői továbbképzéssel egybekötve.

Áprilisban *Szigetvár* – a járási székhely – és *Somogyhárságy*, amelynek temetője id. *Kapoli Antalnak az első Kossuth-díjas faragó népművésznünk* sírját őrzi, méltóan adózott emlékének *halála 25. évfordulóján*. *Szigetvárott* id. *Kapoli Antal* mellszobrának koszorúzására, munkáiból igényes, szép kiállításra került sor, majd a népművész munkásságát és emberi magatartását bemutató két előadás hangzott el. *Somogyhárságyon* a tanácsépület falán levő emléktábláját és sírját a temetőben egyaránt megkoszorúzták.

Augusztus 1-én bensőséges ünnepség keretében emlékezett meg *Nagypeterden* a Hazafias Népfront községi Bizottsága által egybehívott közönség a falu jeles szülöttje, *Baksay Sándor író*, műfordító és néprajzkutató születésének 150. évfordulójáról.¹ Az ünnepi megemlékezést követően a helybeli úttörő- és KISZ-szervezet adott műsort Baksay alkotásaiból. Mind az ünnepelt *szülőházán*, mind pedig a református templomban sor került *Baksay emléktáblájának* koszorúzására. Nagypeterd iskolai *honismereti szakköre* összel a múzeumi és műemléki hónapban *nyilvános szakköri foglalkozáson* emlékezett meg *Baksay Sándorról*, a néprajzkutatóról, sok baranyai témájú írás szerzőjéről.

Sásd nagyközség honismereti szakkörvezetője meghívást kapott a tanácsülésre, ahol ismertethette elképzeléseiket a *650 éves község* jubileumi ünnepségéről, amit a vezetőség lelkesen fogadott és magáévá tett. *Megszavazták a községtörténet megjelentetését*, a már hosszú idő óta gyűjtött anyagokból.

¹ A Honismeret 1982. 5. számában Bottyán János emlékezett meg róla (Szerk.).

A készülődések és a már megtartott ünnepek, megemlékezések mind igazolták a múzeummal, a levéltárral, a könyvtárral történő együttműködés hasznát. A honismereti mozgalom kérései meghallgatásra és támogatásra találtak és találtnak a tudományos intézményeknél is. Az is meg kell mondani, hogy a honismereti tartalmú rendezvényeknél a helyi Hazafias Népfront mindig fő támogatója volt a kezdeményezéseknek.

7. Szólni kell még a *továbbképzésekről* és a *szakmunkások honismereti tábora*ról. A *továbbképzéseket évente négy alkalommal rendszeresen megtartjuk. A szakmunkások honismereti tábora új színfoltja* honismereti munkánknak. Első megrendezésére augusztus 11–14. között került sor Újpetrén, a Parkerdőben, 16 szakmunkástanuló részvételével.

8. A honismeret önmagában hordja ugyan a jutalmát, mégis elgondolkodtató, hogy nem lenne-e *klvántos, előnyös* vagy *egyenesen szükséges* mozgalmunk terjesztése, jobb fölvirágoztatása érdekében megyénként, de országosan is kidolgozni valamilyen jó *ösztönzőrendszert*. Üzemben, gyárban, tsz-ben, ifjúsági mozgalminkban, sportéletünkben, öntevékeny művészeti csoportjainknál mindenütt jelentős hajtórugóként működtek az irányító szervek az *ösztönzést, a jutalmazást, a kitüntetést*.

Ha a televíziós Ki mit tud – vetélkedőkön, Lehet egy kérdéssel több? vagy A fele sem igaz versengéseken jó ösztönzést jelentenek a jutalmak, akkor főként a közösségben és a közösségért végzett honismereti szakköri munka is több jutalmazást érdemelne, annál is inkább, mert a honismeret szinte soha nem ígérhet gyors sikert, a kitartó, a nem látványos, de igen hasznos munka jutalmazására, társadalmi elismerésére, ösztönzésére – úgy érzem – *mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban* jóval többet kellene tennünk, mint amit eddig tettünk.

Ne maradjon ez a mozgalom ilyen tekintetben az ország szegénykéje, árvácskája, mert nem ezt érdemli, hanem más! Többet! Az elmúlt 20 év munkája többre vált érdemessé!

Timár Irma

A VI. honismereti tábor Hajdú-Bihar megyében

A debreceni Déri Múzeum és a KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága 1982. július 4–10. között Polgáron szervezte meg középisikolások számára a VI. megyei múzeumi és honismereti tábort. A cél most is az volt, hogy jobban megismerhessék a diákok a múzeumi munka sokrétűségét.

A legnagyobb érdeklődés ezúttal is a régészet iránt nyilvánult meg, dr. M. Nepper Ibolya az ún. terepbejárás tapasztalataiból lesűrhető tanulságokra hívta fel a figyelmet. A helytörténeti szekció Román Márta irányításával a Gyöngyösbokréta mozgalomra vonatkozó adatokat gyűjtött. Dr. Lovas Márton a természetrajz kedvelőivel Polgár környékének faunáját ismertette meg. A néprajzi gyűjtés mikéntjébe az első két napon nemcsak Szulovszky János (aki néhány éve maga is középisikolásként vett részt a táborban), hanem dr. Varga Gyula is segítette bevezetni az érdeklődőket. A kiscsoportokban végzett konkrét témákra (építészet, mesterségek, hiedelemvilág) irányuló gyűjtés nagyban növelte a munka eredményességét, több teret engedett az aktív részvételre. Gazdag ismeretanyagot nyújtottak a helytörténetírás problémáiról, Polgár történetéről, a Hortobágy növényvilágáról elhangzott előadások. A jól szervezett esti programokkal a tábor vezetőinek, Csicsai Károlynak és Ormosi Lászlónak, rövid idő alatt sikerült közösséget kovácsolni a megye különböző településeiről jött, mintegy negyven középisikolásból.

Sz. J.

A komáromi Múzeumbarátok Köre

A csehszlovákiai Komáromban, a Dunamenti Múzeum mellett, immár tív éve működő Múzeumbarátok Köre a múzeum tevékenységét segítő önkéntes testületként jött létre azzal a céllal, hogy tagjai tevőlegesen hozzájáruljanak szűkebb hazájuk történelmének, haladó hagyományainak feltáráshoz, a muzeális értékű tárgyi emlékek gyűjtéséhez és elősegítsék a múzeum közművelődési rendezvényeinek megvalósítását.

A Kör 1972 őszén alakult, miután a múzeum igénye szerencsésen találkozott a helytörténet és az intézmény munkája iránt érdeklődő néhány lokálpatrióta komáromi lakos igényével. A 21 alapító tag a muzeális értékű tárgyak gyűjtésével kezdte működését és három gyűjtőcsoportba szerveződve már az első években több száz tárgyat mentett meg a múzeum részére a nagyarányú városfejlesztés során lebontásra ítélt komáromi városrészekben. Később a tagok a tárgyak gyűjtésén kívül helytörténeti adatgyűjtéssel és

A jubiláló Kör tagjai a Dunamenti Múzeum udvarán

adatfeldolgozással is segítették a múzeum munkáját. Helytörténeti kutatásaik eredményeit többen előadás, illetve előadássorozat keretében ismertették a Kör negyedévenként, majd kéthavonként rendszeresen megtartott összejövetelein. A Kör tevékenységének kibontakozását elősegítette, hogy annak szervezésével a múzeum igazgatója 1974 elején megbízta az intézmény egyik dolgozóját (e sorok íróját). A Kör új tagokkal bővült, s 1975 februárjában megválasztotta öttagú önkormányzatát, amely azóta irányítja a munkát. A vezetőség 1975-től évente egy-két honismereti kirándulást rendez a tagok részére. Az eddigi 13 kirándulás során a Kör tagságának alkalma nyílt megismerkedni a Csallóköz, Pozsony, a Vág völgye, a Garam mente, az Ipoly völgye, Közép- és Kelet-Szlovákia, valamint Észak- és Dél-Dunántúl, Budapest és Eger múzeumaival, műemlékeivel, emlékhelyeivel. E honismereti kirándulások és az 1978 óta már havonta rendezett összejöveteleken elhangzó helytörténeti előadások növelték a Kör iránti érdeklődést, ami taglétszámának emelkedésében is megnyilvánult. Jelenleg a Körnek 60 tagja van – fizikai munkások, technikusok, mérnökök, hivatalnokok, háztartásbeliek, nyugdíjasok – akik közül a legfiatalabbak még huszonevesek, a legidősebb pedig 88 éves. A Kör megalakulásától eltelt tíz esztendő alatt több mint ezer tárggyal gyarapították a múzeum gyűjteményét, visszaemlékezéseikkel, adatgyűjtéseikkel, kisebb tanulmányaikkal hozzájárultak Komárom és vidéke múltjának feltáráshoz, indítványaikkal megkönnyítették a műemlékvédelmi szervek munkáját, emléktáblák elhelyezését kezdeményezték a műemlékjellegű épületeken; s az illetékes hatóságok jóváhagyásával néhány esetben sajátkezűleg jelölték meg emléktáblával a történelmi emlékhelyeket, műemlékeket: így például 1975-ben a Komáromi Református Kollégium épületét – Jókai Mór egykori iskoláját – a Jókai-filagóriát és a Jókai-kertet a komáromi szigeten, valamint 1976-ban a zsitvatoroki békekötés helyét. Rendszeresen gondozzák a komáromi temetőben nyugvó neves személyiségek (dr. Alapy Gyula, dr. Baranyai József, Beöthy Gáspár, Beöthy Zsigmond, a Jókay család, Pap Gábor, Tuba János) síremlékeit. Részt vesznek a Dunamenti Múzeumban évente rendezett 10–12 időszaki kiállítás megnyitóin és a múzeum más közművelődési rendezvényein. Mindez a Kör tagjai részére a sokrétű ismeretszerzés, a szórakozva művelődés lehetőségét nyújtja, a múzeumnak pedig tevékeny önkéntes külső munkatársakat szerzett.

Mácsa Mihály

Kilencvenéves a Csepel Vas- és Fémművek

„Alulírottak töltényhüvelyek gyártására jogosított nagy iparosok a Csepel község határában fekvő területet, mely az u. n. János legelő dűlőnek képezi részét az ingatlan tulajdonosaitól 15 évre bérbe vettük oly czélból, hogy ezen területen egy gyártelepet létesítsünk, ahol a katonai célokra szolgáló fegyvertöltény hüvelyeket löporral megtölthessük és rendeltetésüknek megfelelőleg felszerelhessek. Az ipartörvény szerint járó adóját, mely tekintettel arra, hogy Csepel községnek 2446 lakosa van, egy forintot teszen – mellékeljük. Kiváló tisztelettel Weiss Berthold és Manfréd első magyar conservgyára és ércárugyára. Csepel, 1892. decz. 10.”

Így kezdődött a kilenc évtized története, melyet a kilencvenedik születésnapot ünnepelve felidéztek a Csepel Vas- és Fémművek mai dolgozói, de tízezer nyugdíjasa is, akik közül néhányan egyidősek a gyárral. Mert családi ünnep volt ez, egy olyan nagy kollektíva jubileuma, amely egységével, szerveztségével, sajátos légkörével, összeforrottságával jelentős szerepet betöltő rohamcsapata volt a magyar munkásosztálynak. A születésnap előkészületben a közösség minden tagja részt vehetett: a Csepel Művek politikai, társadalmi és gazdasági vezetése szellemi vetélkedőt hirdetett a gyáralapítás 90. évfordulója tiszteletére. Ennek első szakasza négy fordulóban zajlott, a gyár lapjában, a CSEPEL című újságban közölt keresztrejtvény, illetve szellemi totó megfejtésére mozgósítva a vállalkozó kedűeket. A nagy érdeklődésre jellemző volt például a parázs vita afölött, hogy Csepel 1949-es polgármestere i-vel vagy y-nal írta-e a nevét. A vetélkedő második szakaszában a legtöbb pontot szerzett tíz csapat „nyílt színen”, a csepeli munkásotthonban mérte össze erejét.

A Csepel Művek múltját megőrző kiadványok sora is gyarapodott: az évfordulóra készült el a kilenc évtized gazdaságtörténetének legfőbb vonásait elemző monográfia. A gyár lapjában megjelent cikksorozat politikai, munkásmozgalmi és szociográfiai megközelítésből mutatta fel a kilencven esztendő néhány eseményét. A külföldi partnereket pedig több nyelvű prospektus tájékoztatta a jubileumról. És a messzi földről érkezett vendégek, meg a gyári szocialista brigádok előtt is tárva-nyitva a Csepel Művek munkásmozgalmi és gyártörténeti múzeuma, mely számtalan tárgyi emlékekkel, eredeti dokumentummal idézi fel a történelmet.

Az évforduló megünneplését a Csepel Művek pártbizottságának irányításával közösen rendezték a gazdasági és társadalmi szervezetek. A csepeli munkásotthon színháztermében tartott ünnepi munkásgyűlésen a gyár vezetői méltatták az alapítás 90 éves jubileumát, és amit a szónokok szavai felidéztek, azt a szomszédos nagyteremben rendezett kiállítás majd felszáznyi tablóján elhelyezett fényképek, eredeti dokumentumok láttatták. A Csepel Művek Oktatási és Társadalomtudományi Intézetének társadalomtudományi osztálya, mely oroszánrészről vállalt az évforduló méltó megünneplésének előkészítésében, olyan rendszerben állította ki az összegyűjtött anyagot, hogy a gazdaságtörténetet és a forradalmi munkásmozgalom krónikáját egységben mutassa be.

Mert a politikai harcokat, a munkásmozgalmat nem lehet elválasztani a gyár történetétől, az alkotó ember, a munkás gondolkodása nem áll meg a termelés, a technika szintjén, nemcsak arra törekszik, hogy minél jobb terméket gyártsa, hanem arra is, sőt elsősorban arra, hogy minél jobb, emberibb életet élhessen, hogy sorsát saját maga irányíthassa. Őt férfi és húsz nő dolgozott a kilencven évvel ezelőtt felállított első favázas műhelyben, de már a múlt század végén jelentették a Pest megyei főispánnak, hogy a csepeli munkások megünneptették május elsejét. Így kezdődött a történelmi folyamat, amelynek során a csepeli munkások megünneptették május elsejét. Így kezdődött a történelmi folyamat, amelynek során a kétezeralahány lakosú község földműveiseiből a magyar munkásosztálynak olyan csapata alakult ki, amelyet mindig számon tartottak az osztályharc küzdelmeiben. Az első erőpróba 1905-ben az orosz

munkások forradalmának támogatása volt. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége által meghirdetett általános sztrájk kinosan érintette Weiss Manfrédot, mivel éppen 25 millió töltényt kellett volna gyártania a cári kormány rendelkezésére, ezért közölte a dolgozókkal, hogy hajlandó minden feltételüket elfogadni, és még napi egy korona segélyt is ad, ha felveszik a munkát. A csepeli munkások felháborodottan utasították vissza ajánlatát, végig kitartottak a küzdelemben.

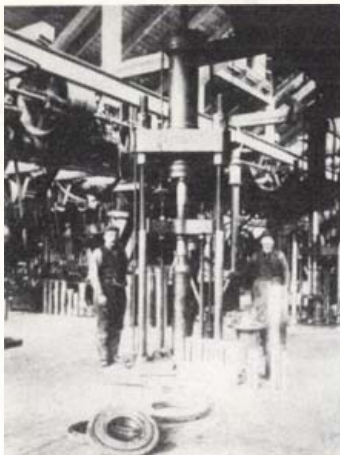
Számos hasonló összecsapás vette rá a gyárosokat, hogy valamilyen formában megegyezzenek a munkásokkal. Csepelen a W. M.-gyár urai és a szakszervezetek között 1913. július 31-én jön létre a megállapodás, az *első kollektív szerződés*, amely mindkét fél jogait és kötelezettségeit rögzíti. Például: „A nappali munkaszak munkaideje heti 55 órában állapítatik meg. Az éjjeli munkaszak munkája esti 6 óra 30 perckor kezdődik, és reggel 5 óra 55 perckor végződik . . .” „Május elseje munkaszüneti nap.” Sőt: „A gyárvezetőség kötelezi minden tisztviselőjét, minden művezetőjét és minden mesterét arra, hogy a munkásokkal tisztességesen és emberségesen járjanak el. A szervezett munkásokat nem érheti bántódás azért, mert a szakszervezetnek tagjai . . .”

Weiss Manfréd csepeli lőszergyára európai színvonalú üzemszervezéssel vezetett kombinát volt, melyet a tulajdonos maga irányított. Weiss Manfréd kritikus volt és kíméletlen, nagyvonalú és patriarchális, az 1910-es évek elejének egyik legjelentősebb gazdasági hatalma Magyarországon; s e pozíciója alapját döntően a vas- és fémpari alapon létrehozott hadianyaggyártás jelentette. Kapcsolatrendszere kiszélesedett, az acélmű építése idején még a Rotschildokkal is érintkezésbe került. 1914-ben már ő volt a GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége) alelnöke. A császári ház kezdettől elismerte érdemeit, s az uralkodó már 1896-ban engedélyezte számára a csepeli előnév viselését. Ez a nemesi cím megkönnyítette a Monarchia politikai vezető rétegeibe való beilleszkedését.

Patriarchális szemléletét a legkülönbözőbb jótékonyági akciókban való részvételével is kifejezésre juttatta. Jótékonyágát nem a vallási normák, hanem egyre inkább a nagypolgári életvitel irányította. A szakszervezetekkel, a munkássággal kapcsolatos állásfoglalásait tőkés szempontjai határozták meg. Elismerte a szakszervezeti munkaközvetítés jogosságát, de nem volt ritka a gyárban a hívására odarendelt karhatalom sem, ha sztrájknak vagy egyéb munkáskövetelésnek vette hírét. Így aztán a kollektív szerződés hiába rögzítette a munkások jogait, az első világháború alatt a szakmunkásoknak már megtiltották a szakszervezetbe való belépést, és a vasesztorgályosok sikertelen bérkövetelése miatti sztrájk ügyében, „a

A Weiss család irányítása alatt a csepeli gyárban a gombostűtől a repülőgépig nagyon sok mindent gyártottak. A repülőgépek zömét a Luftwaffe kapta

Töltényhüvelyeket gyártó műhely, ahol a gépek még transzmissziós meghajtással működtek

Amitől nem rettegett az ellenség: fogatolt mozgókonyha a hadsereg számára, közismert nevén „gulyáságyú”

miniszterelnök, honvédelmi és belügyminiszter urakkal egyetértőleg” intézkedés történt, hogy az engedetlenséggel szemben „hadbíróságilag kell eljárni, tekintet nélkül a következményekre . . .”

Am a történelem elsodorta a gróf Tisza István vezette minisztertanácsot, és a csepeli munkások 1918. október 30-án „tekintet nélkül a következményekre”, megválasztották direktóriumukat, a szociáldemokrata párt titkára „állandóan Marx tanait ismertette”, sőt a bebörtönzött Kun Bélának fegyveres kiszabadítását tervezték a csepeliek. És néhány nappal a Tanácsköztársaság győzelme után, „március 26-án a diktatúra arzenáljában, ahogy a gyárat hívták, nagygyűlést tartottak. A gyűlés után két népbiztos szemlélt tartott a Vörös Hadsereg Csepelen toborzott első ezrede fölött, amely kérte, hogy elsőnek mehessen a frontra.” A győzelemben vetett hit vezérelte a csepeli 22. munkásezred katonáit, akik így üzentek a Népszávnak keresztül az otthoniaknak: „. . . azt üzenjük, hogy a csepeli lányoktól kapott zászlót meg fogjuk védeni és vissza fogjuk hozni a dicsőséges győzelem napján, mert rendületlenül hívei vagyunk és maradunk a Magyar Tanácsköztársaságnak.”

Mégis elérkezett 1919. augusztus elsejének szomorú napja, amikor a gyári nagyirodán, a direktórium támaszpontján felcsendült a telefon és az ügyeletes Baráth Kálmánnak azt mondta Kun Béla: „Eltársnő, ne kürtölje szét, de sajnos, a proletárdiktatúra megbukott. Csepel ne védekezzen, mert szeretnénk megmenteni a felesleges vérontástól. Aki pedig úgy érzi, hogy szükséges, az meneküljön!” A jó tanácsot kevés csepeli tudta megfogadni, a fehérterror pedig még a közellátást segítő sokgyermekes munkásasszonyokon is kegyetlen bosszút állt.

Am a Honvédelmi Minisztérium „vörösvédelmi helyzetjelentései” bizonyítják, hogy nem tudták megfélemlíteni a munkásokat: „Sztrájkot kíséreltek meg a Weiss Manfréd gyár gázüzemi munkásai”, „újabb kommunista röpiratok szórása napirenden van a csepeli W. M. gyárból kitóduló munkások között . . .”, és így tovább. Ott voltak a csepeliek 1930. szeptember elsején is az első sorokban.

A Weiss és rokon családok hatalmát a német megszállás döntötte meg. Letartóztatták a család több tagját, majd kényszerregezeséget kötöttek velük: „A Weiss, Chorin, Mauthner és Kornfeld családok tagjai azon meggyőződésen vannak, hogy velük szemben német részről, részben nem árja származásuk alapján kényszerűen tanúsított bizalmatlanság miatt . . .” „szabad elhatározásból” felajánlják: „az SS-birodalom vezető az úgynevezett Weiss Manfréd konzern, valamint a családtagok telkét és háztulajdonát 25 évre vétesse át . . .”

Mint tudjuk, a megállapodás aláírását – 1944. május 17-ét – követő huszonöt esztendőből egyet sem élt meg az SS-birodalom, és a negyedszázad leteltével a Csepel Vas- és Féművek legifjabb dolgozói között már biztosan akadnak, akik azt sem tudják, hogy ki volt Weiss Manfréd!

Néhány mondatban a felszabadulás utáni időszakról!

1945. január 9-én a szovjet csapatok felszabadították Csepelt. Az akkori jogi viszonyok között a gyár 1945. augusztus elsejéig szovjet katonai parancsnokság irányítása alá került. A gyár vezetését és a dolgozók ellátását a január végén megalakult Üzemi Bizottság vezegte, mely koalíciós alapon a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt legaktívabb tagjaiból szerveződött. Az üzemi bizottságok Magyarországon sajátos jogállású, néphatalmi szervek voltak – a nagytőkével, illetve annak képviselőivel

szemben. A szovjet katonai parancsnokság az Üzemi Bizottság és néhány, régi műszaki vezető segítségével – akik az ÜB ellenőrzése alatt működtek – megszervezte a termelést.

A termelés célja ekkoriban egyértelműen a még harcoló Vörös Hadsereg hadifelszereléssel való ellátása volt. 1945. február 15-től sikerült megindítani az 5500 kW-os turbógenerátort, az önálló áramszolgáltatás megkezdése döntő jelentőségű volt. 1945–1946-ban az újjáépítés során helyreállítottak 73 ezer négyzetméternyi üzemszert és 7600 négyzetméter alapterületű új épületet emeltek, továbbá mintegy 1500 vagon törmelékelt takarítottak el.

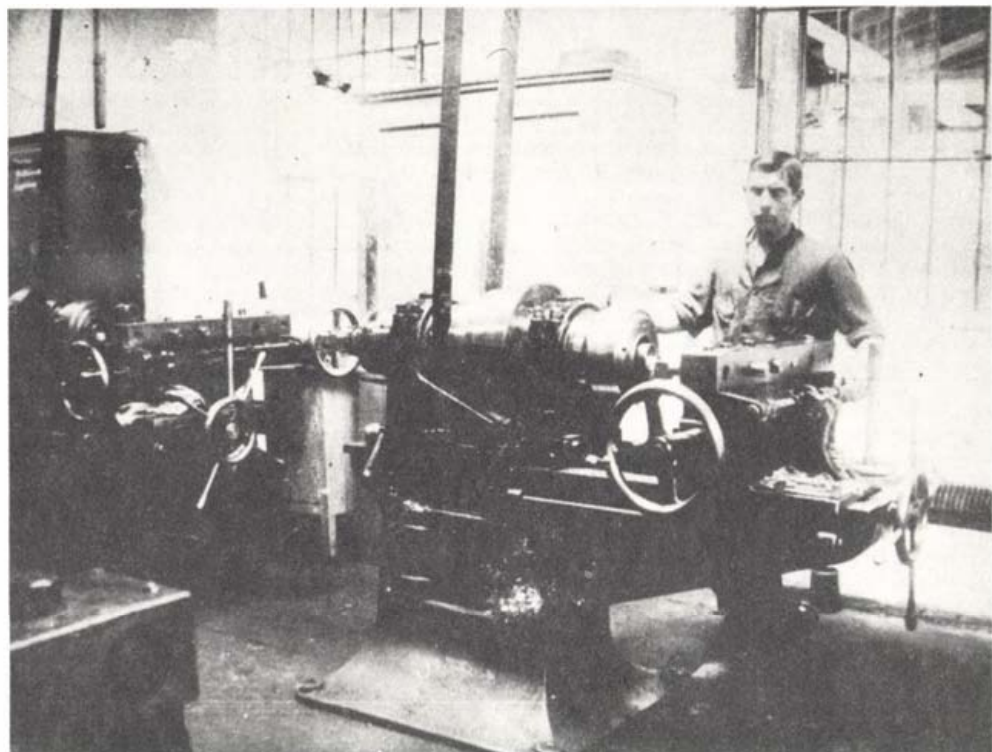
Hosszú és kemény gazdasági harc után – melyben a kommunisták vezették a munkásokat – 1946. december elsejével a miniszterelnök rendelete a négy legnagyobb, jóvátételre termelő gyárat, köztük a Weiss Manfréd Műveket is, állami kezelés alá vontak. A rendelet értelmében a teljes Weiss–Chorin–Kornfeld–Mauthner-vagyon, valamint összes érdekeltiségi állami kezelésbe kerültek. A vállalatok vezetésére és szervezésére alakult meg az Ipari Minisztérium felügyelete alatt a Nehézipari Központ. A NIK vezetésével lehetővé vált a tervszerű, kiegyensúlyozott termelés: a megrendelést, a nyersanyagot és az energiát is előteremtették, a pénzügyi rendszert egységesítették és fokozatosan kikapcsolták a régi gazdasági vezetőket. Az összegyűjtött hadi származású ócskavas Csepel nyersanyag-ellátását hosszú időre megoldotta: néhány év alatt 250 ezer tonna ócskavas került a csepeli martinkemencékbe, sajnos robbanótöltetű lövedék is, ami békeidőben ölt meg egy kohászt.

A felszabadulás óta bekövetkezett fejlődés létszám tekintetében a hatvanas években érte el a csúcspont, akkor harmincötezen dolgoztak a Csepel Művekben, a csökkenés azóta több mint tízezer ember. A termelés viszont az utolsó békeévet, 1938-at 100 százalékknak véve, 1980-ra megtízennégyszereződött. Az ágazatok megoszlását tekintve a vaskohászat vezet, közel 40 százalékos aránnyal, a következő a szinesfémkohászat 30 százalék körüli aránnyal. Eztán a gépgyártás jön több mint 10 százalékkal, a „maradék” a könnyűfémkohászat, közlekedési eszköz gyártás, villamosipari gyártás és egyéb ágazat.

A korszerű, új termékek közül például a számjegyvezérlésű szerszámgépekből 1978-ban 300 millió forint értékű volt a termelés, 200 millió felett az exportra gyártás. A külkereskedelmi kapcsolatokra jellemző, hogy 1980-ban 10 országgal bonyolított a Csepel Művek rubelelszámolású külkereskedelmi ügyletet és 53 országgal dollárelszámolású külkereskedelmi ügyletet, a kontinensek közül csak Ausztráliába nem szállított a csepeli munkások alkotta termékeiből.

Imre Erzsébet

(A képek a gyár üzemtörténeti archívumából valók)

Gaal György, a magyar népmesék lelkes gyűjtője

Gyermekkori olvasmányaimnak színes mesevilága ma is itt él emlékezetemben. Életemnek boldog korszakát idézik a csodálatos történetek: a száz éve alvó Csipkerózsika, akit csak a herceg csókja tud felébreszteni, a furfangos kis Hüvelyk Matyi, a Piroska és a farkas vagy a rablótanyát elfoglaló állatok, a brémai muzsikások és a sok-sok többi mese. Ezek eredetileg német népmesék. Magyarra először Nagy István fordította 1861-ben, s azóta számtalan kiadást értek meg.

A német népmeséket a Grimm testvérek, Jakob és Wilhelm gyűjtötték össze, amivel örök hálára kötelezték a német nemzetet. Nem csekély hálával tartozunk nekik mi magyarok is, mert rendkívül elterjedt, kedvelt mesegyűjteményüknek köszönhető, hogy a magyar népmese és mondavilág iránt még jökor felébredt az érdeklődés. Az első magyar mesegyűjtemény azonban nem hazánkban és nem magyar nyelven jelent meg, hanem idegen földön, idegen nyelven. *Gaal György* volt az, aki elsőnek vállalkozott a magyar népmesék gyűjtésére, s akit Toldy Ferenc „*a magyar mesevilág feltalálójának*” nevezett.

Gaal György 1783. április 21-én született Pozsonyban, ahol atyja Gaal Miklós, a királyi udvari kamara tisztviselője volt. Amikor Budára helyezték hivatalát, családjával együtt ő is oda költözött. Fia itt kezdett iskolába járni, folytatta Vácott, Egerben, Pozsonyban, befejezte Pesten és Bécsben az egyetemen. Már korán nagy nyelvismeretre és olvasottságra tett szert. Különösen a népi eredetű mesék, elbeszélések iránt érdeklődött. Erre buzdította a pesti egyetemen Dugonics András, a lelkes és mély érzésű piarista tanár.

Tizenkilenc éves korában Esterházy Miklós herceg kismartoni (ma Eisenstadt, Ausztria) jószágigazgatóságán nyert alkalmazást. Ezekben az években magyar nyelven írta – a humor iránti kiváló érzékkel – „A tudós palóc avagy Furkács Tamásnak Monosbélben lakó sógorurához írt levelei” című sorozatot. Jól jellemzi benne a „bétsi módra” öltözködő tekintetű urakat, a perlekedő kofákat, a finomkodó iparosokat, az urizáló „mezétlábos kisasszonyokat”. Kicsúfolta és mulattatta kortársait és közben nyilvánvalóan maga is jól szórakozott. A benne megszólaló Heves megyei köznemes afféle figura, mint Gvadányi József Peleskei nótáriusa, olyan valaki, aki vidékről feljött a fővárosba, és beszámol különös tapasztalatairól.

A pazar fényvel és pompával berendezett kismartoni hercegi kastélyban Gaal György színvonalas zenei események tanúja és egyben szereplője lehetett. Jól játszott hegedűn, s szükség esetén parókával a fején és korabeli ruházatban lépett fel. Ez általában szokás volt az akkori idők főúri házáinál. Rendszerint olyan inast vagy más alkalmazottat fogadtak fel, aki értett a zenéhez, és valamilyen hangszeren jól játszott.

Esterházy gyakran járt az uradalom irodáiban, és szívesen elbeszélgetett az ott szorgoskodó alkalmazottakkal. Gaallal folytatott többszöri beszélgetése arról győzte meg a herceget, hogy Gaal kitűnő nyelvismerettel és műveltséggel rendelkezik. Elhatározta, hogy a lajstromok, kimutatások készítése és a birkák nyilvántartása helyett nagyobb tudást, műveltséget igényelő helyre állítja. Kinevezte a bécsi könyvtárának először őrévé, majd vezetőjévé.

Ez az új beosztás nagyon előnyös volt Gaal György számára. Bekerült Bécs magyar irodalmi központjába. Itt keltették életre a XVIII. század vége felé a magyar irodalmi életet. Itt jelent meg a legolvasottabb újság, a Magyar Kurír és ennek társlapja a Magyar Musa. Ezek a lapok magyar témákkal foglalkoztak, és a szépirodalmat is felkarolták. Bécsben jelentek meg a legszebb kiadású magyar könyvek is.

Amikor Gaal megismerkedett a Grimm testvérek népszerű mesegyűjteményével, ennek hatására elhatározta a magyar népmesék gyűjtését. Helyesen ismerte fel jelentőségüket nemzeti és általános emberi szempontból. Az ő korában nem mutattak érdeklődést olyan mesék iránt, amelyeket idős asszonyok a fonóknak és kukoricafosztáskor vagy a katonák az őrüzeknél meséltek. Bécsi tartózkodásának már első évében hozzáfogott a mesék gyűjtéséhez. A húszas évek elején, 1822-ben jelent meg az első gyűjteménye ezzel a címmel: *Märchen der Magyaren*. Egy évtizednél hosszabb ideig fáradozott, míg végre magyar és csak magyarul tudó katonák segítségével pótolta korábbi gyűjtésének hiányait. A gyűjtemény külföldön általános feltűnést keltett. *Ez volt az első magyar mesegyűjtemény*. Az itt közölt meséknek csak német kiadása maradt fenn, de később a kézirat jó része magyarul is megjelent. Erdélyi János 1855-ben adta ki néhány meséjét, Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor feldolgozásában, kiadásában 1857–60-ban három kötet meséje látott napvilágot. Gaal ugyanis még Boszniába való utazása előtt, ahová fiát ment meglátogatni, átadta Toldynak az egész gyűjteményt azzal, hogy a legjobb belátása szerint rendelkezék vele. Gaal György hazatérése után nem sokkal meghalt (Bécs, 1855.). Mesegyűjteményének kéziratait a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi.

Gaal figyelme a népmeséken kívül a közmondásokra is kiterjedt. Hat nyelven megjelent gyűjteménye nemcsak nagy nyelvismeretéről tanúskodik, hanem azt is bizonyítja, hogy mennyire érdekelték a nép szellemi termékeiben rejlő értékek. A gyűjtemény mintegy 2000 latin közmondást tartalmaz, utána következnek a többiek, az angol, olasz, francia, német. Legkevesebb benne a magyar, mindössze 782.

Az irodalom iránt érzett vonzalma nyomán, a húszas évektől kezdve, egymás után jelentek meg részben magyar vonatkozású eredeti művei, versei, német nyelven. Jogos a kérdés, hogy mindezeket miért nem anyanyelvén írta. Ezt egyedül az akkori viszonyok indokolják. Amikor Kismartonba került, néhány évig még magyar földön élt ugyan, de környezete teljesen idegen nyelvű, sőt idegen érzelmű volt. Az Eszterházyak udvarából éppen úgy hiányzott a magyar nyelv, mint a többi magyar főúrból, legnagyobbbrészt. Általános jelenség volt, hogy az arisztokrácia németül vagy franciául beszélt és nem magyarul.

De nem voltak sokkal különb viszonyok a polgári osztály körében sem, amely sokáig ugyancsak idegen hatás alatt állott, minden szellemi termékét idegen, legnagyobb részt osztrák területről kapta. S ha a polgárságot a hazai viszonyokkal, a magyar irodalom alkotásaival akarták megismertetni, nem lehetett nélkülözni a német nyelvet.

Ha bent az országban ilyenek voltak a viszonyok, nem lehet csodálkozni, hogy Gaal, amikor teljesen német környezetbe került, majdnem elfelejtette anyanyelvét. Bármennyire is fájjaljuk a veszteséget, amely irodalmunkat elszakadásával érte, mégis hálásnak kell lennünk azon törekvéseiért, amellyel igyekezett fordításai által a német nyelvterületen élőket a magyar szellemi termékekkel megismertetni. Ezzel szolgálta legjobban a külföld előtt nemzete jóhírét. Célja az volt, hogy Magyarországot, melynek szellemi életéről majdnem semmit sem tudtak az ország határain túl, a külföld előtt az eddiginél kedvezőbb színben tüntesse fel. E munkásságát Kisfaludy Sándor Tátikájával indította el, majd Kisfaludy Károly darabjai következtek: a Tatárok, Ilka, Stibor stb. darabjait fordította le verses formában, bevezetőjében a magyar színészet történetéről szóló ismertetéssel. Gaal György tehát missziót teljesített az újabb magyar irodalom termékeinek németre való fordításával.

Minden munkássága mellett azonban a legjelentősebb az az úttörő munka, amit a magyar népmesék gyűjtése és kiadása terén végzett. Méltó arra, hogy az utókor megemlékezzék róla születésének kétszázadik évfordulóján.

Vörösmarty Géza

Száz éve alakult a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet

1882 nyarán Moson megye valamennyi településén plakát hirdette: a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet szeptember 2-án tartja alakuló közgyűlését a megyeszékhelyen, Magyaróvárott. Az alapítás gondolata és a szervezés munkája Ivánfi Ede piarista tanár nevéhez fűződik. A példaképeül Rómer Flórist, a magyar régészet és muzeológia megteremtőjét választó Ivánfi tanári pályájának korábbi állomásain, Veszprémben és Sátoraljaújhelyen már megkísérelte múzeumegyesület létrehívását. Rómer szellemi indíttatásában fogalmazta meg a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet megalakulásának szükségességét a megyei Törvényhatósági Bizottsághoz benyújtott felterjesztésében: „Hazánk összes megyéi között Moson megye egyike azoknak, melyek múltjukból legkevesebb történelmi emlékekkel bírnak és a legkevesebb adatot képesek felmutatni, mely múltakbani helyzetéről felvilágosítást nyújtani képes lenne, leváltára csakis az aligmúlt kor eseményeiről tanúskodik, a történelmére vonatkozó tények pedig csak szórványosan érintvék hazánk történetében.” A széleskörű előkészítés hatására már augusztusban mintegy ötvenen juttatták el belépési nyilatkozatukat a szervező bizottsághoz. Az érdeklődést bizonyára magyarázza az is, hogy a megyében az 1850-es évektől több gyűjtemény jött létre. Báró Sina Simon mosonszentmiklósi cukorgyáros a község határában folytatott régészeti feltárásainak leleteiből „uradalmi múzeumot” hozott létre. Modrovich János földbirtokos Rajkán római őrtoronyokat tárt fel és térképezett, valamint felmérte a megye műemlékeit. Magyaróvárott a piarista gimnáziumnak volt jelentős gyűjteménye, amely – kiegészítve Ivánfi Ede saját gyűjteményével – a Történelmi és Régészeti Egylet régiségtárának alapját adta.

Az egylet alakulójelentésén a kedvező szellemi háttér, az alapos előkészítés és a megelőző élénk érdeklődés ellenére csak heten jelentek meg. A résztvevők, a szervezők közül Ivánfi mellett dr. Sötér Ágost ügyvéd és Deininger Imre akadémiai tanár nevét emelhetjük ki, akik a megye s Magyaróvár értelmiségének jellegzetes rétegeit képviselték. A közgyűlésen megvitatták az egylet alapszabály-tervezetét, melynek legfontosabb pontja a célkitűzések meghatározása volt: „A megyében létező őskori, ókori és középkori műrégiségek gyűjtése, vásárlása és becserélése, ásatások eszközlése és a leleteknek egy Magyaróvárról felállítandó régiségtárban összpontosítása, a régészet iránti érdeklődésnek felolvasások általi ébresztése és fejlesztése.” Egyben kimondták, hogy az egylet gyűjteménye közgyűjtemény, Moson megye tulajdona. Elnökké dr. Sötér Ágostot kérték fel, aki legyőzve az „emberereklyék” iránti viszolygását, elvállalta a tisztséget. Kezdetben az egylet működéséhez szükséges anyagi alap megteremtésére törekedett a tagsági rendszer kiépítésével. Az örökös alapító tagok 100 Ft, az alapító tagok 50 Ft fizetésével járultak hozzá a fenntartási költségekhez, a rendes tagok pedig évi 3 Ft tagdíjat fizettek. Az elnök megnyerte az egylet tevékenységének támogatására a megye művelt nagybirtokosait. Belépett az egyletbe Magyaróvár és Moson nagyközség, majd a megye mind több helysége, méltányolva a „nemes és hazafias célt”. 1894-ben már 21 tiszteletbeli, örökös és alapító, valamint 162 rendes tagja volt az egyletnek. Ez évben kezdte el ásatásait dr. Sötér Ágost. Nemesvölgyön avar, Bezenye-Papréten pedig longobárd sírokat tárt fel. Az 1885-ben megrendezett országos régészeti kongresszuson számolt be a nemesvölgyi ásatásokról, a bezenye-papréti leletek pedig a két legértékesebb lelet, a runás ezüstfibulák publikálása révén lettek ismertek a szakemberek körében Magyarországon, sőt külföldön is. Mosonszolnokon, Levélen, Illmitzben, Bruck-Újfalun végzett még római és népvándorlás kori ásatásokat. Haláláig (1905. január 2.) több, mint ezer sirt tárt fel az egyleti tagok támogatásával. Ásatási eredményeit folyamatosan közölte az Archeológiai Értesítőben. Jelentéseit az egylet millenniumi évkönyvében tette közzé. Az 1898-ban megjelent mű ásatási útmutatót tartalmaz: Gyakorlati útbaigazítás régi sírmezők tudományos felkutatására címmel. Az amatőr régész Sötér írása nagyfokú precizitással tanúskodik és óriási lelkesedés, egyszerűségi árad belőle. Tanulmánya tudománytörténeti kuriózum. Sötér, hogy a régészeti tevékenységét még alaposabban folytathassa, 1899. júliusában Budapesten elvégezte az archeológiai szaktanfolyamot, ahol restaurálást is tanult. Magyaróvárról laboratóriumot, restaurátorműhelyt akart felállítani, de az helyhiány miatt nem valósulhatott meg. Így a sírokból vett mintaanyagokat a városban működő Vegyikísérleti Állomáson vizsgálhatta meg. Több mint két évtizedes munkássága során csaknem 7 ezer darabos régészeti és

numizmatikai gyűjteményt hozott létre, publikációival szakmai megbecsülést szerzett és ismertté tette a Mosonymegyei Történelmi és Régészeti Egyletet.

Az egyletet létre hívó, kezdeményező Ivánfi Ede az alelnöki teendőket látta el. Maga is részt vett a régészeti ásatásokon. A régészet becse, fejlődése és alkalmazása Mosony vármegyében címmel összefoglaló tanulmányt írt és a történeti, régészeti adatok összevetésével értekezése jelent meg a megye avar kori népességéről. (Vannak-e Mosony megyében nyomaik az avaroknak?) A főként helytörténeti érdeklődésű Ivánfi az egylet és a megye törvényhatóságának megbízására három kötetben – 16 évi kutatómunkával – megírta Mosony megye monographiáját. A millenniumra készült el művével, amely a megyei monográfiák sorában jelent volna meg. Kiadása anyagi gondok miatt maradt el és a kutatók számára ma is csak kéziratban hozzáférhető. Ivánfi nem csüggedt el, bízott a megjelentetésben. Haláláig, 1900-ig dolgozott tovább élete fő művén.

Az egylet gyűjteménye az ásatásokkal és adományozásokkal egyre gyarapodott. A nagyközönség első ízben 1887-ben láthatta a régiségtár egy részét a vármegyházán nyílt kiállításon. Az egylet ismertetterjesztő szándékait bizonyítja, hogy belépődíjat nem kértek, a kiállításon elhelyezett persely az önkéntes adományokat gyűjtötte. A múzeum önálló épületének emelése, felépítése az egylet állandó tervei között szerepelt. 1904-ben közgyűlésen így foglaltak állást: „Tekintve, hogy a megyei múzeum külföldi szakemberei által is ismert nemcsak nagy tudományos, hanem tetemes anyagi értéket is képvisel . . . nemcsak az egylet, hanem a vármegyei közönség feladatává is vált, hogy a megyei múzeum tárgyainak szakszerű és méltó elhelyezéséről gondoskodjék. Ezen feladat csak úgy oldható meg, hogy egy megyei múzeum építtessék . . .” A megye még ebben az évben határozatot hozott a múzeum felépítéséről. A tervezéssel Höhnel Béla helyi építész bízta meg, aki öt tervvázlatot készített el. Közülük a legérdekesebb stílusát illetően a lébenyi templom román kori építészeti elemeivel díszített szentélyhatású múzeum terve. 1910-ben kezdődött el az építkezés, és 1912. október 1-én fejeződött be. A klasszicizáló, oszlopcsarnokos épületben az első állandó kiállítást Bella Lajos régész rendezte, és leltározta az egylet gyűjteményét. 1913. október végén nyitották meg a múzeumot, amelyben 8178 db régészeti, 73 db szépművészeti, 50 db néprajzi tárgyát és könyvtárában 2452 db könyvet helyeztek el.

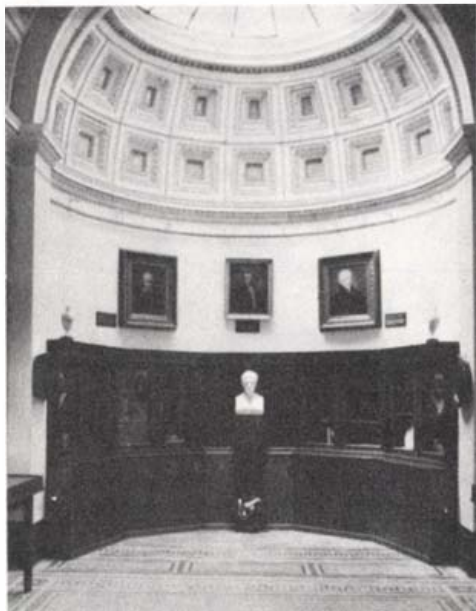
Az egylet az első világháború éveit alatti szüneteltette működését. Az 1920 áprilisában tartott közgyűlésen elhatározták a kiállítás újjárendezését. A munkát dr. Dornyay Béla főgimnáziumi tanár, régész végezte el. A világháborút követően Moson megye elvesztette önállóságát, az egylet gyűjtőkör lényegesen kisebb lett. Ezért felmerült a gondolat: meg kell szüntetni a magyaróvári múzeumot, anyagát a Győri létesítendő „kulturálpalotába” és múzeumba kell áttelepíteni. A Történelmi és Régészeti Egylet a tervet természetesen visszautasította, bár a múzeum fejlesztésére nem számíthatott, anyagi támogatást sem az államtól, sem a megyétől nem kapott. Gyűjteménye ajándékozásokkal bővült és a tagdíjak összege a magyaróvári várbeli, valamint a Lébeny-Barátföld-pusztai ásatások végzését is lehetővé tette. 1930-tól az egylet a Mosonvármegyei Múzeumegyesület nevet használta. „Ismertetterjesztő népművelési előadásorozatok” szerveztek ingyenesen, főként helytörténeti témákból. Pl. Magyaróvár és környéke a római korban, A mosoni vár története az Árpádok alatt, Lenau magyaróvári gazdaságkorszaka, A szabadságharc és Mosonvármegye, A rajkai járás községeinek története stb. Az egyesület a megváltozott, a működéséhez nem kedvező feltételek között így alakított ki új tevékenységi területet és került kapcsolatba mind szélesebb tömegekkel.

A II. világháborúban a Mosonvármegyei Múzeumegyesület gyűjteménye – a régészeti leletek kivételével – súlyos károkat szenvedett. A gyűjtemény jelentős része megsemmisült, az épület megrongálódott. Az egyesület működése a háború idején formálissá vált. 1949-ben államosították a múzeumot, és megszüntették a múzeumegyesületet. 1950-től a múzeum Hansági Múzeum néven folytatta tevékenységét, amely az elődök, a 67 éven át működő egylet önzetlen munkáján s az általuk létrehozott gazdag gyűjteményen alapul.

A centenáriumi évben, 1982. március 25-én megalakult a Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete. A városi tanács dísztermében mintegy 40 lakópatrióta gyűlt össze megemlékezni a 100 évvel korábbi alapítású egylet példamutató, páratlan értékeket teremtő munkájáról, és létrehívni a szellemi örökségükön alapuló új szervezetet. Elnökké dr. Márton Géza egyetemi tanárt, titkárrá Laszkarátné Ács Anna muzeológust választották. Az egylet május 2-án a HNF városi-járási bizottságával közös szervezésű hangversennyel vált ismertté. A mozgássérültek javára rendezett műsorban a Jánosmorjai Pedagógus és ÁFÉSZ Vegyeskar valamint a Győri ütőgyűttes szerepelt nagy közönségsikerral. A nyári programok sorában előadást hallgattak meg a tagok Velence zenei életéről, kiállítást rendezett a múzeum Zemplenszky Gyula fazekas, egyleti tag munkáiból. Szeptember 2-án megkoszorúzták Deininger Imre akadémiai tanár domborművét a magyaróvári vár belső udvarán majd a helyi temetőben babérkoszorút helyeztek el dr. Sötér Ágost és Ivánfi Ede sírján. A Mosonymegyei Történelmi és Régészeti Egylet alakuló közgyűlések 100. évfordulóján az egylet tevékenységét bemutató dokumentumkiállítás nyílt a Hanság Múzeumban. A megnyitót után Makkos Antalné, Mosonmagyaróvár város elnöke felavatta a múzeum homlokzatán elhelyezett emléktáblát. Az emléktábla-avatást követően a Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete ünnepélyes közgyűlésen emlékezett meg az alapítók életútjáról, munkásságáról a Hansági Múzeum Könyvtárában, az elődök tevékenysége folytatásának ígéretével.

Laszkarátné Ács Anna

Százéves a széphalmi Kazinczy Ferenc Emlékmúzeum

Sátoraljaújhelytől északnyugati irányban az első község Széphalom, az egykori Bányácska. 1806-tól negyed századon át itt lakott haláláig *Kazinczy Ferenc*, a magyar nyelv és irodalom megújításáért folyó harc vezető egyénisége. A falu, melynek ő adta a *Széphalom* nevet, s az író itteni kúriája – Kazinczy hatalmas méretű levelezése folytán – akkor a magyar irodalmi élet központja volt. (Buda és Pest csak később lett azzá.)

Negyvenhét esztendő az író, amikor Széphalmon megletepszik. Hogy micsoda élet van már a háta mögött, arról híres emlékiratai: a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* szólnak. Hogyan élt Széphalmon családjának és az irodalomnak, megtudjuk a *Kazinczy Ferenc levelezése* című könyvsorozat eddig kiadott huszonhárom vastag kötetéből. (Az első kötet 1890-ben, huszonharmadik – de talán még nem az utolsó – 1960-ban jelent meg.)

Széphalom akkori és mai varázsához az író feleségének, a nála húsz évvel fiatalabb *Török Zsófiának* (Sophie-nak) nemes alakja is hozzá tartozik. Méltán jegyezte meg róla két évtizeddel ezelőtt Szauder József: „Sophie igazi asszony volt, gyermekszülő és nevelő éppúgy, mint a ház körüli munkák erős kezű irányítója, s ugyanakkor férje »fentebb« szellemi világába is beavatott: e nélkül a minden arisztokratizmusáról lemondó, egyszerű grófkisasszony nélkül Kazinczy aligha lett volna képes oly harmonikusan, oly magabiztosan építeni ki Széphalom uralmát a magyar műveltségén”.

Kazinczy Ferenc 1831-ben halt meg. Házának kertjében alusza örök álmát, a szép fasor végében (első gyermeke, az egyéves korában elhunyt kis Ifigénia mellett). 1842-ben a feleségét is oda temették. Sírjukhoz 1847 nyarán *Petőfi Sándor* is elzarándokolt, s akkor írta, hogy Széphalom szent hely: „... szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába.” A ház akkor már nem volt a Kazinczyaké, s benne és körülötte minden pusztulásnak indult, de Széphalom szépségéről Petőfi elragadtatással nyilatkozott: „Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj”.

Kazinczy – ahogy Petőfi írja *Széphalmon* című versében – „fél századig tartá vállán, mint Atlasz az eget, a nemzetiségnek ügyét”, az ő harcai, az ő hatalmas irodalomszervező, nyelv- és nemzetújító munkássága nélkül talán nem is maradtunk volna meg magyarnak. Legalábbis Petőfinek ez volt a véleménye: „Magyar Nemzet, most nem volnál magyar, / Ő akkor volt az, midőn senki sem volt, / Midőn magyarnak lenni / Szégyen vala”.

1859-ben leégett a széphalmi udvarház, a következő évben le is bontották. A Magyar Tudományos Akadémia megvásárolta a megmaradt kertet, és benne – Ybl Miklós tervei szerint – 1873-ban fölépíttette a görög templomokra emlékeztető, klasszicista stílusú emlékcsernokot, homlokán ezzel a felirattal: *Kazinczy Ferenc emlékének a hálás utókor*. Ez pontosan azon a helyen áll, ahol az író dolgozószobája volt. Annak egy falrészletét bele is építették. (A régi kúria néhány követ Kazinczy síremlékénél helyezték el.)

Sokáig úgy tervezték, hogy az író hamvait ebbe a „mauzóleumba” hozzák át, 1882-ben azonban az Akadémia úgy döntött, hogy az emlékcsernokban inkább múzeumot létesít. Ennek a gondolata és megvalósítása Kazinczy egyik unokájától, *Becske Bálint*tól származik, akinek a sírját ott találjuk a Kazinczy Ferencé mögött. Becske Bálint leírja az Akadémiai Értesítő egyik 1909. évi számában, hogy a széphalmi panteon 1876-ban még üresen állott, minden emlékeztető tárgy nélkül, egyetlen dísz

Kazinczynek faoszlopon álló mellszobra volt a csarnok közepén. „Rögtön megfogamzott bennem a gondolat – olvassuk Becske Bálint visszaemlékezésében –, hogy mindazon meglévő emléktárgyakat, amelyek nagyszüleimre emlékeztetnek, családunk körében össze fogom gyűjteni és a mausoleumban, mint legilletékesebb helyen elhelyezem, hogy azok ott örök időkre letéteményezve, a tulajdonjog épségben tartásával, megőriztessenek. E cél megvalósítása végett még az 1881. évben folyamodtam a M. Tud. Akadémiához, amely 1882. március 19-én 293. sz. a. kelt átiratában indítványomat helyeselte, s az emléktárgyak elhelyezésére két díszes, üvegfedélű szekrényt készíttetett. E szekrények azonban az emléktárgyak befogadására nem voltak elegendők, minélfogva 1897-ben az Akadémia jóváhagyásával új díszes szekrények készültek”.

Így született meg száz esztendővel ezelőtt, s így formálódott múzeummá az országnak talán legelső irodalmi emlékháza, mely nemcsak az író életútját mutatja be, hanem feleségének és vértanú fiuknak is több emléktárgyát őrzi. Az egyik szekrényben látható 1848-as hovédtsizti csákót az 1849. október 25-én Aradon kivégzett Kazinczy Lajos viselte.

A széphalmi *Kazinczy Ferenc Emlékmúzeumot* ma már egyre többen látogatják: évente negyvenötvenezen keresik föl. Az ország minden részéből, sőt külföldről is odalátogatók egyúttal, a „szent öreg” sírjánál is leróják kegyeletüket. No meg Kazinczy Lajos szobránál, amely 1912 óta ott áll a múzeum előtti parkban.

Dr. Pásztor Emil

Emlékezés Komlós Aladárra

A régmúlt idők egyik kiváló emberére: az íróra és költőre, irodalomtörténészre, a kritikusra, az egyetemi tanárra, – aki közülünk, tőlünk, Losoncraól indult – *Komlós Aladár*ra emlékezem, születésének nemrég múlt évfordulója alkalmából.

Komlós Aladár 1892. december 10-én született Alsósztrégován. Onnan hamarosan Losoncra költöztek, s itt végezte iskoláit. Irodalomtanára, dr. Bodor Aladár, a neves költő nagy hatással volt rá, s korán felébresztette költői és írói hajlamait.

Az egyik hozzám intézett levelében a következőket írja: „... legmélyebben belém vésődött emlékeim Losonchoz fűződnek. Nem kell más mondanom: ott voltam fiatal. Olvassátok a helyhez kötött verseimet, mind kivétel nélkül Losonchoz szólnak... és hogy konkrétumot is írjak: ott tanított dr. Bodor Aladár, ez a nagyszerű ember – a magyar irodalomra, aki döntő hatással volt egész fejlődésemleremre!”

Ahogy böngésztem a század eleji losonci újságokat és a losonci gimnázium évi értesítőit, mindenütt találkoztam a nevével, mint a Kármán József Önképzőkör legtevékenyebben működő tagjával. Az 1907–1908-as évfolyam alatt rendezett szavalóversenyt mint VI. osztályos tanuló nyerte meg. Egy évvel később latin fordításáért kapott különdíjat. A VIII. osztályban pedig a Kármán József Önképzőkör pályázatán latinból való műfordításáért és egy magyar dolgozatáért jutalmazták. Bírálója dr. Bodor Aladár tanár, a Kármán József Kör tanár elnöke volt.

A helybeli lapokban már gimnazista korában jelentek meg versei, írásai. 1910-ben pedig Bontakozó szárnyak címmel, *Begyáts László* és *Darvas János* tanulótársával jelent meg első verskötetete, amelyhez az előszót és a méltatást dr. Bodor Aladár írta. *Szász Menyhért* is igen elismerő kritikát írt a fiatal Komlósról. Kellett-e ennél több vagy nagyobb elismerés...?

Fábry Zoltán írta róla 75. születésnapján: „Komlós Aladár közülünk, tőlünk indult. Esmélése, megszólalása a mi térfelünkre esik, a visszhangot és gyilkosát, a közönyt itt kapta és érezte először. Több volt nálunk, az átlagnál és a középznál: példa és tanulság lett és lehetett. Mi a legtöbben, a háborúból jött senki vagy rokkantak voltunk. Facér filozofterek, megbicsaklott diákok és egyéb munkanélküliek. Ő kész emberként, tanárként állt közénk, és közöttünk praecceptorként hathatott. De a hatás elmaradt: éltünk vigasztalan provincializmus ködölte és intrikák szövevénye bogozta. Csoda, ha Komlós Aladár csapta oda a tollat először, és undorodón menekült más más határba? Még ma is megvan a búcsúlevelezőlap, mellyel Pestre indultában elkészönt tőlem: » Boldogan menekülök, a szlovenszkói magyar kultúrét mérgezett, szörnyű atmoszférájából. « Boldogan menekülök: e paradoxon felfed és elmond mindent.”

Komlós Aladár a budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. Losoncon és Kassán tanárkodott. Itt ismerkedett meg az emigránsként Losoncra került *Simándy Pállal*, akivel nagy hatású dolgot sikerült összehozniok: a Szabad Egyetemet. Bámulatos, hogy ez az újszerű „találmány” milyen nagy érdeklődést váltott ki Losonc közönsége, főleg a fiatalok körében. Ekkor virágzott ki Losoncon a szlovákiai magyar szellemi élet. Ezzel kapcsolatban mondta nekem pár évvel ezelőtt Komlós Aladár:

„A húszas évek elején Losonc a szlovenszkói magyar szellemi élet centruma volt. Együtt dolgozott velünk a kísérteties műveltségű *Magyar Emil*, az érdekes, sokoldalú *Kudlák Lajos*,¹ aztán jött *Darkó István*, *Györy Dezső* és még hány figyelemre méltó egyéniség! Az angyalian tiszta és naív kommunista fogorvos: *dr. Hercz Sándor*,² a szellemes különc *Seitz Viktor*. De abbahagyom, úgysem tudom őket felsorolni...”

Egyik levelében pedig – nem is olyan régen – a következőket írta:

„Sétáinkra a ligetben, beszélgetéseinkre a Szűz kávéházban úgy emlékszem vissza mint életem legértelmesebb élményeire. Losoncon akkor, s egész fiatalágom alatt pezsgő, szabad, városias szellemű élet folyt, s különböző népek és osztályok fiai békében és barátságban találkoztak benne, bizony jó lenne tudnom, hogy ezt sikerült-e némileg ma is megőrizni?”

Nemrégem egyik szlovák barátom tette fel a kérdést: „Miért hagyta el Komlós Aladár Losoncot, mikor abban az időben az ő gondolkodásához hasonló egyének éppen odaátról » menekültek « Csehszlovákiába?” Válaszként Simándy Pált idéztem, aki a következőket írja: „1920-ban ismertem meg Komlós Aladár barátomat, aki akkor történetesen állás nélkül élt Losoncon, mint politikai okokból elbocsátott középiskolai tanár. Az állástalanság jó pár évig Losonchoz kötötte, de aztán 1923 végén végleg elhagyta Losoncot és Magyarországra került.”

Az eltelt öt évtized alatt Komlós Aladár – hányatott sorsa ellenére – értékes művek egész sorát alkotta. Szerellemmel forrva össze a magyar irodalom múltjával és jelenével, fáradhatatlan szorgalommal kutatva a hányatott sorsú nép költészetének emlékeit, történelmi és társadalmi hátterét és forrásait, esztétikai értékeit és törvényszerűségeit. Különösen eleven érdeklődéssel vetette bele magát a múlt század második felének, illetőleg a századforduló magyar irodalmának tanulmányozásába, kutatása eredményeként egymás után jelentette meg *Komjáthy Jenőről*, *Vajda Jánosról*, *Reviczky Gyuláról* szóló monográfiáit, a korszak irodalmi ellenzéki mozgalmairól, a magyar szocialisták líra kezdeteiről, irodalmunk társadalmi vonatkozásairól írta eredeti szempontú tanulmányait. Kutatása részleteredményeit összefoglaló, átfogó művet adott ki *A magyar költészet Petőfitől Adyig* címmel. Szinte szerzetesi önmegtadással és

¹ *Kudlák Lajos* Losoncon született 1890. március 14-én. Dadaista festőművész volt, *Kassák Lajos* nagyon jó barátja. A Magyar Tanácsköztársaságnak volt Budapesten odaadó híve, s annak leverése után költözött haza Losoncra. Mint dadaista költő is kitűnt. Az első dadaista verskötetete 1920-ban Bécsben jelent meg magyarul: *Gitár és konflisó* címmel. Kiváló festőművész, író, költő és zenész, sőt kiváló sportoló is volt. 1960. január 15-én Pozsonyban halt meg, és ott is van eltemetve.

² 1919 után a Csehszlovákiai Kommunista Párt losonci alapító elnöke, később a párt szenátora.

szerénységgel összpontosította figyelmét, gondos és lelkiismeretes kutatótevékenységét egy viszonylag kevésbé értékes és hálás témakörre, a magyar költészetnek arra a korszakára, amelynek határköveit Petőfi, illetőleg Ady neve jelzi. A korszak irodalmi életéről és költőiről bőszégesen jelentek meg már előzőleg is cikkek, értekezések, tanulmánykötetek. De Komlóséhoz hasonló, átfogó műben eddig senki sem mutatta meg meg e szegényességében is gazdag korszak színes világát, sokrétű és irányú hullámverését, a forrásokot, amelyek lassú szivárgása a jövő útjait kimosta. Komlós széles hálót feszített ki, és tudósi gyöngédséggel méltatta figyelemre a háló minden valamirevaló zsákmányát.

Irodalmi tanulmányai túlnyomórészt 1945 után jelentek meg abban az új világban, amely méltányolva tudósi képességeit – a hányatott Rákosi korszak után – megteremtette számára a kellő nyugalmat és lehetőséget az elmélyedő munkához. Abban az új világban, amely a nacionalista korszakokat megszegényítő módon fordított gondot és figyelmet a magyar klasszikusok népszerűsítésére, a történelmi és irodalmi magyar múlt alaposabb feltárására.

Komlós első tanulmánykötete 1926-ban arról tanúskodott, hogy szerzője nem hagyja el a régi ösvényt, hű maradt szerelméhez, a magyar költészethez és irodalomhoz. A könyv az új magyar líráról szól, annak képviselőiről adott portrékat. Az ifjú tudós, már első művében is átfogó, korszakot megmutató tanulmánnyal jelentkezett, s méltán vonta magára a figyelmet. A siker rangot és megbecsülést, helyet teremtett számára a magyar főváros szellemi életében. Egy évtized után újabb tanulmánykötetet ad ki, nagyrészt a Nyugatban is megjelent írásaiból.

Ám Komlóst nemcsak tudósi képességei avatták a költészet hivatott kutatójává, hanem költő volta is. A költészetnek nemcsak értelmezője – olvastam valahol –, hanem gyakorlója is. Sajnos ez még kevésbé emlegetett és értékelte kiválósága. Első önálló verskötete Voltam poéta én is címmel 1921-ben, Losoncon jelent meg. Sikerét bizonyították, nemcsak a későbbi kitűnő műfordítások, hanem a két verskötete is, amelyet Komlós további eredeti és rangos költeményeivel töltött meg.

Komlós Aladárt azonban nemcsak mint eredeti tehetségű költőt, és nemcsak mint kitűnő esztétikust, tanulmányíró és kutatót tanultam megbecsülni és szeretni, hanem mint igaz és etikus embert is.

„Kevés embert ismertem – írja róla az egyik legjobb barátja, Simándy Pál –, aki olyan kényesen vigyázna rá, hogy egyetlen hazug szó el ne hagyja az ajkát, egyetlen henye szó a tollát, mint ő. Írásaiban mindig szilárd és határozott meggyőződés vezet. Leírni egy mondatot, ami nem fejezi ki pontosan, amit gondol, aki nem elégíti ki igazságérzetét, fizikai fájdalom volt a számára. Hamarabb tud merev és kemény lenni, mint engedékeny és megalkuvó. Külső évrre, tekintélyi szóra nem változtat meggyőződésén. Ám annál kíméletlenebb bírálja önmagának. Befelé állandóan tépelődő, saját nézeteit újra meg újra felülvizsgáló szellem.”

Ezek a jellemvonásai kiválóan értékesültek tudományos, értékelő munkáiban. Mi losonciak azért becsüljük őt nagyra, mivel egész életében nem írt le egyetlen mondatot, egyetlen szót sem, amiben ne hitt volna.

Sólyom László

Párnavég (Kalotaszeg)

Gondolatok a „székely kapuról” egy kapuállítási kapcsán

„HJ.: Ez mindig szép ünnepséggel jár. Összegyűlnek a falusiak, akkor mindjárt megbírálják, megnézegetik, megtapogatják. Mindenkinek tetszik. Jó érzés megtudni azt, amit elmondogatnak az emberek: „Ez nálunk így vót, ilyen kapu vót, még én es emlékszem egy kapura, de ledőlött, milyen jó érzés most egyet felállítani”. Szívesen segítenek az emberek. Sokan elmondják: „Ha nekem nem lenne egy pléhkapum én es ilyent csináltatnék”.¹

A fedett kapuk eredetével, múltjával – s ma már elmondhatjuk –, jelenével kapcsolatos kérdések ma is parázs, izgalmas viták okozói lehetnek. Egy kapuállítási látványa, eseménye csak fokozhatja ezeket az izgalmat, főleg ha a láttottak alapján – gondolatainkat rendezve – a fedett kapuk sajátosságaira vonatkozóan következtetéseket és összefüggéseket próbálunk megfogalmazni. Korunkban egyre inkább fenyeget az uniformizálódás és természetes visszahatásként növekszik az egyedít, a sajátosat jobban hangsúlyozó kézművesség iránti igény. Értékek, eszmények gyors devalválódásával egyidőben a növekvő hagyománytiszteltetnek és hagyományörzésnek lehetünk cselekvő részesei vagy szemtanúi.

Évszázados hagyományok, szokások, dalok, táncok, mesterségek kapnak új erőre, lépnek elő a feledésből, hogy kimozdítsanak a megszokásból, a tanácstalanságból, új alkotókat, művészeket késztesse-nek a múltbeli értékek újraélesztésére, igényeink szerinti újraformálására, s felhasználására. Egyre több kutató foglalkozik a népművészettel, keresi ma még fellelhető emlékeit. Elméletek, elképzelések születnek a tárgyak eredetére, létrejöttük körülményeinek tisztázására, miközben a mesterségek kihaltak vagy halódnak. Így van ez az ács, a fafaragó mesterséggel is. Jogosan írhatta le egy cikk szerzője 1974-ben: „A népi faművesség első korszaka magyar vonatkozásban mindenütt véget ért. Új székely kapukat sem igen építenek – sok helyt már régen nem –, s a velük rokonságot tartó cifra kiskapuk, uccaajtók az utóbbi években rohamosan és tömegesen adják át helyüket a fémcsővekből, lemezből, dróthálóból szerkesztett vaskapuknak.”² Ezen megállapítással szemben öröndetes jelenség mégis, hogy fejfákat az idő tájt is faragtak, kapukat is állítottak, s napjainkban egyre többet állítanak a székelyföldi falvakban. Egy-egy kapuépítés és kapuállítási jó néhány új szempontot adhat a kapukkal foglalkozó kutatóknak és érdeklődőknek egyaránt.

A kapuk eredetét, fejlődéstörténetét illetően számos elmélet született. Egy múlt századi kutató,³ s az ő nyomán néhányan ma is kultikus eredetűnek tartják a fedett kapukat és a napkultuszhoz kapcsolódó távol-keleti, indiai, japán, kínai kapuépítményekre vagy ókori szasszanida-perzsa palotákba vezető kapukra hivatkoznak, mint formai analógiákra. Mások az európai területen fellelhető meglévő, s az ábrázolásokból ismert emlékekből kiindulva a várak, az „elővárként” épített fa „palánkok”, s a huszárvárak kapuit,⁴ vagy levéltári adatokra támaszkodva a várkapukból redukálódott, s nemesi kúriákhoz épített kapukat,⁵ vagy pedig a templomok köré épített kőkerítések kapuit, a „cinterem-ajtókat”⁶ vallják előképnek. Van olyan elmélet is, amely szerint az egyszerű, kétszárnyú „leveles kapukból” különböző fejlődési fokokon keresztül alakult ki a mai fedett, kötött forma.⁷

A néprajzi irodalmat áttekintve úgy tűnik, hogy keveset foglalkoztak a kapuk szerkezetével, összeépítésével és felállításának körülményeivel, s ezzel együtt a kapukat létrehozó mesterséggel. A kapuk készítői nemcsak fafaragók, hanem az esetek többségében valószínűleg egy személyben ácsmesterek is voltak, ha nem is mindig mesterségük kiválóságai. Ácsok lévén, mindenik ismerte a házépítés, valamint

¹ *Gazda József*: Így tudom, így mondom. Bukarest, 1981.

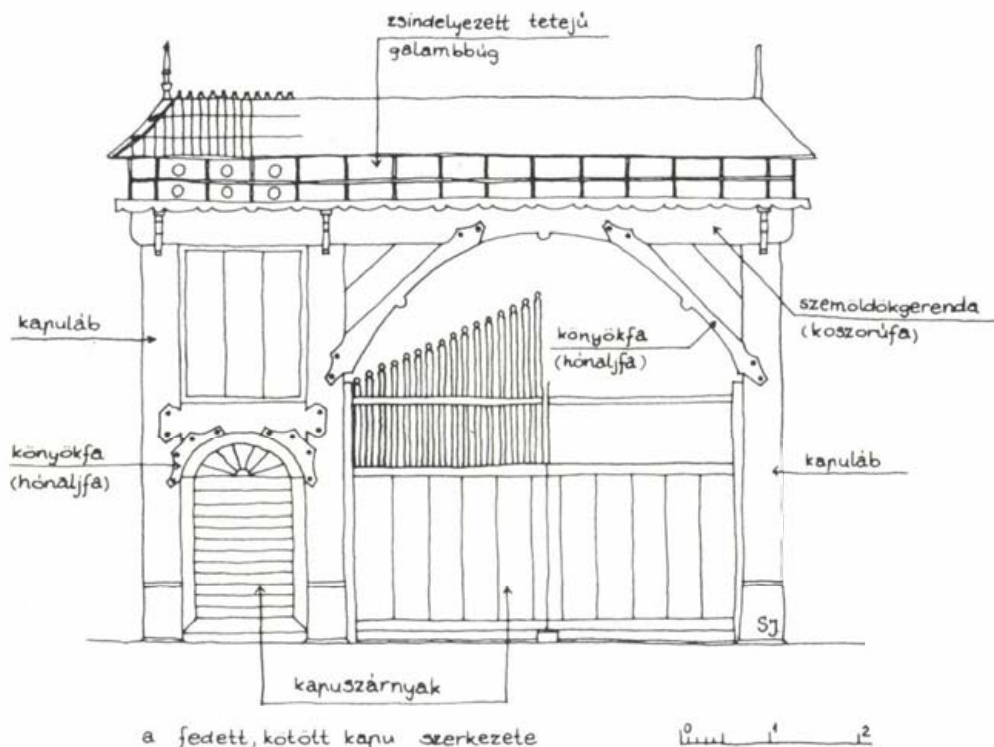
² *Szőcs István*: Funkcióelemzés. A székelykapu. Művészet, 1974/10.

³ *Huszka József*: A székely ház. Budapest, 1895.

⁴ *Viski Károly*: Adatok a székelykapu történetéhez. Néprajzi Értesítő, 1929.

ezzel együtt a fedélszerkezetek készítésének környezetükben alkalmazott módjait. Részt vehettek nagyobb jelentőségű épületek, várak, kastélyok, templomok építésében is. Az itt szerzett tapasztalataik révén jól ismerték a különböző faanyagok tulajdonságait, megmunkálásának lehetőségeit és természetesen az összeépítéshez szükséges szerkezeti elemeket, s azok kötésének módozatait. Elég kevés fedélszerkezetet és faépületet ismerünk a XV–XVI. századból, de azok és a későbbiek is mestereik technikai, mesterségbeli tudásáról árulkodnak.

Az ácsmesterség bizonyosan egyidős a házépítő emberrel, hiszen némely szerkezeti elemek távoli időkre vezethetők vissza. A ház funkciójának differenciálódásával a technikai ismeretek is gyarapodtak, s ez hozzájárult az ácsmesterség fejlődéséhez. A szerszámok is tökéletesedtek, így egyre bonyolultabb, de változatlanul tiszta szerkezetű építményeket tudtak emelni. Sokat tudunk a középkor kőfaragó mestereiről, akik szerkesztési ismereteiket a geometriára alapozták, s munkáik során a szerkezetek állékonyságára vonatkozó bősz tapasztalataik révén biztos építő gyakorlatra tettek szert. Ezek ismeretét, s mesterségbeli fogásaikban való alkalmazását nem tagadhatjuk meg a korabeli ácsoktól sem.

a fedett, kötött kapu szerkezete

(Szinte G. kisborosnyói felmérése után)

¹ Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez II. Székelykapuk és fazárak. Kolozsvár-Cluj, 1939.

² Szinte Gábor: A kapu a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő 1909/1.

³ B. Nagy Margit: A székelykapu eredete és múltja. Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970. ebben a témában még: Kós Károly: A székely ház. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50. éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. Tóth János: A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai. Technika, 1943.

⁴ Szinte Gábor: i. m.

⁵ Dr. Kós Károly – Szentirmai Judit – Dr. Nagy Jenő: A kászoni székely népművészet. Bukarest, 1972.

A megépített kapuknak alapvető funkcionális és szerkezeti követelményeknek kellett megfelelniük. Típusoktól függetlenül gyalogbejárónak, „uccaajtónak” és kocsibehajtónak épültek külön-külön vagy egyesbeszerkesztve. Lehetnek egyszerű leveles, fedett, kötött, esetleg – mint a kalotaszegi „uccaajtók” esetében – talpfára állított, s megtámogatott kapuk. Az egyszerűbbeknél kapusásokat ástak le, ezekre kicsi, zindelyezett vízvezető tetőt raktak, és rájuk függesztették a kapuszárnyakat. Ezek a gyalog- és kocsibehajró kapuk alacsonyok voltak, s nem igényeltek különösebb megtámasztást. A fedett kapuk készítéséhez bonyolultabb és több szerkezeti tudásra, mesterségbeli fogásra volt szükség. Ha jól szemügyre vesszünk egy kész, álló, galambbúggal fedett, kötött kaput, leolvashatjuk szerkezeti sajátosságait. Szélességi és magassági méreteik, s a különböző szerkezeti elemek hosszmeretei arányosan összefüggenek és megszerkeszthetőek.⁸ A kapuk készítésekor az első lépés a minta – sablon – elkészítése. Ennek tartalmaznia kell a legfontosabb alpméreteket. A kapu statikai szempontból egy síkban elhelyezett, merevített szerkezet. Merevítőként a szemöldökgerendák – koszorúfák – és a kapulábakat összekötő könyökfák – hónaljfák – szolgálnak. A kötélemeket egymásba csapolják és faszegekkel erősítik össze. Így oldják meg a könyökfák a kapu síkbeli merevségét, ezért kötött a kapu. A könyökfa, mi t szerkezeti elem különböző torony, állvány, fedélszerkezetek esetében használatos és ismert még ma is. Egyrészt merevít a kapcsolódó elemeket, másrészt pedig – a feszítávok csökkentésével – megkönnyíti a vízszintes szemöldök vagy fedélszékek esetében a szellemengerendák teherátadását. Természetesen nemcsak kész, álló helyzetben, hanem a felállítás közben is. Csak így, a kapulábak és a szemöldökgerenda biztonságos, sarokmerek kapcsolata révén lehet a vízszintes helyzetben összeállított kaput torzulásmentesen a helyére támogatni vagy emelni. Éppen ezért egyáltalán nem valószínű, hogy kötés nélküli kapukat állítottak volna, hiszen a kellő merevítések nélkül már a felállítás közben könnyen összedőlhetnek. A könyökfa tehát szerkezeti és formai szempontból egyaránt jellegzetes és szükséges eleme a fedett kapuknak.

A kapulábakat főleg jó minőségű cserefafából készítették. A lábakat jó mélyre leásták, s kövekkel kiegészítve a földet bedöngölték. A felhasználta fa vastagabb vége megmunkálatlanul került a földre. Ez növelte a faanyag tartósságát, s a kapu állékonyságát, elősegítve a kedvezőbb súlyelosztást. A kapukat a földön, vízszintes helyzetben állították, állítják össze, hasonlóan a fedélszékek főbb szerkezeti részeinek összeépítéséhez, s ezután emelték a helyére. A kellőképpen lealpozott kaput nem támasztják meg síkjára merőlegesen. Ennek gyakorlati és formai okai vannak. Ha a nedvességnek leginkább kitett kapulábak alsó vége elkorhadt, azokat levágták, s „ráklábakkal” pótolták. Így oldják meg a kapu megmaradását. Az álló szerkezetre helyezik rá a fedett galambbúgot, majd a rácsos kapuszárnyakat. Az előbbi az esővíz, a hó korhasztó hatása ellen védi a faanyagot, az utóbbi pedig a kapura nehezedő szélterhek elviselését könnyíti meg. Megállapítható tehát, hogy a fedett kapu – az egyszerű, alacsony, leveles kapukkal szemben – tiszta ácyszerkezetű építmény. Következésképp rokonságát is az alkotó mesterség más, hasonló felépítésű építményeiben kell keresni. A kialakulásuk szempontjából nem valószínű a leveles és a kötött, fedett kapuk közötti „genetikus” kapcsolat, tehát egy időrendbeli fejlődési sor léte, melynek elején a leveles kapu, s a végén a fedett, kötött kapu lenne. Valószínűleg mindegyik típusnak megvan az önálló előtörténete, fejlődése, nem zárva ki az egymásra hatás lehetőségét. Egyidejűleg létezhetett az egyszerű, leveles és a fedett, kötött kaputípus, illetve ezek területenkénti változata, kapcsolódva a korabeli társadalmi hierarchiajának megfelelő rétegekhez, esetleg népcsoportokhoz. Úgy véljük, hogy a határvédő, hadviselő korszakok életmódja és ezzel összefüggően kiváltságos mivoltuk, némiképp magyarázatot adhat a fedett kapuk építésére. Közvetlenül a királytól való függésük a nemesi előjogokat, s ezek révén a reprezentációs igényeik szerinti építkezés lehetőségét biztosította számukra. Rendelkezésükre álltak a hozzáértő mesterek, s nem utolsósorban az erdőkben kitermelt jó minőségű faanyagok. A kapuépítés igénye csak így lehetett kielégíthető.

Tudjuk, hogy egy-egy székely család nagy telket foglalt el és kerített be.⁹ Ezen belül építette meg a házát, s a telket körbefogó kerítéshez kaput állíttatott. Ez a kapu a családot, a nemzetséget, annak viszonylagos különállását jelképezte, de ezen túl jól tükrözte hadviselő életmódjukat is. A kapukat külső oldalukon applikációkkal és faragásokkal díszítették, melyekkel a kapu ünneplés, reprezentatív jellegét hangsúlyozták. Ugyanakkor az építetők, a faragók, tehát egy adott társadalmi réteg, esetleg nagyobb népcsoport hitvilága, világszemlélete, izlésvilága is nyomot hagyott a kapuk díszítőmotívumaiban. A motívumok, virágok, indák különböző jelképek rendszerének kialakulása a fa növekedéséhez hasonlítható, hiszen a fa életképtelen gyökerei nélkül, de egyben kiszolgáltatottja is az összes külső természeti, s más egyéb hatásnak. A kapuk, s díszítésük szimbolikája, eredete szerteágazó problémakör, melyre csak a néprajzi, műtörténeti, történeti, vallástörténeti stb. kutatások alapos ismerete és egybevetése után fogalmazható meg a valószínűleg leginkább közel álló válasz.

Ismerjük a gótika korában épített várak kaputoronyainak gyalog- és kocsibehajróit, amelyek mind funkcionális, mind pedig formai szempontból hasonlóak a fedett fapapukhoz. A XIII. század második felében IV. Béla rendeleteire kezdődik meg a kővárak építése Magyarországon. A korábban épített faerődítmények, „palánkok” is rendelkeztek kapukkal – valószínűleg hasonló formájúakkal –, s ha ezek védelmi okokból szintén egy kaputorony alatt vezettek át, akkor szerkezetileg a fedett kapukhoz hasonló bejárat adódott. A már említett könyökfának itt nemcsak merevítő, hanem feszítávcsökkentő szerepe is van. A kapubejáró lezárásának sokszögre szerkeszthető íve, melyet néhány kutató erőtetettnek tartott, egyszerűen a könyökfák helyének gyakorlatias megválasztásából következik. Hogy mikor épülhettek az

Ezt a székely kaput a sepsiszentgyörgyi (Sfintu Gheorghe) református gyülekezet kérésére Haszmann József és Haszmann Pál alsócsernátoni (Cernat) fafaragók készítették a vártemplom számára. A kapuállítás 1981. augusztusában történt.

1. Felszegezik a kaputükör záróléceit
2. A felemelt kaput ideiglenesen megtámozták
3. A kaput függőleges helyzetbe állítják
4. Helyére emelik a galambbúgót

első fedett kapuk, nem tudjuk, hiszen a meglévő vagy ábrázolásból ismert székelyföldi emlékek segítségével legkorábban csak a XVII. század elejéről alkothatunk – a kapukra vonatkozóan – képet. Annyi azonban már az előbbiekből is kitűnik, hogy az építésükhöz szükséges mesterségbeli tudás már a XIII. század elején is adott lehetett.

Történeti forrásaink a fedett kapukra vonatkozóan csak a XVI. század második felétől, de gyakori részletes leírásokkal csak a XVIII. századtól szolgáltatnak hitelt érdemlő adatokat. Mégsem jelenthetjük ki azonban azt, hogy a XIV–XV. századi Magyarországon még ilyen kapuk nem léteztek, hiszen a XV–XVI. századi várábrázolások hasonló formájú és szerkezetű kapuk meglétét bizonyítják. Egy az 1567. évből származó regestrum a székelyföldi falvakban található kapukról és azok számáról tudósít. A regestrum adatai valószínűleg a ma ismert emlékekhez hasonló fedett kapukra is vonatkoznak. Ezt az 1672-ben épített mikházai fedett kapu kiforrott szerkezeti és formai megoldása valószínűsíti.

Az utóbbi években örvendetesen gyakorivá vált kapuállítások arra engednek következtetni, hogy a fedett kapuk fejlődéstörténetét nem tarthatjuk lezártak. Hiszen csak Kovászna megyében az elmúlt tíz év alatt háromszáznál is több új, kicsi és nagy, fedett kapu készült. Ezeket zömmel Alsócsernátonban (Cernat), Gelencén (Ghelinta) és Vargyason (Virghis) élő fafaragók készítették. A legjelentősebb munkát Alsócsernátonban végzik, ahol a hetvenes évek elejétől népművészeti iskola is működik. Itt a fafaragó és más egyéb mesterségek szakmai alapismereteit tanítják az ifjabb nemzedéknek. A helyi fafaragók ácsmesterekkel együttműködve, a környék hagyományainak megfelelően diszítve készítik a kapukat az egyszerű székely földművesek, értelmiségiek és különböző intézmények megrendelésére. A fejfákat, kapukat, bútorokat, faragó mesterek keze nyomán napjainkban új fejezet kezdődik a magyar népi fafaragás történetében.

Sebestyén József

A magyar színjátszás történetéből

II. József uralkodása után, az úgynevezett „nemesi felbuzdulás” korában a felvilágosodás eszméinek a hatására hazánkban is felmerült a nemzeti nyelv ápolásának, és vele kapcsolatban a hivatásos színjátszás megteremtésének a feladata.

Nemrégiben került elő Szigetvár mellett, egy somogyviszlói parasztház padlásán a legrégebb magyar nyelvű újságok egyikének, a *Hadi és más nevezetes történetek*-nek mintegy 50 példánya, amelyek 1790. július 6-a és december 17-e között jelentek meg. Ezeket a megkopott lapokat böngészve az 1970. szeptember 3-i számban akadunk rá az alábbi, színháztörténetünk szempontjából roppant érdekes tudósításra.

„Kassa mellől – írja a 200 éves újság – következő örvendetes Tudósítás érkezett hozzánk: Hazánknak egy nagy tekintetű Fija jó érzésvén, mely igen fogja segíteni Anyai nyelvünknek elterjedését, s gyarapodását az, hogy ha Iróinknak játszó színre készített Darabjaik nem csak olvastatnak, hanem közönségesen el is játszódhatnak, nevezetesen jutalmat rendelt annak a játszó seregnek, amely Kazinczy Ferenc Úrnak Hamletjét, illendően elkészülvén, Budán el fogja játszani. Az pedig, Akire ezen Rendelés bízottatott, oly igyekezettel vagyon, hogy a Hamlet játzsására összeveszerveendő Sereg azután Alzirt, Meropot és Tankrédet játssza, és így végtére egy Magyar Játszó Seregünk légyen, amely míg kívántatni fog, Budán és Pesten, azután pedig Székesfejervárrat, Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrben, Esztergomban, Debretzenben, Nagyváradon, Miskolcton, Kassán, Kolozsvárott és Szebenben is mulasson. Illy nemes elősegítés után, amellyet az említett nagy Hazafi ajánl, nints egyéb hátra, hanem hogy azok, akik magokat azoknak a Személyeknek a felvállalásaokra, amelyek a Hamletben előfordulnak, alkalmasoknak érzik, Budán a Strohmayr Úr könyváros boltjában (hol a Hamletnek elegendő számmal vagynak letéve) magokat jelentsék, és onnan további utasításokat kérjenek. Leginkább az fog a felvételendő Játszóknak tekintetni, hogy tiszta Magyar Accentussal szóljanak és beszédeken idegen iz ne esmertessék. Reményljük, hogy az említett jutalmon fellyül Nyelvünknek szeretete (mellynek boldogításával Maradékaink előtt oly méltán ditsekedhetik Századunk), ezen szándéknak tellyesítését nem teszi sikertelenné: valamint más részről azzal hízelkedünk Magunknak, hogy a megnevezett Daraboknak belső érdeme és a Játszó Személyeknek illendő elkészülések minden Néző helyben hagyását megnyerendik.”

Sajnos, a Kassa mellől érkezett tudósítás nem nevezi meg név szerint azt a „nagytekintetű hazafit”, aki ezzel a pályázati hirdetéssel életre hívta az első magyar hivatásos színjátszó társulatot. A Bécsben megjelenő magyar nyelvű újság tudós és lelkes szerkesztője, *Görög Demeter* nemcsak helyt adott lapjában a felhívásnak, hanem hat oldalas kommentárban méltatja a jelentőségét, sőt jól átgondolt gyakorlati tanácsokat is ad a megalakítandó színjátszó társulatnak. Bevezetőjében a művelt nemzetek példáját idézi:

„A teátrumnak szerentsé feltalálását az elmés Görögnek köszönhetjük. Ez a ditső emlékezetű Nemzet, valamint minden más Tudományban szült nagy embereket: úgy a Teátromban is vállalkoztak belőle Aischylusok, Sophoklések, Euripidések és Aristophanesek, kiknek neveik érdemlett becsben fognak örökre maradni a tudós Világ előtt. Jól látván azt a követésre méltó Rómaik, hogy a Tudományoknak ez vagy amaz forrásából nemcsak a Görögöknek, hanem más Nemzeteknek is szabad tellyes bővségig

meríteni, közöttük is támadtak Plautusok, Terentiusok, Senekák. – A Görög, s Római Mustráknak követése után minémű tökéletességre lépett a Teátrumi Tudomány minden európai pallérozott Nemzeteknél: tsalhatatlan tanubizonyságai ennek az Anglusok Shakespeare-joknak, a Frantziák Corneille-, Moliere-, Racine, s Voltaire-jeknek, az Olaszok Goldoni-, s Metastasio-joknak, a Németek Lessing-, Wiss-, Schröder, s Kotzebue-jeknek és több ilyeneknek Teátrumi Munkáik, mellyekből némellyek Nemzeti Nyelvünkön is olvastatnak immár nagy haszonnal és gyönyörűséggel.”

Még ugyanabban az évben, 1790 kora őszén *Kelemen László* megszervezte az első magyar hivatásos színjátszó társulatot. Bemutató előadásukat 1790. október 25-én tartották a budai Várszínházban, majd viharos sikerrel megismételték a német színészet pesti fellegráiban, a Rondellában. A társulat rendszeres játékát csak 1792. május 5-én kezdhette meg a budai Duna-parton fából épült színházában.

Molnár Imre

Sebesy Kálmán nemzetőr kapitány emlékezete

*Sebesy Kálmán, olmtüzi fogoly
(Berzsenyi Lénárd rajza)*

*Sebesy kapitány svemléke Csornán
(Kálmán Gyula felvétele)*

Lakóhelyem, Csorna, a rábaközi kisváros bővelkedik az 1848–1849-es szabadságharcra vonatkozó tárgyi emlékekben. Itt zajlott le a honvédelmi harc egyik utolsó győztes csatája. 1849. június 13-án, melyben Kmety György ezredes (később tábornok!) hadosztálya kiűzte a városból Franz von Wyss osztrák vezérőrnagy dandárját, s az ütközetben az ellenség főparancsnoka is elesett. A település régi temetőjében – amelyet Szent Antalról neveztek el hajdan és a város délnyugati szélén terül el – csornai csata névtelen hőseinek emlékkövet emeltek, Wyss generális földi maradványai is szép sírkerezt alatt nyugszanak.

Nem messze a csornai csata hőseinek emlékoszlopától, a temető déli oldalra néző kerítésének közelében áll egy borostyánnal befutott sírkerezt. Az idő vasfoga mély barázdákat mart a márványlapba, a borostyán szinte teljesen eltakarja a fölíratát, melyet csak úgy tudtam kibetűzni, hogy graffitál kirajoltam a betűk körvonalait:

„ITT NYUGSZIK
SEBESY KÁLMÁN
SZÜL. 1816. MÁJ. 4.
MEGH. 1882. MÁJ. 25.
BÉKE HAMVAIRA”.

E szűkszavú sorok nem említik, hogy a sírhant alatt nyugvó hajdani szerzetes 1848–49-ben fegyverrel a kézben szolgálta népünket, s a szabadságharc letiprása után pedig börtönbe csukták. Győrben született, családneve eredetileg Schosser volt. Húszévesen lépett be a premontrei rendbe. Tanulmányainak elvégzése után Keszthelyen tanárként működött. (Köztudott, hogy a premontreieknek jelentős érdemei voltak hazánkban a mezőgazdasági ismeretek oktatásában.)

1848. május 4-én a keszthelyi gazdászhallgatók, s a hozzájuk csatlakozó helybeli gimnázium felsőbb éves tanulói bejelentették, hogy „tömegesen a haza védelmére állnak”.¹ A gazdasági tanintézet igazgatója fölmentette a fegyveres szolgálatra jelentkezőket az év végi vizsgák alól és kiadta a végzősök bizonyítványát. A hallgatókat a nemzetőrséghez sorozták be, melynek szervezésében „Sebesy Kálmán, Laky János Demeter és Kulcsár Fábian premontrei tanárok, továbbá Reischer Endre georgikoni tanár, Szabadhegyi, Malatinszky és Nedeczky környékbeli földbirtokosok” tűntek ki.² Napok alatt egész zászlóaljnyi fegyveres csatlakozott a forradalom védelmére verbuválódott nemzetőrséghez, soraikban Sebesy Kálmán mint nemzetőrkapitány (százados) teljesített szolgálatot. A szerzetesből lett nemzetőrtiszt végigharcolta a szabadságharcot, mindvégig a radikális eszmék szószólójaként. Fönnmaradt az a keszthelyi tanácsülési jegyzőkönyv, amelyben (1849. június 8-án) a rövid szabadságon ott tartózkodó Sebesy Kálmán ügyét tárgyalták. Azzal vádolták, hogy „a népet communismusra(!) vezető beszédekkel lázítja, ezért őt már előbb meg is intették, állítván, hogy innét származnak a kiskomáromi, zalavári, meszesgyöröki, s más zavargások és birtokfoglalások”.³ Balogh Ferenc keszthelyi városbíró járt közben Sebesy ügyében, akit „Minden indoklás nélkül felmentettek”⁴ a további zaklatások alól. Így visszatérhetett a csatamezőre. A világsi fegyverletételig Csányi László – a Szemere-kormány közlekedésügyi minisztere – mellett tevékenykedett.

Az összeomlás után Sebesy kapitány – számos sorstársához hasonlóan – hetekig bujkált. Visszajutott Keszthely környékére. Rezi község plébánosa, Jeruska János bújta őt és bajtársait. Ám az osztrák titkosrendőrség nyomára akadt az üldözötteknek. 1849. október 15-én nyolcesztendei várbörtönre ítélték Sebesyt. Két és fél évig Olmützben, másfél évig pedig Josefstadtban raboskodott.

A Budapesti Hadtörténeti Múzeumban található az a vízfestmény (címe: Olmützi emlék, 1852), melyen jól olvashatóan szerepel a foglyok névsorában Sebesy kapitány neve is. Szintén Olmützben készült az őt ábrázoló ceruzarajz (készítette sorstársa, Berzsenyi Lénárd honv. ezredes) is, mely itt jelenik meg először nyomtatásban. Az eredeti arcképet a szombathelyi Savaria Múzeumban őrzik (jele: H. 9254 1/2).⁵

Sebesy Kálmán négyesztendei fogság után, 1853. október 15-én, amnesztiával szabadult ki. Egy ideig Jánoshidán jószágkormányzóként dolgozott, majd Szombathelyen tanított. Csornára 1874-ben került, itt is hunyt el száz évvel ezelőtt.⁶

Emlékével mostohán bánt az utókor. Minden év március 15-én koszorúzások vannak a csornai temetőben, de ez idáig Sebesy Kálmán máladózó sírkereztjére nem került rá a kegyelet virágainak egyetlen szála sem, noha ő is a dicső napok vitatlahatlan hőse volt, a nemzet függetlenségének kivívásáért kötött kardot, s ezért vállalta a kemény börtönöveket is.

iff. Kálmán Gyula

¹ *Csorny Margit*: Adatok Veszprém megye 1848–1849-es történetéhez. Különlenyomat a Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 9. kötetéből, 1970.

² Ugyanott.

³ Ugyanott

⁴ Ugyanott

⁵ Köszönetemet fejezem ki Bárdosiné Dörner Máriaának a szombathelyi Savaria Múzeum helytörténeti osztálya vezetőjének, hogy a Sebesy–arckép reprodukcióját rendelkezésemre bocsátotta. – A kép rajzolójáról, Berzsenyi Lénádról bővebben lásd Zongor Ferenc cikkét a *Honismeret* 1982. 2. számában. (*Szerk*)

⁶ Köszönöm ezeket az adatokat dr. Kovács Imre kecskeméti róm. kat. lelkésznek, a premontrei rend kutatójának.

Egy falusi asszony naplója Budapest felszabadulásáról

Egy falusi asszony naplót¹ vezetett, az elmúlt évtizedek alatt, többet is. Aztán az évek múltával, mikor már a bennük írtak fénye halványult, emlékük-értékük megkopott, elhagyta őket. Egytől azonban nem vált meg negyedfél évtized múlva sem, ezt Budapesten, majd otthonában – a Zala megyei Páka községben – írta a számára is sorsfordulót hozó 1944–1946-os években. A 120 lapból álló, együvé tartozó két füzet első bejegyzésének napja 1944. december 24., helye az aznap szovjet gyűrűbe zárult főváros, az utolsó pedig 1946. április 1., már Zalában.

Tulajdonosa *Németh Istvánné*, 1942-ben politikai okok miatt letartóztatott, s börtönben elhunyt baloldali érzelmű munkás özvegye. Naplót vezetett, mert – mint mondotta – „éreztem, hogy valami olyasmi történik, ami még az életünkben nem történt, valami olyan esemény, amit, ha le nem írom, talán magam sem fogok visszaemlékezni rá.” Írta a naplót a pincében, a romos lakásban, majd otthonában, néha-néha kihagyva egy napot, néhányszor csak két-három sort írva, sokszor viszont oldalakon át folyamatosan örökítette meg a körülötte zajló életet. Munkája nem történeti forrás a hagyományos értelemben, de forrása lehet a hétköznapi emberének, a háborús borzalmakat átélő kisember szorongással, félelemmel telt mindennapjainak, az ostromlott főváros pincébe zártjai életének, az újjáépítés és az újat akarás emberi-egyéni pillanatainak újraéléséhez.

A napló keletkezésének körülményeihez valamivel korábbra kell nyúlni, mint az első bejegyzés időpontja, s ez egyben az írója politikai meggyőződésére, a felszabadulás utáni „hovatarozásra” is magyarázatul szolgál. A Pákával szomszédos község, Csömödér fűrészfűzémében az étkezde falán márványtábla van, az alábbiak olvashatók rajta: „*Ebben az üzemben dolgozott Németh István és Bockó Ferenc elvtárs, akik harcoltak az illegális munkásmozgalomban a dolgozók jogaiért, s ezért életüket áldozták.*”

A férj, aki a győri fémipari szakiskola elvégzése után a helyi vagongyárban helyezkedett el esztergályosként, hamarosan szervezett munkás, a vasas szakszervezet tagja lett. A Tanácsköztársaság alatt vöröskatoná volt, bukása után el kellett tűnnie a városból, s a távoli Zalában, az Esterházy hercegi hitbizomány csömödéri fűrészfűzémében lett munkás, majd mozdonyvezető. A mindenki által tisztelt és megbecsült, a dolgozók érdekeiért mindenkor kiálló munkást 1942 februárjában – alig két héttel a telep hadiüzemé nyilvánítása után – többedmagával lefoglalták, elhurcolták, s előbb Győrben, majd a Margit körüli fogházban tartották fogva. Hütlenség és hazaárulás vádjával másfél évre ítélték. Börtönbüntetését Szegeden kellett letöltenie, ahol 1944. április 23-án 48 éves korában elhunyt.²

A nyilas hatalomátvételt után a vele együtt lefoglalt, de a rövidebb büntetések után szabadult társait 1944 novemberében ismét elhurcolták. Ezzel egyidőben több jel arra mutatott, hogy Németh Istvánnét is megfigyelés alá helyezték, valószínűleg férje korábbi tevékenysége miatt. Ekkor elhatározta, hogy elhagyja lakhelyét, és még 1944. november elején ideiglenes kijelentővel Budapestre távozott. Ott egy mátyásföldi címre jelentkezett be, de helyette budai rokonaihoz költözött a Farkasrétre. Ettől kezdve nem zaklatták, annál inkább sem, mivel szállásadója hivatásos katona volt, igaz, akkorra már Sopronba távozott. Otthon maradt két lányánál lakott, s a három nő együtt vészelte át az ostromot, a háború utolsó hónapjait, és az azt követő felszabadult, ám számukra cseppet sem könnyű időket.

A napló első lapja 1944 karácsonya előestéjén íródott, aznap, hogy Budapest körül bezárult a szovjet hadsereg gyűrűje. Idézzük az első bejegyzést:

„Budapest 1944. dec. 24. vasárnap. A messzehordó ágyúk lövéseit már hetek óta erősen hallottuk. Ablakok, ajtók remegnek a lövésektől, és a közeli légvédelmi ütegek erős tüzelésétől. A berepülések mindennap ismétlődnek kisriadó, légi veszély, nagyriadó, mondja egész nap a rádió légoja. Már megszoktuk, mai napig légo alatt is járunk az utcán, sőt közlekedik a villamos kis riadó idején is. Tömöten futnak, a megállóknál felszállni majdnem lehetetlen. Az üzletekből az elmúlt héten már elfogyott az utolsó káposzta, karalábé, cékla, sárgarépa, amit korlátlanul lehetett vásárolni. Készülünk a szent estére ... telefonhívást kap a hűgom, és azzal a hírrel tér vissza, hogy Budapestet az oroszok körülvették. Megdöbbenve nézünk egymásra. Mert az újságok és a rádió folyton győzelmi hírekkel voltak tele”.

Másnap már elérte a budai Süveg utca 4. számú házat is a háború: golyók süvítettek az utcán, s a lakók megkezdtek a leköltözést a pincébe, mintha azok bármelyike alkalmas lett volna az életnek megvédésére.

¹ A napló 1982-ben került a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum gyűjteményébe.

² Élni emberül... A munkásmozgalom Zala megyei harcosai. Életrajzgyűjtemény. Zalaegerszeg, 1980. 344–346 old.

³ Vendéglő.

Két-három napig, legfeljebb egy hétig tartónak számították ezt az állapotot, arra még csak nem is gondolva, hogy mi lesz azután?

„... Két óra hosszat cipelünk, hordozunk, rakunk mindent, és még mindig hiányzik, ami fontos. Közben ahogy feljárnak, a golyók súvítése és bevágódása mindig sűrűbb. Látjuk már hogy lent kell maradni, nem tanácsos már kimozdulni. Így aztán ülünk, és van időnk észrevenni hogy két óra alatt sikerült egy tökéletes nyomortanyát teremtenünk. Ezen nevetünk. Újabb 2 óra múlva azonban már fázunk, és már a dolog nem olyan mulatságos...”

S ettől kezdve a pincében éltek, oly sok fővárosihoz hasonlóan, osztozva velük hosszabb-rövidebb ideig félelemben, kínban és reményben. December 27-e után elmaradt a légiriadók jelzése, a folyamatos lövöldözés az embereket az először kiépített odújuk elhagyására kényszerítette, s összehúzódtak a védettebbnek tűnő nagyobb pincékben. Megkezdődött Budapest ostroma.

(1944) „December 31. – Reggel 7 óra, az alvók és virrasztók felkelünk, mosakodás végével. De ez csak vágy marad. Nagyon piszkosak vagyunk és szomjasak... A vízhiány óriási, 40 ember és 3 vödör tartalék víz, két csecsemő akinek tisztán tartásához normális körülmények közt 1 napra kellene ennyi. Mi lesz itt? Ki tudná megmondani... 8 óra után az aknavetés szűnik, ami egész éjjel tartott. Eszünkbe jut, hogy a (szomszédos) pincében 50 kg burgonya van és káposzták, ezzel is elhúzzuk egy darabig, kenyér már ügyszincs, csak ha a kevés tartalék lisztből sütünk 1 tepsibe, de élesztő nélkül kovással. Átmegyünk, csak géppuskák és gyalogsági fegyver pergő tüzét halljuk. Sértetlenül erünk át az idegtépő, súvító durranások közt. Először a lakásba megyünk, az ajtó nyitva, helyesebben feltörve. Minden kifosztva, kiborítva, felforgatva. A verandában székelő SS-némettől hűgom megkérdi. Mi az, itt jártak az oroszok? Nem, feleli egykedvűen... A pince SS-ekkel tele, lent van a kályhánk, a szobából a rökamie, a... gramofon, épp egy lemez forog rajta. Táncczene, persze szilveszter van, eszemlék rá, és az SS-tiszt jóslatára, hogy táncolni fogunk. Mi nem még, de az idegeink már kezdik. Azért csak mégis körülnézünk. Házinyúlhörök, -lábak, csirketollak és kacsalábak, zstrosbódónók, lekvárosüvegek tanúskodnak arról, hogy a németek szilvesztereznek. Összeszedünk annyit, amit elbírnak a krumpliból, káposztából és a golyózáporban visszaindulunk. Mind épen átérünk, a többiek nyugtalanoknak már értünk. Elmeséljük a látottakat, és arra gondolunk, hogy ez a szilveszter nekünk csak aknát, géppuskagolyókat, ágyúlövegeket, éhezés ellen legfeljebb sült krumplit hozott.

1945. január 1. – Újlesztendő első napja. Egész éjjel löttek aknákat, nehéz lövedéket, géppuskagolyók koppannak kívül. Záporzeriené, méghozzá sűrűn. Kimenni még az előtérbe is veszélyes... Az 1 deci víz bizony kevés, ha megisszuk, szomjasabbak leszünk tőle, hó nem esett, kilesek a résen. Meg is rónak érte, az utcában állítólag több ház ég... Az utcasor lakásainak ablakában géppuskákat állítottak fel a németek. És most ezek a házak égnak. A kertünkben is ég a víkendház. Szomjas vagyok. Vízet, Istenem vagy havat. Savanyú uborkát eszünk, hogy kissé enyhüljünk. Pincében nappal kis gyertya ég, semmi világítást nem kap kívülről. Szeretném látni a napot. Világosságot, levegőt. Talán jobb is, hogy félhomály van, nem látjuk, hogy milyen kétségbeesetten nézünk ki: rettenetesen piszkosak vagyunk. A gyerekpelenkák mosatlanul száradnak, rettenetes égszételen szagot árasztva. Hogy újra szárazba tehessék a kicsinyeket. Az éj, nap egybefolyik, már nem érdekel, nappal van-e vagy éjjel...”

De a naplót írta tovább. Az emberek fásultan, gyakran semmiségeken összeszólalkozva ültek, beszélgettek, néha a gyertyák fényénél felolvastak, s szenvedtek a levegőtlenlégtől, a szomjúságtól és egymástól.

Január első napjaiban a szovjet csapatok áttörték a németek védelmi vonalát, s felszabadult először Kőbánya, majd tovább január 9-én Csepel, Kispest, Pesterzsébet, Pestújhely, Rákospalota és Újpest.

„Január 9. – Ugyanaz, mint tegnap. Tűz, tűz. Repülőgépek, bombák, este megafon, de nem lehet kimenni, nem értünk belőle semmit. Németh bácsi lázas, nem eszik semmit. Ingerültebb szavak, amit egymásnak adnak az emberek. Egy vágyma volna: aludni, semmiről nem tudni.

Január 10. – Semmi új. Egyforma pokol. Kint is bent is. Éhezés, szomjúság... ”

Január 11. – Szaporodunk... Talpalatnyi hely sincs már. Az avásprobléma egyre nagyobb méreteket ölt. Én már nem bánom, ki jön. Orosz? – vagy bárki, csak ki akár a fagyba, halálba, csak ki innét.

Január 12. – Ma a németek a felettünk levő lakás verandáját bontják, és ablakot rakják be vele. Lőrést raknak. És ezentúl fölöttünk géppuskáznak. Majd kapjuk a válaszokat, akna és ágyúlöveg irányából, akarom mondani alakjában. Már most tényleg nem tudom élve maradunk-e? Nem nagyon izgat, csak nyomorék ne legyen... ”

Január 13. – Németh bácsi meghalt. Észre sem vettük, mikor. A „Sasfészek”-ben³ már oroszok vannak. Nagyon lassan jönnek. Házról házra, délután 3 óra körül örülten lőnek fölöttünk a németek. Ugyanígy az oroszok is. Az aknavető közel lehet. Már a kilövéseket is halljuk. Utána mindjárt a becsapódás. Így tart hajnalig.

Január 14. – A harc heves. Ég a Sasfészek. Semmi jel arra nézve, hogy mikor szabadulunk ebből a bűzös odúból. Erzsébet tegnap nem jött vissza. Hallgatjuk a künn hangzó emberi hangokat, nem-e oroszok. Nem. A csecsemők sírása, ami ezelőtt mindenkit idegesített, most mentőövé válik... ”

Január 15. – Az erős harc tart reggel 7-kor is. Kimentem hóért. Jól beláthatnak az orosz tüzekek, alig húztam meg a vödöröm a hóban, be kell jönni. Alighogy ellepek, odapörög egy géppuskasorozat. Ki is kapok ottbenn... Ingerült szavak, félelem az arcokra írva. Azért ahol lehet, megböki egymást szavakkal az emberek. Erős aknavető délután fél háromig, felettünk elnémul a géppuska-kelepelés. A németek biztosan visszavonultak. Kialtozás künn. Furcsa hangok. Hallgatjuk, orosz? Az, kétségtelenül: orosz.

Egész közelről halljuk. Izgalom morajlik végig az egész pincén. Itt vannak az oroszok. Negyedórai kiáltózás után. Géppuskasorozat, lövés hallatszik. Levegőbe lőttek? Nem tudom. Kiáltás oroszul... Mondják, hogy mindenki jöjjön ki a pincéből. Bemegyünk, kiszóllítják az egész társaságot. Mindenkit megvizsgálunk, zsebeit megnézik mindenkinek. Aztán kérdezik. Germán, nyimecki? Nincs, feleljük. Nekik ez nem elég, kiküldenek a lakás tornácába, és átvizsgálják a pincét. 10 perc múlva felszólltanak, hogy szedjük össze a holminkat és hagyjuk el a pincét, mert a ház égni fog. Hová menjünk, kérdezzük. Budaörsre, felelik. Visszamegyünk, összeszedjük, amit elbírnak, és a többi visszahagyjuk... A ház körül eldobált német fegyverek, és egy halott német katona..."

Január 18-án Pesten elhallgatnak a fegyverek, s Buda egy része is felszabadult már. Nem ért véget azonban ilyen egyszerűen a napló írójának és környezetének – sok ezer más sorstársukhoz hasonló kálváriája. A feljegyzések tanúságai szerint majd csak február 10-én térhetek vissza otthonukba, addig a front második vonalának számít Sasadon laktak, beszállásolva ismét egy idegen, őket befogadó családnál. Ellátásukról maguknak kellett gondoskodniuk, a budai hegyekben harcoló szovjet csapatok egy hadtáp- és ellátórészlegénél dolgoztak, cserében élelmiszerért. A bőség zavarába kerültek a korábbi hetek megpróbáltatásai után.

A front eltávolodásával hazatértek, takarították a romokat, igyekeztek lakhatóvá tenni a széltöltött lakásukat. A háború után meginduló élet első jelei – noha a harcok még folytak a Vár és a Gellérthegy környékén – mind sorra bejegyzésre kerültek a naplóba: a korábban felszabadult Pesttől elvágott, még élettelen Buda, a pincéből és szükségmenhelyekből előjövők, a közmunkán romot takarító, halottakat és dögöket temető, fegyvert és robbanóanyagot gyűjtő, éhező és fázó emberek.

„Február 18. – ... Buda teljesen elesett, helyesebben felszabadult. Csak ez a felszabadulás mérhetetlen sokba került. A Cenk-hegyről elnézve borzasztó kép tárult elénk. Üszkös házak, mindenfelé vigasztalan romok halma. Eltépelt villamos- és telefonvezetékek, vizet cipelő és batyujukat hordozó emberek. Csüggedt, éhező arcok. Leteszem a vizet, amit hozok, nehéz és kicsit pihenek, sötétedik már, valahol messze villany gyúlik ki, a Duna vízében tükröződik fénye..."

A több hétig tartó utcai harcok a fővárost romossá tették. Az anyagi károk nagyságát jelzi, hogy háztömbök, utcák, sőt egész lakónegyedek váltak romhalmazzá. Vestag törmelék borította az utcákat, s a Dunába rogyott hidak elvágták egymástól a város két részét, megbénult a közlekedés, a villany- és vízhálózat, s a pincéből-óvóhelyekről előjött lakosság ellátása szinte megoldhatatlan feladat volt.

A város egészének felszabadítását követő napok leírása már „csak” a hétköznapi, de meglevenedik rajta a főváros első napjainak élete, a sokszor és sokak által felelevenítettek, a már elfelejtett vagy jelentéktelennek tartott epizódok és epizodisták, a közmunkára menők, a kétnyelvű igazolvánnyal rendelkezők, a leszakadt hidak között csónakokon száz pengőért a túlpartra igyekvők, a rémhírek és terjesztők, a kordéba, kocsi fogott költözők, az első plakátok a villanyoszlopokon és falakon, a romok között fosztogatók, a batyuzó asszonyok, a vízért a harmadik utcába járó emberek, a romot takarítók, – s folytathatnánk szinte vég nélkül a felsorolást. Naplórónk nemigen értékel, ritkán fűz kommentárt az eseményekhez, viszont annál pontosabban ír le szinte minden hétköznapi történet, részletezve a március végén Törökbalinton bonyolított cserberebeszerzés eredményét, a budai kertek veteményezésre előkészítését, a figyelme kiterjed a front előrehaladására, de még a Kossuth Rádió Moszkvából sugárzott adásainak bejegyzésére is, április 5-én. A sorok közül azonban az asszony szól, aki számára Bécs eleste kevésbé fontos, mint az, hogy április 10-én Pesten a burgonya kilóját

„25 p-ért mérik, liszt kilója 200–120 pengő, dara 24, zsír 460, szalonna 400, savanyú káposzta kg-ként 60 p., só 36, 1 zsemlye 15 p., 1 kg bab 32 p., egy cukrászsütemény 28 p., 10 dkg cukorka 60 p., 1 kukoricaprosza, amit az utcán árulnak kosarakban 4 p. A legképtelenebb árusítások és árak. Ahol előbb péküzlet volt, cipész dolgozik, vegyeskereskedés helyén mézárny nyit. Volt hentesüzletben cipőfűzőt, szaharint árulnak..."

Már sűrűbben fordul elő olyan nap, amelyről nem szól bejegyzés, vagy csak néhány sor árulkodik a fővárosban zajló eseményekről. Aztán júniusban ismét hosszabbodnak a leírata, a hazautazásra várakozás oldalakat hív elő. A sorok között egyre több a már nem személyes jellegű bejegyzés, s az újságok hírei, a bel- és külpolitikai országos és világeseményei jelennek meg. S aztán eljött június 29-e, a három napig tartó utazás indulónapja, a hónapok óta várt utazás haza, Zalába. A napló utolsó, több mint harmada már az itteni élet leírása, a régi lakás újból otthonossá tétele, a megélhetést biztosító munkavállalás. Ismét rövidülnek a bejegyzések, újból napok maradnak ki, a zártabb, csendesebb falusi élet kevesebb megörökítenivalót kínált. Aztán életében fordulat állt be, a sokak által tisztelt munkásmártír özvegye kommunista párttag lett, s a község nemzeti bizottságába is delegálták. A gyökeresen új, a pezsdülő napok a naplóban is visszatükröződnek, s a gyarapodó napi krónikákban jelentős helyet foglal el a belpolitika, a helyi választásokat megelőző pártharcok, s a sorok írója által nagy lelkesedéssel és odaadással végzett kulturális és pártmunka.

A memoárirodalom, a napló, a visszaemlékezés iránt megnőtt az olvasói kereslet, s a megjelent munkák egész sora foglalkozik korunk utolsó századával, ezen belül is a második világháború időszakával. Államférfiak, politikusok, tudósok és művészek emlékeztek – általában naplójuk feljegyzései alapján – önmagukra, s a korra, melyben éltek, melynek esetleg alakítói is voltak. A hétköznapi emberek ritkán jut szóhoz ebben a műfajban, s ezért is érdekes Németh Istvánné naplója a múlt hétköznapijainak kutatója számára.

Dr. Bencke Géza

TÁRLAT

TÁRLAT

*38 esztendő és
mai képek
Budapestről*

BESZÉLGETÉS

**„Egy egész életre
eljegyeztem magam
a madártani
kutatással”**

*Radetzky Jenővel beszélget
Vörösmarty Géza*

(Kabáczy Szilárd felvétele)

A parti gázlómadarak, a sárszalonkák, a réti- és kormoscankók és társaik Európa északi területéről már elindultak több ezer kilométeres vándorútjukra, amelynek során hosszabb pihenőt tartanak hazánk különböző tavain. Ez idő tájban kerestem fel *Radetzky Jenőt*, a Velencei-tó partján épült *Chernel István Madárvárta* vezetőjét. A munka dandárja már véget ért, mert itt a főidény június 20-tól augusztus 20-ig tart. Beszélgetésünket így senki és semmi nem zavarja. Fel is teszem az első kérdést!

Mi irányította figyelmét a természet, és ezen belül a madárvilág felé? Mint a székesfehérvári gimnázium tanára, majd egy ideig igazgatója, szaktárgya a biológia volt. Eddig kétszáznál több írása jelent meg, és ezek főleg a madarakkal foglalkoznak. Cikkei a madarak iránt érzett nagy szeretetéről tanúskodnak.

A családi környezet volt rám nagy hatással, ezért jegyeztem el magam egy egész életre a madártani kutatással... Még gyerekkoromban nagy érdeklődéssel forgattam Herman Ottó a *Madarak hasznáról és káráról* című remek könyvét, ami egykor nagyatyám tulajdona volt. Hűséges kísérője voltam édesatyámnak, *Radetzky Dezsőnek*, gyermekként ott botladoztam mellette gyűjtőútjai alkalmával. Kutatásaival, gyűjtéseivel országosra, de határokon túl is ismertté vált neve a madártan terén. Herman Ottó megbízásából a volt, Fejér megyei *Tárnok* községben kezdte el munkáját. A környék változatos vidékének élettere, különösen a madarak szempontjából volt jelentős. Munkásságára felfigyeltek és meghívták Székesfehérvárra. A harmincas években a város – általa – a magyar madártan jelentős pontjává vált, ahol bel- és külföldi kutatók nagy számban fordultak meg. Egyedülálló madártojás-gyűjteményét a külföldiek is ismerték. Annak idején a legnagyobb magyar magángyűjtemény volt, mert csaknem hiánytalanul tartalmazta a történelmi Magyarország madarainak fészkeljait. Sajnos a második világháború idején jelentős része kárt szenvedett. Az ő nevéhez fűződik az 1928-ban Dinnyés községben létesített első hazai Madárvárta is. Kár, hogy a Székesfehérvár körül dúló harcok következtében a második világháború idején teljesen elpusztult.

A Velencei-tó egy része természetvédelmi terület. Milyen előzményei voltak védetté nyilvánításának?

A Magyar Ornitológusok Szövetsége (MOSZ) négyelvű szakfolyóiratában, a *Kócsag* 1934. évfolyamának egyik számában vettem fel a gondolatot: védetté kell tenni a Velencei-tónak azt a részét, ahol a kipusztulóban levő madárritkaságok, a kócsag, a nyárilúd, a kanalasgém és a bölömbika fészkel. Két évvel később erről ismét írtam a *Székesfehérvári Szemlében*. Sajnos a felhívás akkor süket fülekre talált. Két évtized telt el, amikor 1957 őszén újra felvettem a velencei-tavi madárrezervátum létesítésének gondolatát. Végül számos cikk megjelenése után a *Madártani Intézet* és az *Országos Környezet- és Természetvédelmi Tanács* hathatós segítségével 1958 februárjában állami szinten védetté nyilvánították a Velencei-tól délnyugati sarkában elterülő 420 kat. holdnyi ősnádat. A velencei-tavi védett terület értékét elsősorban a gémeke jelentik. Ősidők óta fészkelnek itt fehér-, vörös- és szürkegémek. Nemzetközi kincset jelent a pompás megjelenésű kócsag. A rezervátum főleg ennek érdekében létesült.

Édesatyám által alapított dinnyési Madárvárta megsemmisülése után állandóan szorgalmaztam az újabb létesítését. Így jött létre hosszas utánjárás után 1959-ben Fejér megye hathatós támogatásával az agárdi Madárvárta.

Mi a célja ennek az intézménynek, milyen munka folyik itt?

Mint már említettem, a bel- és külföldi felnőtt kutatók expedíciós bázisa. Azután a fiatalok képzése, madártani, természetvédelmi és honismereti nevelése. Szeretettel, de kellő fegyelem tartásával nevelem őket. Pontos napirend szerint végzik munkájukat. Mikor hazamennek, már 100–120 madár latin nevét tudják. Ezenkívül végeznek tudományos megfigyeléseket, vizsgálatokat, ezekről feljegyzéseket készítenek, meteorológiai megfigyeléseket végeznek, a naponta észlelt eredményeket feljegyzik.

Milyen felszereléssel rendelkeznek?

Elsősorban az itt látható számos szakkönyvre és folyóíratra hívnám fel a figyelmét. Azután van itt 108 madárfaj kitömött állapotban, szemléltetés céljából. Ezeket különféle iskolák szertárából gyűjtöttem egybe. Az ismeretek bővítését szolgálják ezek. A fiatalok meghatározásuk a madarat és lerajzolatot színesen, hogy jobban az emlékezetükbe vésődjön a madár színezete, alakja. Megismerik a magyar és latin nevét, a védettség fokát és az élőhelyet. Van lemezjátszónk, a lemezeken különböző madarak hangja van rögzítve. A színes diák vetítése, a filmvetítés, a magnó mind-mind az itt tanult ismeretek elmélyítését szolgálják. Nem passzív szemlélői a fiatalok az audiovizuális berendezéseknek, kellő útmutatás alapján elsajátítják ezek kezelését. A közösségi munka által válik maradandó élménnyé. Az elméleti részt kiegészíti a természetjárás, a kirándulás, mind a szárazföldön, mind a vízben. Ugyanis van egy nyolc személyes csónakunk, ezzel keressük fel a nádasok sejtelmes világát. Két éve társadalmi munkával felépült kilátóból távcsöves megfigyeléseket végeznek.

Ha kirándulásaink alkalmával sérült, beteg madarat találunk, avagy ilyen madarat hoznak be jóindulatú emberek, akkor igyekszünk meggyógyítani és utána ismét visszajuttatjuk a természetnek. Erről a munkánkról számos fényképfelvétel és színes filmek tanúskodnak.

(A vándormadarak elköltöztek melegebb tájakra, csend honol a Velencei-tó felett, csak a viharossá erősödő szél borzolja a víz felületét. Egyedül kapaszkodom fel a madárvárta magasságát meghaladó kilátóba. A tó északi oldalán a Mészeg-hegy tetején idelátszik az 1848-as pákozdi honvédelemkmű égre mutató oszlopa. A látóhatárt a Velencei hegyek koszorúja zárja le. Itt a magasban a lent várakozó Radetzky Jenőre gondolok. Csodálom vitalitását, hogy magas kora ellenére a megérdemelt nyugdíjas éve alatt folytatja azt a hivatást, amit édesatyjától sajátított el, és amit egész eddigi életén át lankadatlan kitartással most is végez. Boldog embernek tartom, mert a madarak iránti szeretete adott és ad tartalmat életének.)

Az őszi küszöbén állunk, utána jönnek a hideg téli napok. A Madárvárta bezárja kapuit. Ezzel véget ér minden munka? – tesszem fel az új kérdést, miután leereszkedtem a kilátóból, és ismét együtt ülünk, hogy beszélgetésünket folytassuk.

A munka az őszi-téli hónapokban sem szünetel. Még a hatvanas évek elején a *Hazafias Népfront* keretében megalakítottuk a *Fejér megyei Madárbarátok Körét*. Ma már több ezer tagja van. Országos intézménnyé fejlődött. Tagjaink között úgyszólván minden foglalkozási ág képviselve van. A jelentkezett tagokról kimutatást vezetünk, azután tagsági igazolványt adunk, de tagdíjat nem szedünk. Szlovákiában élő tagjaink is vannak.

Mi a célja a Körnek?

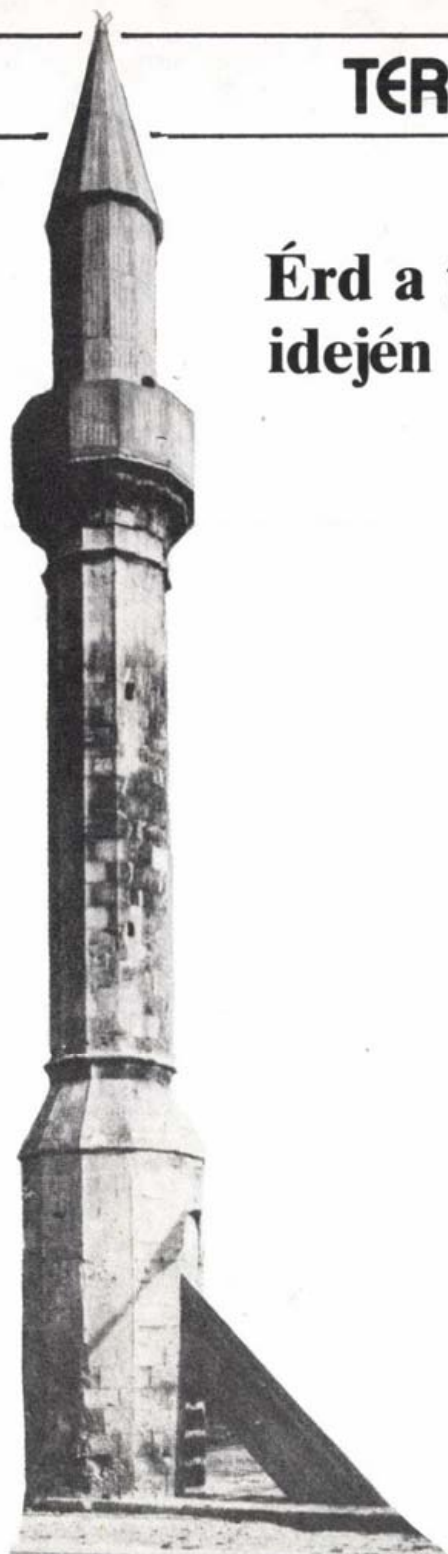
A madarak téli etetése és védelme. A Fejér megyei Hírlapban 1964-ben felhívást tettünk közzé, hogy jelentkezzenek mindazok, akik télen a madarakat rendszeresen etetik vagy etetni akarják, és madáretetőkre, madáreleségre térítés nélkül igény tartanak. Megszerveztük az etetők készítését, a madáreleség beszerzését és szétosztását. Az eleséget (napraforgómag) a Vetőmag Vállalat, az állami gazdaságok, a termelősövetkezetek adják.

A Madártani Intézet és a Magyar Madártani Egyesület nagy meglepedéssel nézi munkáját. Értesülésem szerint számos kitüntetést kapott. Többek között a város díszpolgárává választották Székesfehérvárott.

Nagy öröm volt számomra, amikor megkaptam a legnagyobb hazai madárvédő elismerést, a *Chernel István Emlékéremet*.

Még nagyon sok a tennivaló. Minél szélesebben kell elterjesztenünk azt a gondolatot, hogy „egész természetvilágunk, annak minden tárgya és lénye olyan közösségi kincs, amelynek minél hathatósabb védelmét ne a törvény szabta büntetéstől való félelem, hanem a szeretet jelentse, mely népünk minden értelmes gondolkodó tagjában kell hogy éljen hazánk természeti ritkaságai és szépségei, sőt azok gazdasági jelentősége iránt...”

További munkájához erőt, egészséget kívánok, és köszönöm, hogy időt szakított erre a beszélgetésre.

Érd a török hódoltság idején

A főváros közelében elterülő Érd gazdag történelmi múltra tekint vissza. Nevét feltehetően egy Dunántúlon élő birtokosnemzetségtől kapta. Kézai Simon Gestája szerint Érd régi magyar, illetve eredetileg hun családnév. Oklevélben 1288-ban szerepel először. A helység magvát a kedvező földrajzi fekvésű, a Duna mellett húzódó Ófalu jelenti. A felszínre kerülő szórványos régészeti leletek azt bizonyítják, hogy már az ősközösség idején élt ember ezen a tájon, de később megfordultak itt kelták, rómaiak, hunok, avarok is. Legszenbetűnőbb történelmi emlékei azonban a török hódoltság idejéből maradtak ránk.

Történelmi források szerint a helység 1526-ban jelentős esemény színhelye: Sárkány Ambrus kastélyában szállt meg a mohácsi csatába induló II. Lajos király. Innen kelt át dereglyével a Dunán, hogy Csepel-szigeten levő feleségétől búcsút vegyen. Továbbinduláskor váratlanul megbotlik, és kimúlik kedvenc lova. Ezt az esetet katonái baljós jelnek tekintik. Bél Mátyás így emlékezik meg a történetről, Istvánffy szavait idézve: „Július 15-én a 12 apostol tiszteletére szentelt napon (más munkák szerint július 20-án) a király a nádor és az esztergomi érsek társaságában, kb. háromezer emberrel együtt elhagyta Budát és meg sem állt Érd nevű külvárosig, amely 1 mérföldnyire van Budától és amelynek Sárkány Ambrus volt a parancsnoka. Itt történt, hogy a király elvesztette legkedvesebb lovát, egy tisztát, fekete, nagyszerű paripát, amelyen eddig semmi betegséget sem lehetett észrevenni, most azonban hirtelenül, élettelenül összeest. Ezt sokan rossz előjelnek tartották.”

Ugyancsak Érden keresztül vonult nem sokkal később a *lengyel segítő sereg* is. Mindkét eseményt egy-egy emléktábla őrzi a kastélyhoz vezető út mentén.

A király kíséretében számos főúr, egyházi személy is volt – köztük Brodaries István szerémi püspök, az ország kancellárja, aki később a tragikus kimenetelű mohácsi csata történetét megörökítette A magyaroknak a törökkel Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása c. művében. Burgio Antal pápai követ így emlékezik meg II. Lajos hadba indulásáról Budae XXXI. júli 1526. keltezésű és VII. Kelemen pápának címzett levelében: „26-án irtam egy postafutárral és azután – miután megállapodott Érden – egy innen két mérföldre levő faluban – elvonult, és útját Tolna felé vette, ahová összehívta a birodalom népét (Monumenta Vaticana Hungariae 1524–26. Bp. 1884.)”

Az imént említett kastély építésének idejét nehéz lenne kideríteni, lehetséges, hogy Árpád-kori erődítmény volt, mindenestre a mohácsi vész idején már állt. 1945-ben sajnos rommá lett. A kastély alatt a néphagyomány szerint kiterjedt alagútrendszer húzódik Buda és Ercsi irányában, mindaddig azonban nem tárták fel. A kastély pincéjéhez fűződik az ún. *Szapáry-monda*. A nép szerint a székesfehérvári Hamza bég itt tartotta bilincsbé verve ellenfelét, Szapáry, ercsi földesurat. Nagyon kegyetlenül bánt vele, éhezettette, eke elé fogatta. Egy vesztés csata után fordult a kocka, Hamza bég lett a pince foglya, de Szapáry nem állt bosszút rajta, szabadon akarta bocsátani, Hamza bég azonban félelmében kiitta a méreggyűrűje tartalmát.

A helybeli mély fekvésű *templom* már szintén megvolt a hódoltság idején. Eredete visszanyúlik a XV. század elejére, szentélye görögös. A török uralom alatt löporraktárnak használták, fel is robbant. Az Illésházy család építtette újjá.

Érd-Ófalu leglátványosabb török kori emléke a *minaré* (minaret). Magyarország területén ma csak 4 található: Egerben, Pécsen, Borosjenőn és Érden. A hozzá tartozó dzsámi elpusztult, az imatorony csomkán ugyan, de fennmaradt. A legfelső, csúcsban végződő részét 1970–72-ben állították helyre, közben megtalálták a dzsámi maradványait is. A magyarországi dzsámik csaknem mind négyzet alaprajzúak, dobon ülő félgömbkupolával, fedett épületek, nyitott előcsarnokkal. Egyetlen minarójuk a bejáratnál jobbra az épület sarkán helyezkedik el. Építetőik pasák vagy magasabb rangú emberek, akik a meghódított területeken igyekeztek alapítványokat tenni. Ezért feltételezik sokan, hogy az érdi dzsámi megrendelője Hamza bég volt. Gerő Győző így ír erről az épületről: Török építészeti emlékek Magyarországon c. művében: „Érd-Ófaluiban – a török Hamzabég palánkán – áll a másik, a közelmúltban rekonstruált minaré az elpusztult dzsámi feltárt maradványával. Építésének pontos ideje és a mellette álló dzsámi neve ismeretlen. Evlia Cselebi sem említi. A kőből épült tizenkétszög alaprajzú, zömök építmény, a köerkélyre vezető lépcsőfeljáró a karzat magasságában nyílik. A lábazatot a „papucs”-tól párkány választja el, a törzsön pálcatagokból álló övgyűrű fut körbe, hasonlóan a köerkély alatt is. A törzset a felső övgyűrűre függesztett stilizált tulipánsor, az övgyűrű és a főpárkány között pedig mély plasztikájú kartusok szalagja díszíti. A köerkélyt a főpárkány többszörösen tagolt és erősen kihajló lemezei alkotják.” A minaré erkély fölötti része és a dzsámi mihrábját (imafülke) Ferenczy Károly rekonstruálta vasbetonból. Az évszázadok viharait, tűzvészt, árvizet, háborút átvészelt minaret jellegzetes színtölti Ófalu látképe. Keleties hangulatot áraszt maga körül. A helybeli lakosok megszokták, hozzá tartozik mindennapi életükhöz. Gyermekkori emlékeimben él, amint a tanítás befejezése után körötte játszottunk. A merészebb fiúk felmásztak az omladozó csavarvonalas kölépcsőkön és műezzinként tréfásan előre, hátra hajladozva dicsérték Allah nevét. Köztük voltak a hajdani katonai helyőrség tagjainak leszármazottai is: a *Deffend, Bandzi, Hasszán, Csibrák, Kávrán* család gyerekei, nem is sejtették, hogy török őseiket idézik. Érden a hódoltság alatt ugyanis erődítmény volt, mintegy 300 katonával, itt is az történhetett, ami Eger esetében: „A török őrség nagy része a városban maradt, és elmagyarosodott.”

Az érdi minaret kevésbé ismert Magyarországon, a helybelieken kívül alig tudnak róla, annál

Érd-Ófalu. Az egykori Szapári-kastély

érdekesebb, hogy a Márvány-tenger partján, a rodostói Rákóczi-házban felmagyított fényképével találja magát szembe a magyar turista.

A török imatorony rekonstrukciója során végzett ásatások alkalmával teve- és lócsontok, hosszú szárú pipák, bőrzacsok, szelencék és egyéb használati tárgyak kerültek napvilágra, amelyeket néhány évig az érdi kis múzeumszoba őrzött (ez később feloszlott). A hódoltság maradványai közé sorolhatjuk még az artzi kút közelében levő *fürdőmedence romjait*, a régi temetőben talált hat, *turbános sírkövet*, de török emléket őriznek egyes helynevek: Zbeg (a kastély alatti hegyoldal), Gyorma (a római út emelkedő része) is. Vitatható, hogy a Dunától a falu belsejéig húzódó csatornát, a kikötésre szolgáló cölöpökkel használták-e a törökök vízi szállításra vagy csak később, az Illésházyak építették ki, mindenesetre tudjuk, hogy a Dunának flottaparancsnoka volt, egyikük nevét – Derja bég – ismerjük is.

Érd (Hamzabég-palánk) kétségtelenül jelentős szerepet játszott a hódoltság idején: központja lett a Buda–Fehérvár közti területnek. Közigazgatásilag a budai szandzsákhoz tartozott, így 145 évig volt török uralom alatt. Evlia Cselebi török utazó (született 1611-ben Isztambulban), aki a korabeli haditudósító tisztet töltötte be 1660–63 között, bejárta Magyarországot is. Érdrel kapcsolatban feljegyezte, hogy Zerín oglu (Zrínyi?) 1660 táján a falut felégette, s a romhalmazt Izmail pasa építette újjá 1663-ban: Evlia Cselebi már a helyreállított helységet látta.

Érd a török időben megsínylette, hogy főút mellett feküdt, mert rajta vitt át II. Szulejmán második hadjárata 1526-ban, harmadik hadjárata 1529-ban, majd az ötödik 1541-ben, s végül a hatodik 1543-ban. A történeti munkák azt is megemlítik, hogy a Buda visszafoglalására irányuló kísérletek során a török-magyar erők megütköztek itt. „Bár a felmentő török sereg Musztafa szerdár alatt Érdnél döntő vereséget szenvedett, a kitűnően felszerelt Budát Kara-Mohamed megtartotta” (Hóman-Szekfü). Marczali Henrik Magyarország története c. művében így ír: „Az 1684-i hadjáratnak fő célja Buda elfoglalása volt, Károly herceg Hamzabégnél (Érd) legyőzte az új hadvezért, Kara Musztafa elé, mikor Belgrádba jutott, selyemzsinórt küldött a szultán.”

Több ízben volt a helység pusztító harcok, csapatátvonulások színtere, a 15 éves háború folyamán rövid időre felaszabadult az oszmán uralom alól, de ismét török kézre került. Mozgalmas, s egyben siralmas fejezete ez történelmének, a lakosság végigszenvedte mindazokat a megpróbáltatásokat, amit a hódoltság hazánkban jelentett. Volt, amikor a falu egészen elnéptelenedett, az eredetileg szinmagyar lakosság teljesen kihalt. Lakói elbujdostak vagy elhurcolták őket. Nyomon követhetjük ezt a folyamatot, ha összehasonlítjuk a nemrég megjelent Káldy Nagy Gyula: A Budai szandzsák 1559 évi összeírása c. defter számadáskönyvét és Bél Mátyás Pest megyéről írt munkáját a bennük szereplő adatok alapján. Meggyőződhetünk arról, hogy az eredetileg magyar lakosság helyét délszláv telepések foglalták el, 1720-ban 24 családból már csak 1 volt magyar. Megoszlásuk 13 jobbgyá, 11 zsellér.

A defterekből megismerhetjük Érd szolgáltatási kötelezettségeit, amiből a helység gazdasági viszonyaira is következtethetünk. A törökök az elfoglalt területeket nemcsak katonailag vették birtokba, hanem igyekeztek gazdaságilag is átszervezni. A szultán 1541-ben kiadott győzelmi levelében ez áll: Magyarországot összes váraival, tartományaival és lakóival az oszmán birodalom többi tartományaihoz csatolván kádikat, várparancsnokokat és helyőrséget rendeltem védelmére és őrizetere. Aszaf bölcsességű vezéremet, Szulejmán pasát neveztem ki, melléje adván egy derék csapatot a világhódító hadseregéből.” Rövidesen létrejött a 12 szandzsákból álló budai beglerbégység, élén a beglerbéggel (a bégek bégjével), s defterdárt küldtek ki, hogy az első összeírást elkészítse. „A helyek állapotát és a rája viszonyait meg kell ismerni” – vallották. Erre azért volt szükség, mert a föld tulajdonjoga az ősi mohamedán egyházi törvények szerint az uralkodót, vagyis a kincstárt illette. Főként a lakosság termelőjéjét igyekeztek felmérni, nyilvántartásba vették ezért a települések lakóinak nevét, terményeik várható tizedét és adóik összegét, hogy megtudják egy-egy szandzsák területéről mennyi jövedelemre számíthatnak. A kincstár ugyanis a szandzsák összeírása alapján határozott, hogy melyik falu, város vagy pusztá adó és tizedjövödelmét tartja meg *szultáni házbirtokként*, és melyek jövödelmét engedi át *timár ziamet* és begler- vagy szandzsákbégi *házbirtok* gyanánt – készpénzfizetés helyett – a katona és polgári tisztségviselőknak vagy valamelyik vár őrségének. Az összeírást általában tízevenként ismételték, s a változásokat: nős, meghalt, eltűnt, megszökött bejegyzésekkel rögzítették. A budai szandzsákba 1559-ben küldött biztos is magával vitte az előző, vagyis az 1546-os összeírás másolatát, hogy annak alapján személyes kérdőzködéssel pontosítsa az adatokat. *Érd tételesen is szerepel a kimutatásban*, így a török defter hű képet ad településünk hódoltsági állapotáról. Hogy a feltüntetett tételeken eligazodjunk, tekintsük át Káldy Nagy Gyula segítségével miféle adókat és terményzedekeket vetettek ki a törökök a lakosságra és milyen egységekben kellett a jövedelem bizonyos hányadát beszolgáltatniuk.

A lakosok nevének nyilvántartásba vétele után először a *dzsizje* adót fizetők nevét tünteti fel a defterdár. A törvény szerint, aki a házán, földjén, szőlőjén k:vil, állataiban és egyéb ingóságaiban 300 akcse értékkel rendelkezik (akcse = török ezüstpénz 0,65–1,10 gr. ezüsttartalommal verték és a korabeli magyar pénznek, a dénárnak a kétszeresét érte), „az évente 50 akcse dzsizjeadó köteles fizetni”. Fizetése alól a bírók és a papok felmentést kaptak. Ez az adó, melyet filori vagy harácsadónak is neveztek, mindig a kincstárt illette, a timárbirtokos sohasem szedhette be. Ezek az adófizetők hadjárat esetén rendkívüli adót, ún. *avariz* adót is kötelesek voltak adni vagy munkával leróni.

A Kutyavár. Mátyás király vadászkastélyának (XV. század) romjai

A földesúri jövedelmek felsorolásának első tétele mindig a *kapuadó* volt, amit mindazoknak kellett beszolgáltatniuk, akik a dzsizje adó fizetésére képesek voltak. A különféle terménytizedet (gabona, széna, must, vetemény, gyümölcs) három évi termésátlag alapján vették nyilvántartásba. A gabonatized mennyiségét török űrmértékkel „kilé”-ben tüntették fel (Búza 25,65, árpa 22,25 kiló). A must tizedmennyiségét azonban mindig magyar mértékkel „pint” (1,69 liter) vagy cseber (42,4 liter) egységgel jegyezték. A gabona és musttized megadott mennyisége mellett annak pénzértékét is odairták, a gyümölcs és veteményfélék tizedét viszont mindig csak akcese értékben fejezték ki. A bárány-, méhkasztized, sertésadó összegét hasonló átlagolással állapították meg. A haltized, a borleadás után kirótt hordóadó, a menyasszonyadó, a földesúri büntetéspénz bevételénél szintén a 3 évi átlag számított. A felsorlt adókon, tizedeken kívül nagyobb településeken nyilvántartásba kellett venni a kincstári boltok bérét, a piacokon, vásárokon szedett illetéket, áruvámot stb.

A kincstári, illetve a földesúri jövedelmek számbavétele után feljegyezték még azoknak a nagyrészt török személyeknek a nevét, akiknek a település határaitban majorságuk (csiftlik), örökölhető kisebb tulajdonuk (bastina) – rétjük, kertjük (bosztán) vagy szőlőjük – volt. Az összeírók csiftliknek nevezték az őslakosoknak azokat a kisebb birtokait, majorságait, melyek tulajdonosai meghaltak, elmenekültek és a kincstár az igénylőknek birtoklási illeték (tapu) ellenében – a terménytizedek megfizetésének feltételeivel – használatba, tapuba adta. A terület nagyságát néha donümben (939,3 m²) tüntették fel.

Ha végigtekintjük a különböző adók beláthatatlan sorát, s ha hozzávesszük, hogy sokszor a magyar földesurak is igényt tartottak a jövedelemre, jobb esetben feleztek a törökkel, világossá válik, miért bujdosnak el némely települések lakói a terhek és a zaklatások elől, miért néptelenedett el annyi falu.

A felsoroltak ismeretében tekintsük át, miként alakult a hódoltság idején Érd beszállítási kötelezettsége.

„Ért falu (a budai szandzsákhhoz tartozik), a szekszárdi mirliva (Dur Ali bég) hászbirtoka.

Polbárd Lőrinc nős, fia Tamás nős, fia István nőtlen.

Veres Ferenc nős, Here Kis Alberd nős, Dobrádi (Dobrági) Mihál nős, fia István nőtlen, Csehi Imre nős, Barát Máté nős, Szabó Kelemen nős, Farkas Pál nős – *meghalt*. Sárhazy Márton nős, testvére Máté nős, Fekete Imre nős – *meghalt*. Pap Ferenc nős, fia Bálint nőtlen, Nagy Tamás nős, Aderján Borbás nős, *meghalt*. Szabó Jakab nős, fia István nőtlen, Érdi Máté nős, *eltűnt*, Köszöl Gergel nős, fia Bálint nőtlen, Kis Tamás nős, fia Pál nőtlen, Balik Tamás nős, Szőke Pál nős, Dékán János nős, Babarci Márton nős, *meghalt*, Tatai Petre nős, Nagy Balázs nős, Sikarai Zsigmond nős, *meghalt*, Gyárfás János nős, *meghalt*, Szántó Benedek nős, *meghalt*.

László Máté nős, Kis Pál nős, Szarka Borbás nős, Szabó Péter nős, Tisza János nős, fia Jakab nőtlen.

A dzsizje adót fizetők száma: 10. A régi összeírtaak száma 12. A nevezett falu közelében van egy szeráj, mely tartozékaival együtt Hamza bég isztozni belgrádi (székesfehérvári) mirliva birtokában van. A budai kincstár deftere szerint azt a kincstártól vásárolta. Paksi Gáspár rétje a nevezett falu határában. Mithogy az említett meghalt, rétjét másnak tapuba adni jogos. Hamza bég emberei közül Ferhád Vojvoda nevű személytől a tapuilleték beszedetett és a nevére iratott.

Székelegyház-pusztá. Mivel a nevezett pusztát Ért nevű falu lakosai szokták mivelni, az említett falu szántójaként jegyeztetett be.

Jövedelem a tizedekből és adókból – a filori adón kívül – 5029 akcse:

kapuk száma: 17	850 akcse	búzatized 108 kile	1316 akcse
musttized 100 pint	2000 akcse	borsó- és babtized 9 kile	90 akcse
kevert tized 2 kile	12 akcse	méhkastized	222 akcse
szénatized 20 szekér	200 akcse	sertésadó	64 akcse
lentized	15 akcse	sarlópénz	17 akcse
büntetésépéz	207 akcse	gyümölcstized	25 akcse

Ért falu jövedelmét a timárdefter szerint Dur Ali szekszárdi mirliva hászbirtokos kapta. Székelegyházpusztát (Tárnokkal határos) külön is összeírtaak:

Székelegyház pusztá. Ráják nélkül Érd nevű falu szántója. A jövedelem 284 akcse, mégpedig búzatizedből 14 kile, kevert tizedből 6 kile és széna tizedből 8 szekér. A nevezett pusztát a vilajet előző összeírója Halil bég 150 akcse tapuilleték lefizetésével Hamza bégnek juttatta, melyről a 956. és dzsemáziülevvel havának első dekádjában (1549. máj. 8. – június 6.) keltezett bizonylatot adott. Mivel a régi defterben bejegyezve nem találtaak, a kincstárnak 300 akcse tapuilletéket ismét befizetett. Így a földesúrnak járó tizedek megadásának a feltételével az új defterben a nevére iratott".

Káldy Gyula adatait az isztambuli levéltári kutatásai során gyűjtötte össze. A budai szandzsák 1559. évi összeírásával Pest mege – s azon belül Érd – lakóinak legkorábbi hiteles jegyzékét kapjuk kézbe, de a munka fényt és a török hódoltság helyzet első évtizedeire is.

A közeli múltban jelent meg magyar fordításban Bél Mátyás Pest megyéről készített 1728-as összeírása, amely viszont a török hódoltság utáni évtizedek állapotát rögzíti, s igen sok földrajzi, történelmi és néprajzi adatot tartalmaz Érdre vonatkozóan is. Helységünk fekvését természeti környezetét szemléletesen így ismerteti: „Budától délre fekszik egy magyar vagy két német mérföldnyire. Az egyik oldalról Téténnyel, a másikról Szent László és Berke majorokkal határos... Érd később lakatlanná vált, a törökök azonban sáncokkal és árkokkal erősítették meg ezt a helyet, hogy ilyen módon is védjék Budát a keresztények portyázásai ellen és segítsék a Budára irányuló élelmiszer-szállítást. Ennek az erősségnek volt parancsnoka Hamza bég. Még ma is róla nevezik ezt a helyet – bár romja is alig látszik már az erődítésnek, amely a Duna partján lapos helyen állt. Megmaradtak azonban a török templom alapfalai és kecses tornya...” Bél Mátyás beszél az újonnan betelepült szerbekről is: „Számosan vannak, és kunyhóik hosszú sorban állnak a mély fekvésű folyóparton. Ezért van az, hogy csekély áradáskor is elönti őket a Duna, csónakon közlekednek egymással.” Ezek után így folytatja Érd leírását: „A falu nyugati és déli része magasabb fekvésű és ennek lejtőjén házak épülnek. Itt van a földesúrnak, Illésházy grófnak a kastélya is, a lejtő emelkedettebb része. Ez az épület dísz a falunak, urasághoz illő pihenőhely, de egyszersmind gazdasági központ is. Négyzetes földszintes építmény, de magasabb fekvése miatt emeletesnek látszik. A kastélytól jobbra, de kissé lejjebb áll a néhány évvel ezelőtt épült templom. Innét kezdve ismét dombosra vált a síkság, egészen Földvár felé, de ahol a Dunához közeledik, ott leereszkedik és magas parttal szegélyezi a Dunát. Ennek a domboságnak a belsejében és a szélén egyaránt szántóföldek vannak, melyeknek homokos talaján a rozs megterem. A szigeten levő erdőcskén kívül más erdeje nincsen, de van helyette szőlője ugyanott”.

Felhasznált irodalom: *Bél Mátyás Pest megyéről* (Notita Hungariae Novae. Historica Pest megyei múzeumi füzetek...) *Evlia Cselebi* Magyarországi utazásai F.: Karácson Imre, Bp., 1903. *Gerő Győző:* Török építészeti emlékek Magyarországon, Corvina, Bp., 1976. *György barát és Gyurgyevics Bertalan:* Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. sz. oszmán fogságról. Európa, Bp., 1976., *Handk Péter:* (szerk): Hogyan éltek elődeink? Gondolat, Bp., 1980. *Homan-Székfű:* Magyarország története. Egyetemi, Bp., 1939. IV. k. 211. old. *Káldy Nagy Gyula:* A Budai szandzsák 1559. évi összeírása Pestm. Levéltár, Bp., 1977., *Katona Magda:* Evlia Cselebi Mohácsról, Honismeret, 1976. 4. szám, *Kerékgyártó Árpád:* Magyarország történetének kézikönyve, 3. kötet. Heckenast Pest, 1867. *Lengyel Balázs:* A törökök Magyarországon, Móra, Bp., 1974. *Marczali Henrik:* Magyarország története XIII. f. 505. old. *Unger Mátyás:* Magyarország története Gondolat, Bp., 1979. *Jovicza Ignác:* Érd története és műemlékei. Kézirat az Érd Városi Könyvtárban, 1970.

Az elmondottakból kibontakozik előttünk Ófalu és a részletes beszámolóiból feleleveníthetjük a hódoltság alatti és utáni település hiteles arculatát. Napjainkban egyre több olyan forrásmunka lát napvilágot, amelyek hozzásegítenek minket lakóhelyünk múltjának feltáráshoz. E két jelentős kiadvány Káldy N. Gyula és Bél Mátyás munkája pl. Erd törökkori helyzetébe enged betekintést. A közzétett adatok helytörténeti, gazdaságtörténeti, település- és népeségtörténeti, nyelvészeti stb. szempontból egyaránt fontosak, felhasználhatók. Várossá lett szülőhelyünkről, Érdről oly keveset tudunk. Erdemes lenne az újonnan megjelent dokumentumok alapján alaposabb kutatásokat végezni, hogy Erd eseményekben gazdag, sokszor tragikus, de mindig új életet teremtő múltját megismerhessük.

Dr. Kerékgyártó Imréné

Az igazi Bogár Imre

A magyar feudalizmus minden parasztja a polgári forradalomtól várta sorsának jobbra fordulását, ám a forradalom csak egyharmad részüket juttatta földhöz. A jobbágyból egyik napról a másikra gazda lett, sőt nagygazda, a nagyobb tömegű zsellérség azonban kívül rekedt vágyaival, hiába volt honvéd. Sorsukon a forradalom nemhogy javított volna, de inkább mélyebbre taszította őket. Jelentős hányaduk pásztor volt, látszólag szabad ember, mert a gazda nem járt a sarkukban. De éppen a hatvanas években osztották fel a legelőket, és néhány esztendő alatt a végeláthatatlan páskomok eke alá kerültek, a pásztorok válságba jutottak, rákaptak a lólopásra, marhatolvajlásra, barangolásra, a foglalkozás nélküli életre, kóborlásra. Időnként egy-egy jó szervező, körültekintő, parancsoló vezér keze alatt bandákba verődtek. Közéjük tartozott Bogár Imre, a lovon járó fekete angyal, aki a megszilárdult rendre támadott és sorsa csak az lehetett, ami utólérte.

Hírét, nevét az egyik legszebb magyar betyárballada terjeszti jó száz esztendeje. Szövege megalkotásában – ha nem is szándékosan – Arany Jánosnak is része volt:¹ A Zács Klára (1855) tizenötödik és tizenhatodik versszaka ugyanis motívumában hasonlít a Bogár Imre ballada tizedik és tizenegyedik szakaszára. A balladát egyik legtehetségesebb népies műdalszerzőnk, Simonffy Kálmán (1832–1881) Be szépen szól a furulyámjának dallamára énekeljük.²

Az idézett Arany János-sorok:

*Harangoznak délre,
Údvari ebédre,
Akkor mene Felicián
A király elébe.*

*A király elébe,
De nem az ebédre,
Rettenetes bosszúálló
Kardja volt kezébe.*

A Toldiban pedig:

*Föltekint az égre,
az ország útjára,
keservesen gondolt
bujdosó voltára.*

¹ Arany János kisebb költeményei II. kiadás, Pest, 1860. 244. old.

² Molnár Imre 1968. I. 1-én kelt Vörös Gézához írt levele közli a Bogár Imre-balladák bibliográfiáját (A levél másolata a szerzőnél)

A Bogár Imre-ballada egyik változata³ pedig így hangzik:

Zavaros a Tisza,
Nem akar apadni,
Az a híres Bogár Imre
Által akar menni.

Által akar menni,
Lovat akar lopni,
Debreceni zöldvársáron
El akarja adni.

El akarja adni,
Bundát akar venni,
Akibe az ő rúzsáját
Be tudja takarni.

„Csaplárosné, hallja,
Van-e vetett ágya?”
Van vetett ágy, szép leány is
Betyárok számára.

„Csaplárosné, hallja,
Száz icce bort adna,
Megkínálom a vármegyét,
Hogy ne legyen rabja”.

Huncut a vármegye,
Nem iszik belőle,
Pedig szegény Bogár Imre
Most van a kezébe.

Huncut a vármegye,
Meg a szolgabíró,
Kocsijába, hintőjába
Az a lopott csikó.

„Vidd el szellő, vidd el
Széles Tisza habját,
Ne láthassa rózsmát
Ladikom járását.

Mert ha megismeri
Ladikom járását,
Mindjárt oda küldi
a megye hajdúját.”

Harangoznak délre,
Féltizenkettőre,
Az a híres Bogár Imre
Megye a vesztőhelyre.

Harangoznak délre,
Jó tizenkettőre,
Hóhérr mondja: Bogár Imre
Álljon föl a székre.

Főllállott a székre,
Főltekinthet az egre:
„Jaj Istenem, sok rablásim
Most jutnak eszembe.”

Elsimult a Tisza,
Csak a habja maradt,
Mehalt szegény Bogár Imre,
Csak a híre maradt.

A balladát Török Erzsí felejthetetlen előadásában hallottam először, a negyvenes években. Hatására kezdtem gyűjteni Bogár Imre balladait és a róla költött legendákat.

Ezek a legendák Bogár Imrét valami vérszomjas bandavezérnek mondják, aki végigportyázta a fél országot, szeretőket tartott, feleséget, gyermeket, egyik kezével rabolt, másik kezével száz bankókat osztogatott a szegényeknek. Jaj volt annak, aki ellenállt állig felfegyverzett, szilaj csapatának. Ez lett volna Bogár Imre? A ponyván terjesztett írások ellentmondásaikkal nem adnak fogódzót életútja megismerésére, neves balladakutatók is csak ennyit mondanak, hogy „Róla maradt fenn a legművészebb betyárballadák egyike, életéről keveset tudunk. Alföldi lovas betyár volt”.⁴

A Pest megyei levéltárban azonban kezembe adták a Központi Fenyítő Törvényszéknek vádló, kihallgató, elítélő és kivégzési jegyzőkönyvét.⁵ Ebből ismertem meg az igazi Bogár Imrét tizennyolc éves korától kivégzéséig. Kezéhez nem tapadt vér, bandavezér sohasem volt, a Duna-Tisza közén kívül más tájakon nem járt. Nőtlen volt és írástudatlan. Hivatalos személyleírása a körözőlevelekben: „Magas, nyúlánk termetű, barna hajú, barna szemű, kicsiny bajuszú, igen szép külsejű, s arcú.”

A soltvadkerti Bócsa-pusztán születt 1842-ben. Apja, idős Bogár Imre számadógyűlés volt, anyja Molnár Anna. Iskolát nem végzett, 1862. július 18-án az előtte felolvasott vallomását egy kereszt kézzel ismerte el. Suttó legényként gulyásbójtár lett. A pásztorok tanultságával gyógyította a jószágot, tudta a lovakkal, ökrökkel, tinókkal, tehennel, üszőkkel, borjakkal való bánást és az egymással viaskodó bikákat bottal szétválasztotta. Karámot készített, cserényt font, főzött, ismerte a csillagokat, időt jósolt a darvak kiáltozásából és a vadludak vonulásából.

A családdal Bugacra ment, előbb Bábiczy Imre, utóbb Faragó Mihály birtokos gulyáit őrizte. Két testvérét ismerjük, a nála egy évvel fiatalabb Jakabot és Mari nővérét. Jakab végigkísérte bátyját a betyárok útján, Mariról csak annyit tudunk, hogy Imre félegyházi börtönből való szabadulása után nála lakott.

1860-ban került először összeütközésbe a törvénnyel. Jakab öccsével, valamint Jó Ferenc, Kókény József és Kopjás József pusztai pásztorokkal marhát lopott. Elfogatták, súlyos börtönrre ítéltették. Kiszabadulásakor, 1861. március tizenötödike után mint „leveles”-ember nem kapott a keze jószágot, állástalanul kóborolt egyik pásztorpanyaról a másikra. Időnként segített számadó apjának a jószágok körül. 1861 őszén a marhát elszakították, Szent Mihálykor apjának is kitelt az esztendő. Teelhetek volna a tavaszi kicsapásig, Szent György napjáig. Ám a Bogarak fölhagytak a pásztoroskodással, betyárokká

lettek. „Bugacon mintegy hat napig mulatván nénémnél – vallotta Bogár Imre –, mikor odajöttek Bogár Jakab öcsém, Bogár Miska unokabátyám, Baski György és Bartucz Mihály, kik magukkal hívtak engem, s apámat. Mind a hatan elmentünk, s egy bandában jártunk”.

Baskit és Bartuczot föltehetően vezérük, a rejtélyes eredetű Dönti Péter küldte Bugacra. Egyetlen a bandában, aki nem volt pásztor. „Közép köpcös termetű, nagy homlokú, barna hajú. Tömött barna bandású, kiberetvált körszakállú, öltözete mindennap változik, hol paraszt jászkun viselete, hol francia divatú magas cilinder kalappal. Igen nyájas, bőbeszédű, magaviselete, s társalkodási modora megelőző”. Akcióit, mint egy táborkari tisztt, gondosan kitervelte. Földehívte mindenütt megtalálható kémeivel és orgazdáival a terepet, megtudott mindent áldozatai vagyoni állapotáról és szándékáról, s a kellő pillanatban csapott rájuk.

Tíznap kiképzés után, 1861. december hatodikán Dönti bandája rajtaütött a bajai vásárosokon, mikor azok gyanútlanul és tele bukszákkal, az áldomások borától kissé italosan poroszkáltak hazafelé az országon. Tizenöt szekeret fosztottak ki. Ezután behúzódtak az erdőbe, és lesték az előre kifigyelt adószédőt. „A Jumárban – vallotta Deim Lipót adóhivatali assistens – a Szent Miklós-napi bajai vásár napján, kint voltunk execution egy mateovicsi kocsin, az erdőből ötven lóháton felfegyverkezve reánk jöttek. Azt hittem, hogy csendörök és gorombáskodtam is velük. Először kiáltottak, megállj! Én azt mondtam, hogy nem látjátok, hogy királyi tisztek vagyunk. Felelték: bánjuk is mi, ha az ördögök is. A pénzt kérték. A kocsi leszáll és egy betyárral a cassaládát levették, kérték a kulcsot, én azt oda is adtam. A ládát felnyitották, a pénzt, kétezer forintot kivették, úgyszintén gyűrűinket is ujjainkról erővel lehúzták. Azután elmentek az Aligvárdi csárda felé.” A csárdában a betyárok megosztották és elszéledtek.

Bogár Imre a bajai szerzeményen két nap múlva, igaz úton vásárolt egy szép pejszédőt a jászberényi vásáron, majd belovagolt Csongrádra. Meglátta Gut Pintér János nagygazda, ismervén a fiút, besúgta a pusztázó hadnagyoknak, azok elvették a lovat. Álnévre kiállított passzussal kérte vissza a csédőt a csendbiztostól, de az letartóztatta és lecsukatta. Három hétig ült vasban, egy szellőzőeszkőről láncostól megszökött. A vasat a temetőnél verte le a lábáról. A följelentő Gut Pintérről még majd találkozunk.

Más betyárbandák rémtetteinek hatására Pest, Pilis és Solt vármegyék 1861. december 16-tól számítva egy esztendőre, „rablás, rablógyilkosság és gyújtogatási bűntényekre rögtönítélő bíróságot” állítottak föl.³

Mikor Bogár Imre vízkereszt után előkerült, január hetedikén a pótharaszti Kókai János gazdánál vettek erőhatálommal éjjeli szállást, majd hajnali öt óraker elköcsiztek Újhartyánba. Megkocogtatták Pfaiher szatócs-kocsmárosné ablakát és pálnakát kérték. A szatócsné fia ajtót nyitott, s betódult a hosszú puskás, pisztolyos betyárbanda. Elvittek hatszáz forintot, ékszeret és kétezeröt száz forintot érő boltbeli portékát. Ezt követően január utolsó éjjelén berontottak Székely Gábor udvarába a pályi pusztán pénz, ékszer és egy női aranyórát vittek láncostul. Az Aligvárdi csárdából pénz, szappant, tizenkét vánkost, húsz font fagyút, egy pár csizmát és két levágott disznót raboltak február tizenötödikén. Két nap múlva rátörtek Alsódobason Bereczky Miklós kúriájára, Bereczkyt többször a földhöz verték, hogy adja elő a hateres forintot, de a pénz már takarékban volt, így aztán elvittek ezüstkanalakat, vánkásokat, selyempaplanokat, fehérneműket és posztóruhákat, s elkötötték az istállóból egy csédőrcsikót. A bőszenpusztai majorra február huszonkettedikén rontottak, elvittek löfegyvereket, szűrt, nagyobb összegű pénzt, három lovat, és egy kocsi.

A betyárokat nyomon követő pusztázó hadnagyok meghaltak Bócsán Bogáromi gazda tanyáján. Másnap reggel március nyolcadikán a biztosok hat hadnagyot kiküldtek a Bogár-tanyára. A betyárok kirohantak, tüzeltek a pusztázókra, azok meghátráltak, ők meg egy négylovas kocsin elváltak Szank-pusztá irányába. A biztosok nyergeltettek és a betyárok üldözésére indultak. A csengelei pusztá kútjában megtalálták Dönti Péter holttestét. Halántékán lövés volt, nyakában a bőszenpusztai járó fekete szűre. A banda vezért a betyárok végezték ki „parancsoló fegyelemtartásért és azért mert a rablott pénz nagyobb részét magának tartotta meg.”⁴ Dönti megölése végzetes volt a betyároknak, ő volt az egyetlen közöttük, aki kivethette volna a bandát a veszélyes Alföldről. Délnek fordulásával sejteti szándékát, valahol átkeltek volna a Balkánra, és a statárium lejártával jöttek volna csak haza. Közölte is ezt a Bogárékkal, ezek azonban ragaszkodtak a Kiskunsághoz. Ezután riadtan nyargalásztak ide s tova a megyében. Olyanformán, mint a barmok kavarognak az égő istállóban, hiába van kitarva az ajtó, megvárták, míg valamennyien megégnek. A vezetést a nagy indulatú öreg Bogár Imre vette át.

Április nyolcadikán éjjel körülvették Szentlászlón Szabó István tanyáját. Jöttükre számítottak, mert éjszakára belül betapasztották az ajtót, ablakot. Rájuk zörgettek. Semmi válasz. Erre az öreg Bogár

³ A szerző saját gyűjtése. Andricza Ferencné Szalkai Karolintól (sz. 1897) Cegléd, 1961.

⁴ Domonkos Sámuel: Betyárok tüzenél, Európa, 1959. 33. old.

⁵ Pest Pilis Solt vármegyék Központi Fenyítő Törvényszékének: 128/1861. sz. cs. Pest megyei Levéltár

⁶ Pest Pilis Solt t. e. megyék 1861. XII. 25-én kiadott 14 132. sz. rendelete

⁷ Bogár Imre vallomásából. Idézett jegyzőkönyv

⁸ Pesti Napló 1862. július 22.

sztikozódott, káromkodott és belőtt a házba. Teljes célt mutatott a holdfényben, a gazda fia kilőtt az ajtóhasadékon, fejbe találta. Baski György került az élre.

Április tizenkettedikén fönt jártak Pótharaszton, berontottak Benedek György csárdájába, ételt, italt követeltek maguknak, zabot, szénát lovaiknak. A puszta azonban tele volt üldözőkkel, hadnagyokkal, csendbiztosokkal és lovas csendőrökkel. Alig indultak ki a betyárok bormérő Benedektől, fölporzott az út a zsandárok lova alatt. Elfogták Bartucz Miskát. A rögtönítélő bíróság nyomban kivégezte.

Május tizedikén megszorították a banda maradékát, a hurokból hárman kimenekültek, Baski bennszorult, agyonlőtte magát.

Bócsára a megfigyelés alatt álló pusztára többször is visszatértek, hol egyik, hol másik majorba rontottak be élelmiszerrért, puskaporért. De már csak hárman. Egy futtatáskor Zsibrita, igaz nevén Zsolnai Sándor nekiütközött egy vadkörtefának, lezuhant a lováról, a hadnagykok elfogták. Kivégezték.

Már csak a két Bogár gyerek maradt a bandából. Utolsó pihenőtanyájuk a csongrádi földeken volt Gut Pintér Jánosnál. Imre az eresz alatt feküdt kimerülten egy vackon, Jakab az ököristállóban. Egész délelőtt aludtak, éppen csak megebédeltek, ismét mély álomba merültek. Egyszer csak megjelent három Csongrád megyei hadnagy. Kérdik a gazdát, hogy ki ez a legény, az csak intett a szemével. „Mire én Kasza József pusztázó hadnagy zsinetget vévén ki zsebemből, Bánfy János puskáját nekiszegezte, Deák Elek pedig üstökét fogta. Mídon már az egyik kezére reá hurkoltam, fölébredt, s maga körül csapkodván ellent állott, de mi hárman lévén, lenyomtuk, s megkötöztük. Ekkor rugdostam én a sarkantyúmmal vállba”. Bogár Jakabot a kaszát kalapáló cselédek felébresztették. Eltűnt a kukoricásban.

Csongrád Bogár Imrét átadta Pest megyének.

Pest megye rögtönítélő bírósága mielőtt összegyűlt volna, július tizenötödikén kért a várostól egy tizenöt öl hosszú és tizenöt öl széles kivégzőhelyet, mert a megye akasztófája még 1844-ben lerontatott.

A megyeházán 1862. július 17-én 10 órakor összeült a rögtönítélő törvényszék. Számos tanú terhelő vallomása és magának a betyárnak beismerése után – folytonosan együtt ülven – másnap Bogár Imrét akasztófára ítélték. „Engedtetvén részére a halálra leendő készülék végett három óra”.

„Délután hat órakor a vesztőhelyen – mely szabad királyi Pest város határában, az Üllői út és a lőrinczi puszta közötti dombon fekszik – rögtönítélő bíróság ítéletét az összegyűlt néptömeg előtt felolvastuk – jelentették a küldötték –, Bogár Imrét Kornberger Mihály megyei hóhérnak általadtuk, ki a nevezett halálon ítélt rablót a föllállított akasztófán kötélt által kellő ügyességgel az élők sorából kivégezte”.

Végezetül idézem a Pesti Napló riportertét. „A vizsgálat szombaton délelőtt befejeztetett és azon délután egy órakor a kötélt általi halálra szóló ítélet a törvényszéki terem nyitott ajtó mellett felolvastatott. Egész napon át a népek ezrei állták körül a megyeházat annyira, hogy a menet és a fegyencet fedező végrehajtó őrkíséret csak igen lassan haladhatott a Gránátos utzából, a Barátok terén a Kecskeméti utzán át az Üllői úton ki a vesztőhelyre. A kíváncsi emberek száma rendkívül nagy volt mindenütt. Magán a vesztőhelyen is beláthatatlan embertömeg volt jelen. Még a művelt osztályhoz tartozó nők is törekedtek a bitófa közelébe jutni. A kivégzett ruháit a söpredék leszaggatá, magával vivé darabjait babonából, varázserőt tulajdonítva.”*

Hidvégi Lajos

Imádság és krónika

(Dobrovolni Antal, Ipolyszakállós krónikása)

Nagy kincs, nagy fölfedezés volt Erdélyi Zsuzsanna Hegyét hágék, lőtöt lépék című archaikus népi imádságokat tartalmazó gyűjteménye. De az idő megszokottá tette: „ilyenünk is van”, s hajlamosak vagyunk elmenni mellette. Pedig volna mit izlelgetni e nyelvi nyencségek között. Az ősköltészeti elemeket tartalmazó imák, könyörgések, ráolvasások tömörségükkel, nyelvükkel, régi típusú balladáink mellé sorolhatók.

Az alább közölt népi imádságok a határon túlról, a csehszlovákiai Ipolyszakállósról valók. Olyan adatközlőtől, aki saját falujában is mindenki a „sok tudású öreg krónikás”-ként ismer. Ugyanis *Dobrovolni Antal* bácsi – aki családját apai ágon az évszázadokkal ezelőtti lengyel menekültekig vezető vissza – a falu és a környék nem hivatalos „történetírója”. 1936-ban kezdte el írni a népelet majd minden területére figyelő krónikáját. Tudatosan szerkesztett, régi auktorok munkáit idéző mű. Pedig Antal bácsi egyszerű parasztember. Őt gyermek apjaként egész életében a „földet túrta”, gazdálkodott aprócska földjén. Nyolcvanéves volt, amikor legnagyobb bánatára utolsó tehenét is elkötötte az istállóból a féltő rokonság, nehogy a jószággal való foglalatosság túlonultul elfáraszsa. Maradt a kicsinyke krumpliföld, a kiskert és néhány baromfi. De Antal bácsi munkakedve nem lankadt, pedig még az év őszén a diófáról is le kellett pottyannia. Szabaddá lett idejét hivatásos történezszeket is zavarba ejtő, színvonalas helytörténeti

kutatásra, a Krónika folytatására használta. A II. világháború elején ugyanis félbeszakította az írását, majd 1980-ban újakezdte, a tévedéseket kijavítva és a hiányokat is pótolva. Levéltári adatokért néha Budapestre is átvándorolt az idősebb ember, aki éppen csak az elemi iskolát végezhette el gyerekkorában, s minden műveltségét öntevékenyen szerezte.

Krónikája tematikus elrendezésű, kézzel írott, a lapszálon feltüntetett címszavakkal. Tárgyalja a falu történetét, néprajzát, földrajzi leírását. Kitér a viseletre, a szokásokra és a hiedelmekre, a gazdálkodás formáira, a jeles napokra, tüzesetekre. Leírja a környék domborzatát és növényzetét, főleg a nagyobb verekedéseket, megismerteti a falu lakóival, iparosával, a csőszökkel és határkerülőkkel, kanászokkal és a kocsmárosokkal. Emlékeztet a különféle vállalatok, a biztosítótársaság helyi működésének hőskorára. Megtudhatjuk, mennyi volt a letelepült és a csak átmenetileg itt tartózkodó cigányok száma, hirt hallhatunk „babonákról és megszokásokról”, ördögösökről és sárkányokról, a népi gyógyászatról, a múlt század végén a faluba települt zsidókról és még sorolhatnám, mi mindenről.

Mindezt egyszerű szép magyarsággal, a krónikás alázatával írottan. Föltárása, közreadása jelentős tett volna.

Amikor Antal bácsit 1982 május elején fölkerestem, újabb ajándékkal lepett meg: archaikus népi imádságokat mondott el emlékezetből, amelyeket még a nagyszüleitől tanult, s máig megőrzött. A négy ima közül a legritkább típusba sorolható – s ezért szintén Antal bácsi tudatosságára utal – 1972-ben már levélben elküldte Erdélyi Zsuzsannának az Új Emberben közölt felhívására, aki az említett kötetben közzé is tette azt. A következő három imádság egyes részletei gyakran előforduló motívumok. A népi emlékezet kincseinek ezek az értékes újabb darabjai váljanak valamennyiünk közkincsévé:

*Én kimegyek ajtóm eleibe,
Föltekintek a magos mennyekbe,
Nyitva látom a mennynek ajtaját,
Abba látok tizenkét madarkát,
Nem madarkát, de szárnyas angyalkát,
Szárnya között szelence,
Szelencébe korona,
Koronába egy boldogságos Szűz Mária.
Amott kerekítenek az angyalok
Egy szép kálváriát,
Odamegy anyánk, Máriánk, mondá:
Mit hallgatjátok a mi szentmisénket?
Hogyne hallgatnánk, amikor
Szent fiamat elvesztettem.
Menj el, menj el tapogasd meg
Kis Jézusnak ajtaját.
Ott fekszik márványkő koporsóba,
Keze-lába ki van nyújtva,
Szeme-szája be van csukva.
Szent szakállát tépálgják,
Tövös koronát a fejébe nyomják.
Aki ezt a kis imádságot este reggel
elmondja, hét halálos büntől menekül. Amen.*

*Én lefekszem én ágyomba,
Mint Úrjézus koporsóba.
Három angyal vélem hál,
Egyik oktat, másik őriz,
A harmadik mennyországba vezérel. Amen.*

*Paradicsomba csendítenek,
Ott angyalkák énekelnek.
Szól a kakas, kelj föl boldogságos
Szép Szűz Máriácskám,
Mert a te szent fíjadat a
Zsidók megfoglák,
Magos keresztfára fölfeszítették
Annak három csepp vére elcseppent.
Azt angyalkák fölszedték,
Szép Szűz Mária eleibe bevitték.
Aki ezt az imádságot naponta háromszor elmondan
Este lefektében, reggel fölkelében . . .
Hét halálos büne megbocsátatik néki.*

Lakner Zoltán

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL. *Kállai Gyula*: Emlékeztető évfordulók, *Kanyar József*: Honismeret és közművelődés, *A révfülöpi tájmúzeum*, *Szlovák nemzetiségi tájházak*, *Sütő Béla* a bútorfestés mestere, *Emlékezés Kiss János altábornagyra*, *A bodrogközi falvak jelene és jövője*, *Az első köztéri Széchenyi szobor*, *Irodalmi házak Nagybányán*, *Népdalok a Galga-vidéken*, *Könyvismertetések*.

Kiss László – Kiszely Gyula – Vajda Pál:

Magyarország ipari műemlékei

Szerk. Szabadvány Ferenc

(Kiadja az Országos Műszaki Múzeum
Bp., 1981. 237 old.)

A műemlék fogalma alatt általában ingatlan-jellegű történeti emlékeinket értjük, olyan épületet, építményt, romot, amelyet régészeti, történeti, képzőművészeti vagy néprajzi értékei miatt őrizünk, tartunk fenn. Az ipari – technikai – műemlék fogalma kevésbé ismert, újabb keletű, e századi fogalom inkább, s gyakran olyan objektumot kell érteni rajta, amely ma is eredeti feladatát tölti be. Ilyen – a fejlettebb iparral rendelkező országokhoz képest szerény számú – emlékeink értékeinek megismeréséhez nyújt nagy segítséget a kötet, ez is a célja: a figyelemfelhívás, a megőrzést elősegítő kezdeményező-készség kibontakoztatása.

A magyarországi műszaki múzeumokat ismerető kiadvány, könyv már több is napvilágot látott, az ipari emlékek ilyen csokorba gyűjtésére azonban ez az első példa. Fontosságát, időszerűségét csak fokozza, hogy az elmúlt két évtizedben ország-szerte sorra alakultak meg a műszaki emlékvédelemmel hivatalból is foglalkozó szakmúzeumaink, s gyarapodnak üzemi gyűjteményeink is.

Keresetté s a könyvesboltok polcraíról gyorsan hiányzóvá vált a most megjelent kis példányszámú munka, amely a hazai értékek mind szélesebb megismertetését céljával választva magyarul és angolul szól a hazai és a szakértő, idegen honú olvasóhoz, a honismerettel vagy technikatörténettel foglalkozó szakemberekhez. Technikatörténeti emlékeink világos, egyszerű csoportosításban sorakoznak egymás után, általában néhány rövid bevezető ismertetőszöveg és többnyire egy egész oldalnyi fénykép. Sorrendjük a következő: bányászat, kohászat, ipari épületek, postai és vasúti építmények, híd, alagút, viadukt, vízepítés, gáz- és villamos művek, textilipar, kerámiaipar, malmok, vágóhid, valamint a kötet végén a forrásmunkák bibliográfiája.

A címszószerű felsorolásból is kitűnik, hogy az ipari műemlék fogalmába a legváltozatosabb létesítmények sorolhatók: az ősember sümeg-mogyorós-dombi kovakőbányájától kezdve a római kori vízvezeték, a középkori nemesfém-bányák, nagyolvasztók és falusi kovácsműhelyeken, modern korunk pályaudvari épületein, hidakon és víztornyokon, gyárépületeken és malmokon át vezet a sor, a hagyományos műemléki rangsornak is megfelelően osztályozva: „műemlék – műemlékjellegű objektum – városképi jelentőségű objektum” jelzőkkel illetve.

A szerzőknek¹ válogatniuk kellett, s nyilvánvaló, hogy az elénk tárt kereken nyolcvan tárgy csak reprezentatív válogatás eredménye, mivel minden, megóvásra érdemes vagy védett emlék nem kerülhetett, a kötet véges terjedelme miatt sem, a bemutatásra méltóak közé. Nem lett volna azonban érdektelen a fejezetek előtt szólni arról, hogy melyek voltak a válogatás szempontjai, s hogy mely objektumok miért maradtak ki. Számuk nem jelentős, de az olvasóban hiányérzetet keltenek. Ilyenek pl. a brennbergbányai Rudolf-akna gépháza (benne ma bányászati múzeum működik), az eredeti állapotában megőrzött szolnok-milléri vízügyi telep (szivattyúházának egy részében a Magyar Vízügyi Múzeum kiállításával), a zalaszentgróti Zala-híd (harmadik leghosszabb kőhidunk). A kisszámú nyomdahibánál zavaróbb, hogy a borítólap fényképe a valóság – és a 50. oldal – tükörképe, s hogy az üres vagy félig üres oldalak legalább egy fejezetnyi helyet vesznek el a kötet amúgy is szűkre szabott terjedelméből.

Jó szolgálatot tesz e munka, felkeltve az érdeklődést s a figyelmet a különleges értékekre, amelyek mellett sok esetben talán naponta megyünk el. Remélhetőleg a kötet a technikatörténet iránt érdeklődőkön kívül eljut azokhoz a gazdasági vezetőkhöz is, akiken igen sok múlik, hogy az itt felsorolt emlékek az utókor számára maradéktalanul megmaradjanak, s számuk ne csökkenjen, de inkább növekedjék.

Bencze Géza

¹ A könyv megjelenése után nem sokkal hunyt el a hazai technikatörténet egyik legavatottabb tollú művelője, a társszerző, Vajda Pál.

Hiányzó fejezetek

(*Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról*)
(*Madách Könyvkiadó*
1982. 326 old.)

Találó kötet cím, Turczel Lajos valóban olyan kérdésekkel foglalkozik könyvében, amelyekre eddig nem vagy csak kevésbé terjedt ki az irodalomtörténészek figyelme. Tanulmányait ezért bizvást tekinthetjük irodalomtörténetünk hiányzó fejezeteinek. Egyébként e művével lényegében azt a munkát folytatja, amelyet *Két kor mezsgyéjén* című monográfiájával még a hatvanas években elkezdett.

Érdeklődési köre igen széles. Kiterjed a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomra, sajtóra, művelődési életre, valamint a magyarországi írókkal és szerkesztőségekkel való kapcsolatokra. Elemzően értékeli az 1919–1938 közötti csehszlovákiai magyar novellairodalmat, a sajtó alakulását és világnézeti megoszlását, a gyermek- és ifjúsági folyóiratok szerepét. Foglalkozik a népfremszerű jellegű csehszlovákiai magyar tudományos és kulturális-irodalmi egyesületek és egy szabadkőműves háttérű tudományos ismeretterjesztő egyesület tevékenységével. Kapcsolattörténeti szempontból rendkívül érdekesek és fontosak a Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, József Attila és Illyés Gyula két világháború közti csehszlovákiai kapcsolatait megvilágító és értékelő írásai. Különös figyelmet érdemelnek azok a tanulmányai, amelyek a csehszlovákiai magyar kisebbség nemzeti hagyományait tárják fel, nyomon kísérve hatásukat mind a művelődés, mind pedig az irodalom területén.

A szerző e tanulmányaiban igen helyesen arra a tényre mutatott rá, hogy a politikailag egyre élesebben polarizálódó csehszlovákiai magyarság hagyományos szemlélete a tárgyalt időszakban erősen megoszlott és az évek folyamán jelentős változásokon ment át. Más forrásokból táplálkozott az ellenzéki polgári pártok kötelékébe vagy vonzókörébe tartozó néprétegek és megint másokból a csehszlovák kormányt támogató, úgynevezett aktivista csoportok, illetve a következetesen baloldali néptömegek szemlélete. A maradi polgárság hagyományos szemlélete erősen beszűkült és megrekedt a XIX. századi irodalmi eszményképeknel. A kormányt támogató rétegek polgári szinten haladók voltak, ám szemléletükben szembetűnően igazodtak a csehszlovák kormány politikájához, elutasították a tanácshatalmat, és a nemzeti hagyományokat szelektálták. A kommunisták szemléletére – kivált a húszas évek fordulóján – jelentős mértékben hatottak a szektás, proletkultos, rappista néze-

tek, de aztán a népfremszlovákia hatására szemléletük kitágult és bátran merítették ösztönzést a haladó magyar irodalom és művelődés gazdag tárházából.

Teljes mértékben helytálló Turczelnek az a megállapítása is *A Sarló és a csehszlovákiai magyar szociográfia* című tanulmányában, hogy a falukutató szociográfiai munka a sarlósok egyik legfigyelemreméltóbb kezdeményezése volt, és hogy az egész magyar nyelvterületen elsőként vállalkozva e feladatra, „termékenyítően hatottak az öt-hat évvel később induló magyarországi szociográfiai irodalomra”. Igaz, jegyzi meg, hogy e kezdeményezésük alig jutott túl a szociográfiai adatgyűjtésen (néhány vándornapló és Balogh Edgár, meg Fábry riportjainak közlését nem követték összefoglaló tanulmányok), viszont Magyarországon olyan jelentős művek jöhettek létre, mint Darvas József, Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán és mások nagy vihart keltő szociográfiai munkái. Turczel Lajos tanulmányának befejező részében pozitívumként mutat rá arra a tényre, hogy noha korábban nem születtek Csehszlovákiában ilyen jellegű, nagyobb szabású művek, a sarlós-hagyományok továbbélését tanúsítja Duba Gyula néhány évvel ezelőtt megjelent nagyszerű szociográfiai munkája, a *Vajúdok parasztvilága*.

Turczel Lajos tanulmánykötete alapos tárgyszerűen tanúskodik, sok új megállapítást tartalmaz a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról, sajtóról. Számos esetben úttörő munkát végez olyan témák felvetésével, melyek eddig irodalomtörténészeink látókörén kívül estek. Műve, amelyben csak elvétve fordul elő téves adat vagy pontatlan megfogalmazás ezért megbízható kalauznak tekinthető a tárgyalt időszak irodalmi és művelődési kérdéseiben tájékozódni kívánók számára.

Sándor László

Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1–9. füzet

Szerkeszti: Hajdú Mihály.

(*Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest 1980–1981.*)

Nyelvészek, néprajzkutatók, egyetemi oktatók, középiskolai tanárok a megmondhatója annak, hogy mennyi értékes nyelvészeti-néprajzi gyűjtés, pályázat anyaga, szakdolgozat hever és porosodik tudományos intézményeinkben felhasználatlanul, gyakran a kutatók számára is megközelíthetetlenül. Bár ezen a helyzeten nem könnyű változtatni, egy

próbálkozás – méghozzá helyi erőkből – megtörtént, amikor 1980-ban az ELTE Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke az MTA Nyelvtudományi Intézetével karöltve újtára bocsátott egy átlagosan 250–300 példányszámú kis formátumú füzet sorozatot, a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatokat. Bár a példányszám nem túl magas, arra azonban éppen elég, hogy a nyelvészettel, néprajzzal foglalkozó tudományos intézmények kutatói, a legfontosabb tudományos könyvtárak és kisebb részben az érdeklődő nagyközönség kaphasson belőle. A sorozat két esztendő alatt kilenc „dolgozatot” jelentetett meg, s népszerűségét bizonyítandó, a tudományos életben már megkapta a „bordó füzetek” becenevet is – ami a csupán csoportnyelvi tanulmányokat közlő kiadványnál jó jel!

A csoportnyelv fogalmát a „bordó füzetek” első számában Hajdú Mihály a következőképpen fogalmazta meg: „az egységesnek fölfogott nyelven belül minden olyan nyelvi jelenség a témakörébe tartozik, amely ettől az egységes nyelvtől (köznyelvtől) eltér, akármennyi ember is használja vagy használta, de kommunikatív célja kétségtelenül kimutatható. A csoport létszáma az egységes nyelvet beszélőknél föltétlenül kevesebb, de megközelítheti ezt a számot, s legalább néhány embernek tartoznia kell vagy kellett a csoporthoz, ha már csupán egyetlen képviselőjük él is.” (A csoportnyelvekről, Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok – továbbiakban: M. Csup. Dolg. I. 1980.) A csoportnyelv fogalmának meghatározása után a szerző a nyelvi jelek csoportnyelvi sajátosságait vázolja föl. Nem újdonság már, a szociálintropológusok föfedezték, a szociálpszichológusok pedig előszeretettel kutatták az egységes köznyelv csoportnyelvi sajátosságait, de a nyelvi jelek egészére kiterjedő gondolatfölvételt (hangtan, szókinccsan, mondattan) eddig még nem ismertünk. A ragadványnevek használata vagy az állatnévadás köztudottan mutat erős csoportnyelvi differenciáltságot, értetlenül állunk bizonyos szakmák képviselőinek, fiatalok, diákok egy-egy csoportjának némely kifejezése előtt, ám azt kevesebben tudják, hogy a csoportnyelvekben hangtani és mondatszerkesztési sajátosságok is megfigyelhetők.

A M. Csup. Dolg. második füzete egy kevesek által üzött ősi mesterség szakszavait tartalmazza. Németh Marietta a Bükk hegységben levő Mályinka szénégetőinek szakszókincsét adja közre. Munkája bevezetésében utal a szénégetők társadalmi hovatartozására, életük jellegzetességeire, majd a fakitermeléstől a boksa (itt népiesen *milének* nevezik!) kibontásáig töviről hegyre leírja a munkafolyamatot. Ezután következik a szótár, amely betűrendben, nyelvjárási példamondatokkal bőven illusztrálva tartalmazza a szakszavakat. Egy kultúrának a mélységét kiválóan meg lehet ragadni az eszközök és azok megnevezéseinek nagy számán. A szénégetők *szén* alaptagú szavai nagyobb gazdaságot mutatnak, mint a köznyelvei. (Szénelés, széneseedik, szénegereblye, szénhely, szénpart, szénzedő villa, szénvonó stb.)

Túri Teodóra a „bordó füzetek” harmadik számában a kisbéri (sajnos nem jelölték meg, hogy Komárom megyében található ez a község!) szígyártás szókincsét közli. A szígyártó kismesterség bizonyára legősibb szakmáink közé tartozik. Nagy kincset jelent a kutatás számára ez a gyűjtés, hiszen pusztuló mesterségről van szó. (Remélhetőleg műzeumaink is idejekorán észreveszik, ha egy-egy kismesterség végleg „letisztul a színről!”)

A sorozat mindaddig legvaskosabb kötete nem kevesebbre vállalkozott, minthogy szövegmutatókat adjon Hatvan regionális köznyelvéből. (A közreadó G. Varga Györgyi, aki az ELTE regionális köznyelvi munkacsoportjának vezetője.) A nyelvjáráskor és az egységes köznyelv közötti átmeneti nyelvváltozatra, a főleg nagyvárosainkban beszélt ún. „regionális köznyelvekre” csak a legutóbbi időkben terjedt ki az érdeklődés. E téren is sokáig úgy álltunk, hogy az elméletek, vélemények majdhogynem nagyobb számban jelentek meg nyelvészeti folyóiratainkban, mint az empirikus anyag. E kötetben 292 oldalon a Hatvan városában 1975–1979 között egyetemi hallgatók által gyűjtött regionális köznyelvi anyag kapott helyet, forrásanyagul szolgálva a kutatóknak. A kötet nagy erénye az egységesített nyelvi lejegyzés, amely a szövegekotás minden mozzanatát igyekszik érzékelteni. (A még igényesebb kutatóknak rendelkezésre állnak az egyetemen hangszalagon őrzött eredeti fölvételek!) Itt kell megemlíteni a sorozat eddigi legutolsó kötetét is. (Zilahi Lajos: Regionális köznyelvi szövegek Orosházáról, 1981.), amely sajnos nem követte mindenben mintaadó elődjét. Jobban használhatta volna a nyelvészeti kutatás a „szövegeket”, ha kevesebb rövidítéssel, kihagyással látott volna napvilágot. „A szövegek személyes, bizalmas vonatkozásaiért az felelős, aki közzéteszi” – írja bevezetőjében a szerző. Az etikus magatartás ilyenkor valóban a hallgatás, de az semmiképpen sem helyénvaló, hogy a gyűjtő saját kérdéseit nem jegyezte le. Ennek fontossága ugyanis elengedhetetlen egyes szövegszerkesztési sajátosságok megragadásánál. Fölvétődik az a kérdés is, hogy míg nyelvjárási gyűjtőnek leginkább azok válnak be, akik anyanyelvjárást gyűjtik, addig a regionális köznyelvek gyűjtésében jobb eredményt mutatnak föl a külső személyek (pl. egyetemi hallgatók), akiknek úgysem mondanak el „bizalmasságokat” az adatközlők, s ezáltal teljesebb szövegeket tudnak fölmutatni.

Ilyen probléma szerencsére nem merült föl Kiss Jenő munkájában (A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban). Kiss Jenő anyanyelvjárást legjobban ismerő nyelvészünk, a Mihályi Tájiszótár készítője, aki most édesapja foglalkozásának szakszavait gyűjtötte össze. A szótár színvonalát nagymértékben emeli, hogy a különböző szavak után Kiss Jenő a tőle megszokott alaposággal bő művelődéstörténeti adalékkal is szolgál.

Szintén élő, sőt virágzó „mesterség” (azért az idézőjel, mert bár voltak specialistái, de lényegében mindenki értett hozzá) a pokróckészítés. A Sza-

bölcs-Szatmár megyei Kispalád pokróckészítőinek szakszókincsét Bana Enikő kutatta és adta közre a M. Csup. Dolg. 8. füzetében. Az „alpmunkaeszköz” a szövészek, amelyet Kispaládon *esztovátá*-nak hívnak. S a köznyelvtől ugyancsak eltérő jelentésben használják pl. a *paraszt* szót is! Itt az őrösen hagyott, kb. tényérnyi fehér vászonzsíkot nevezik így.

Az első csoportnyelvi frazeológiai gyűjtést – amely talán a leggondosabb munkát igényli – Mészárosné Varga Mária publikálta a „bordó füzetek” hatodik számában. A Veszprém megyei tapolcai járás földrajzi nevei című tervezett kiadvány kéziratából „mazolázta ki” a szerző a tapolcai járás *falucsúfólit*. A csúfoló a még mindig nem eléggé kutatott kispikai prózaműfajaink egyike. Az 52 falucsúfóló közlésén túl Mészárosné Varga Mária egy eddig kevéssé járt utat is kipróbál; jelszen: elemezni a falucsúfólokat. Két nagy csoportra osztja őket: epikus mag nélküliekre, és epikus maggal rendelkezőkre. Példás elemzése mellett találhat a jövőben követőkre. A folklorisztika munkásai is örömmel fogadják az efféle munkákat, s talán valaki kedvet kap még más területek csúfóloinak számbavételére is. (Esetleg mesterségcsúfólok, vagy más népek-országok csúfóloinak összegyűjtésére!)

A M. Csup. Dolg. hetedik kötetében Hajdú Mihály Nyelvtörténeti szövegek és följegyzések az XVIII–XIX. századi Orosházról címmel levéltári anyagból ad közre egy csokrot. Ez a magyar nyelvjárástörténeti kutatás számára lehet gazdag forrás. Munkájában három csoportba rendezte a levéltári anyagot. Az elsőkben az eredeti népi följegyzések (végrendelet, kérelem, panaszlevél), a másodikban tollbamondások (tanúkihallgatások jegyzőkönyvei), a harmadikban a honoráciorok följegyzései kaptak helyet. A XIX. század első negyedéből származó följegyzések között „érdekesítő” írásokat is találunk. Verekedők, paráznak, káromkodók, „kocsivalgázoló”, mostohalányával közösülő apa kihallgatását olvashatjuk. Az elkövetett „bűnök” spektruma éppoly gazdag manapság is, mint a múlt századelőn, ám a megítélés időközben néhány esetben sokat változott. Ma már káromkodásért, s uram bocsá! paráznaságot sem rendelnek senkit a bíróság elé. Ám „kocsivalgázoló” szép számmal akadnak, ha lehet jóval többben, mint a XIX. század eleji Orosházán...

A „bordó füzetek” alapítása óta eltelt két esztendőben kilenc számot ért meg. A sorozat fölillantotta a csoportnyelvek kutatásának néhány oldalát. A skála azonban mérhetetlenül gazdag. Remélhetőleg a közeljövőben a rokon tudományok is hasznosítani fogják az itt közölt eredményeket, s a gyűjtőszemvedély sem lankad el. Az országos nyelvjárásai és néprajzi gyűjtőpályázat színvonalas dolgozatai a jövőben is joggal számíthatnak a „bordó füzetekben” való megjelenésre!

Balázs Géza

„Nemzetiségnek lenni – bármikor, bármely országban – nehezebb, igényesebb, mint többségi nemzetként élni. Tudatos vállalást, önismeretet jelent, a törekvést a legjobbra, mert ez a megmaradás alapköve, hiszen két nemzettel, két kultúrával kell lépést tartani, miközben országunkért, hazánkért dolgozunk... ezt a munkát a legzsebbebb korban kell elkezdni, a családban, mert csak az önismeret és az önbecsülés vezethet el bennünket mások megismeréséhez, a szocialista együttélés fogalmának gazdag tartalmi kitöltéséhez” – olvashatjuk a népszerű pozsonyi képes hetilap, a NŐ legújabb évkönyvének egyik tartalmas írásában. Két kalendáriumot szeretnénk ezúttal figyelmébe ajánlani a Honismeret közönségének. Mindkettőben a nemzeti-nemzetiségi önismeretet formáló-elmélyítő anyagokra „élesztjük objektívünket”, hiszen azok különböztetik meg e kiadványokat a tucatszám megjelenő hasonló hazaiaktól.

Immár tizenegyedikeszer bocsátja ki a szlovákiai magyarok könyv- és lapkiadója, a Madách, a Naptárt, ezúttal 272 oldalon, 37 ezres példányszámában. A kifogástalan minőségű, siknyomással készült kötetet Kulcsár Ferenc és Szilvássy József állította össze. Szerényebb külsejű, mélynyomással előállított évkönyv a NŐ-é. A Madáchnál kisebb műltra tekinthet vissza: harmadikban kerül a hírlapársokhoz. Idei terjedelme 160 oldal, felelős szerkesztői Haraszi-Mészáros Erzsébet és Jandáné Hegedűs Magda. A folyóirat, így a kalendáriumot is, a ŽIVENA, a Szlovákiai Nőszövetség Központi Bizottságának kiadóállalata gondozza.

Minden kultúrájának, így a kisebbségi magyar művelődésnek is egyik legfontosabb alappillére a megbízható *népismeret*. A Madách Naptár számos, e tárgy körbe vágó anyagot tartalmaz. Ki kell emelnünk közülük Bódók Zsigmond írását a művelődéstörténetünkben fellelhető csillaglegendákról és Erdélyi Boldizsár tanulmányát a jeles napok nadszegi népszokásairól. A NŐ Évkönyve a hónapokhoz kapcsolódó értékes felvidéki népköltészeti mustra mellett népi gyermekjátékokat is közöl azért, hogy a kicsinyek „egy nép nemzetiségi hagyományainak kincsét megőrizték, bemutassák egymásnak a más-más járásban, tájegységben játszott játékokat”.

Különösen értékesek a vizsgált kalendáriumok *helytörténeti, tudomány- és intézménytörténeti* adalékai. A Honismeretből is jól ismert szerzők: Vörösmarty Géza és Csáky Károly a Madách Naptárban Trencséntelepről és fürdőiről, valamint a nyolcvan esztendeje megnyílt honti múzeumról írnak. Ez utóbbi intézménnyel kapcsolatban megtudjuk, hogy „1922-ben megmagyarázhatatlan okokból hirtelen beszüntették. A gyűjteményt Selmecbányára helyezték át. A város idősebb polgárai még emlékeznek arra, hogy a tárgyakat vagonokban szállították a megye északi felébe. Az anyag nagy része talán azóta is valahol a selmecbányai múzeum raktárhelyiségeiben porosodik, ha

¹ Madách Naptár, 1983. és a NŐ Évkönyve '83.

még el nem kallódott. A lelkesedéssel, kitartó munkával összegyűjtött tárgyak mindössze húsz évig teljesíthették küldetésüket, szolgálhatták a közt.” A Naptár közli továbbá *Oláh György* összefoglalóját *Geőcze Zoárdról*, a századelő jeles matematikusáról és *Szénássy Zoltán* dolgozatát *Katona Mihályról*, akiben a magyar természeti földrajz egyik tudományos alapvetőjét tisztelhetjük. E tanulmányt olvasva a nagy múltú komáromi református kollégium történetének váza is kirajzolódik előttünk. Jogos érdeklődésre tarthat számot *Tóth László* összeállítása az 1789–1792 között Komáromban megjelent MINDENES GYŰJTEMÉNY című „komolyabb irányú népszerűsítő közlőny” (Gyulai Pál nevezte így) írásaiból. A többek között *Kazinczyt* és *Baróti Szabó Dávidot* felvonultató részletek újbóli közzététele indokolt, hiszen a bevezető szerint is „rég korok régi dolgainak olvasása mindig az emberi és közösségi önismeret elmélyülését segítette, és segítheti ma is.”

A NŐ Évkönyvében *Lehel Zsolt* rendkívül fontos anyagot bocsát rendelkezésünkre saját műemlékvédelmi felmérései és szakirodalmi kutatások alapján: tizenkét, a mai Szlovákia területén működött természet- és társadalomtudós, művész szülőházát és tevékenységét mutatja be dióhéjban. Csak felsorolászerűen jelezzük a személyiségeket és a szülőházak helyszíneit: *Segner András János* természettudós (Pozsony), *Ambró János*, a születést tudományos korszerűsítője (Beckó) *Dunaiszky Lőrinc* szobrász (Lubietová-Libetbánya), *Csontváry Koszta Tivadar* festő (Kisszeben), *Korabinszky Mátyás* történész és földrajztudós (Eperjes), *Ferenczy István* szobrász (Rimaszombat), *Bél Mátyás* polihisztor (Osova), *Mednyánszky László* festő (Beckó), *Rigele Alajos*, a legjelentősebb pozsonyi szobrász, *Pray György* történész, a Halotti beszéd felfedezője (Érsekújvár), *Kempelen Farkas* polihisztor (Pozsony) és *Jedlik Ányos* fizikus (Szimő). A szerző emlékszóba berendezését, műemléki jegyzékebe és térképekre való felkerülésüket, idegenforgalmi ismertető kiadását és emléktáblák kihelyezését szorgalmazza: „Lehet, hogy alkalmasint túlzottan nagy jelentőséget tulajdonított egy-egy szülőház megjelölésének, de mindannyiszor, mikor utólag értesülök hasonló adatokról, úgy érzem, hogy első otlétemkor a község kissé becsapott, nem igazi, őszinte arcával fordult felém... Pedig egy-egy egyszerű feliratú emléklap nem csupán az idegeneket tájékoztatná, feltétlenül elmélyítené egészséges hazaszeretetünket.” Ebben a kiadványban *Láng Éva* tollából tartalmas keresztmetszetet kaphatunk Bodrogköz gazdaságának, társadalmának és közegészségügyének történetéről a tőketerebesi új járási kórház felavatása alkalmából.

„Tény, hogy mindig a jó és rossz, amit a cseh-szlovákiai magyarság az elmúlt negyven év alatt mind történelmi, mind társadalmi változások tekintetében megélt, a mi *iskoláztatásunk* folyamatában

is megmutatta magát, jó néhányunkéban pedig (százakéban? ezrekében?) különös, megcseszelt groteszk következetességgel” – olvashatjuk az 1983-as Madách Naptár talán legemlékezetesebb írásában: *Koncsol László* Elemintől az érettségiig című esszéjének részletében. Szeretettel emlékezik arra a szlovák pedagógusra, aki „abban a kegyetlen világban, amikor egy-egy magyar szóért könnyen csattantak a pofonok, nemcsak jól értett, hanem kedves idegenszerűségével szívesen beszélt is magyarul, s az anyagot *anyanyelvünkön* is megmagyarázta.” Nyelvszociológiai és pszicholingvisztikai vizsgálatok sora bizonyítja, hogy „az idegen tanítási nyelvű iskola... még a legoptimálisabb feltételek között sem nyújthat teljes értékű oktatást és nevelést, mert nem szervesen és folyamatosan kapcsolódik be a gyermek nyelvi, értelmi és lelki fejlődésébe, hanem... vad törekvéseket és elidegenülést okoz az oktatási-nevelési folyamatban, beszélni ugyan jól-rosszul megtanít, de a beszédhez tartalmat, azaz jól megalapozott tárgyi ismereteket, s az illető iskolatípus céljainak megfelelő intellektuális színvonalat csak kivételesen, csak egy-egy igazán nagy tehetségnek nyújt, bár joggal tehetjük fel a kérdést, hogy nem nyújtana-e ugyanezeknek a tehetségeknek még többet az anyanyelvi oktatás rendszere.”

A kisebbségi lét hasonló sorskérdésével foglalkozik a NŐ Évkönyvében *Gyurkovics Róza*. Dél-Szlovákia tizenhárom vegyes lakosságú járásának és két nagyvárosnak nemzetiségstatisztikai adatait közli az 1980. évi népszámlálás eredményei alapján. A nyilvánosságra hozott mutatókból (melyek egyébként az SZSZK Kormányhivatalából származnak) táblázatot állítottunk össze a felvidéki magyarság iskolaügyének jelenlegi állapotát érzékeltető. Gyurkovics leszögezi: „öntudatos magyar nemzetiségű szülők – ha igazi felelősséget érez – kötelessége anyanyelvi iskolába járatni gyermekét, nem foszthatja meg őt nyelvének, nemzete kulturális örökségének és történelmének megismerésétől, mert gyökértelen fát nevel, olyan embert, aki sehová sem fog tartozni, s hányódva a világban, önmagára találni. De írott malaszt marad mindez, *egyre kevesebb a magyar tannyelvű iskola és az oda járó tanuló.*” Figyelmeztetése megszívlelendő: „A statisztikai adatok tükrében a következetes tudatépítés folyamata az alapiskolás korú gyerekek mintegy húsz százaléknál szakad meg azért, mert nem anyanyelvi intézményben tanul, de az óvodás korú – a tulajdonképpen beszélni tanuló – gyerekek esetében ez az arány jóval nagyobb. Magyarán: *anyanyelvi óvodahálózatunk aránytalanul fejletlen.*... Sokat feszegetett gondok ezek, s azt is tudjuk, nem mindig a jóindulat vezérli orvoslásukat... A fejlődési folytonosság szakadozik, s az iskolák és tanulók számának csökkenése kulturális életünk más területein is megmutatkozik.”

Járás vagy város	Lakosság, fő	A magyar lakosság aránya, %	Az óvodákba járók közül a magyar tannyelvű óvodákba járók aránya, %	Az alapiskolákba járók közül a magyar tannyelvű alapiskolákba járók aránya, %	Magyarok aránya a felsőfokú végzettségűek között, %
Pozsony	380 259	4,9	1,0	1,3	x
Pozsony-vidéki	144 000	9,0	2,7	4,0	x
Dunaszerdahelyi	104 096	87,9	x	x	65,6
Komáromi	110 356	72,0	49,0	55,0	51,0
Galántai	140 912	44,4	29,0	30,0	19,3
Rimaszombati	98 638	47,5	32,5	39,4	26,0
Érsekújvári	153 199	41,2	27,0	28,4	25,0
Losonci	95 557	24,0	17,0	18,4	15,6
Nyitrai	205 697	7,0	—	2,8	2,9
Lévai	122 240	33,1	20,2	21,2	21,0
Nagykürtösi	45 887	32,0	23,2	18,8	14,0
Rozsnyói	85 622	26,2	14,5	12,9	14,0
Kassa-vidéki	99 227	13,9	8,0	8,4	16,3
Kassa	202 368	4,0	0,9	1,3	4,5
Töketerbesi	117 643	38,9	18,2	24,0	21,0

* A NŐ évkönyvében nincs rá adat.

Terjedelmi okokból nem ejthetünk bővebben szót e méltatásban a kalendárium színvonalas irodalmi anyagáról és évforduló-naptáiról, de jeleznünk kell, hogy dicséretes módon megmutatkozik bennük a „sajátosság méltósága”, a nemzetiség híd-szerepe, sőt *Kós Károly*- és *Páskándi*-írások közlése révén a kisebbségi magyar nemzetiségek közötti kulturális kapcsolatok nyomainak megléte is.

Egyetlen kritikai megjegyzésünk lenne: a Madách Naptárban kevésbé, a NŐ Évkönyvében igen szembetűnő a *helységnevek következetlen használata*. Ha ugyanis egy településnek van magyar helységneve, mi indokolhatja magyar nyelvű szövegben azoknak *csak* szlovák formában való

használatát? Különösen, ha e jelenségekkel olyan *historizáló szemlélet* társul, melynek eredményeképp az 1827-ben született Ambró János „a szülészeti korszerűsítésének és tudományos fejlesztésének legjelentősebb *szlovákiai* képviselője” lesz, vagy amikor Csontváry tanulmányainak színhelyül az *uzgorodi* gimnáziumot nevezik meg.

Méltatásunk summájaként megállapíthatjuk: mindkét kalendárium értékes tudósítás a szlovákiai magyarság múltjáról és jelenéről, egyben az egyetemes magyar művelődés színvonalán álló igényes kiadványok. Csak sajnálhatjuk, hogy nem figyelt fel rájuk a hazai könyv- és folyóiratterjesztés.

Székelly András Bertalan

AZ ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYŰJTŐK ORSZÁGOS TALÁLKOZÓJÁRA, melyet a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága és az érdekelte tudományos intézmények támogatásával két évenként rendez meg, tizenegyedik alkalommal Gödöllőn kerül sor. 1983. július 4. és 7-e között.

Fríz „honismereti” ifjúsági tábor

Összesen harminc 15 és 19 év közötti résztvevője volt a 17. nemzetközi és egyben nemzeti fríz ifjúsági tábornak. A résztvevők állami támogatást jóformán nem kaptak. A maguk erejéből szervezték meg összejövetelüket.

Kik is a frizek? Mondhatnók úgy is, hogy „törzsökös” európaiak, azaz „őslakók”. A germán nyelvcsaládba tartozó, inkább az angolhoz közel álló nép nyelvét valamikor Németalföldi északi részétől Alsó-Szászországon át Dánia középig több országésznyi területen beszélték és használták írásban. (Írásos jogi emlékek már 802-ből van!) Ma se országuk, se egységes nyelvük, se egyetemük nincsen. Nyugat-Frízország Hollandia része, Kelet-Frízország Alsó-Szászországhoz tartozik, Észak-Frízország pedig Schleswig-Holsteinben, az NSZK és Dánia határán van. Nyugat-Frízország 570 000 lakosának még 70%-a beszéli anyanyelvi fokon a frízt. Elemi iskolai oktatás van, kétnyelvű feliratok is vannak, de a folytatás megszakad. Pedig itt volt Franekerben (frízül Frjentser) a múlt század közepéig az az egyetem, ahol többszáz magyar diák is tanult, többek között Apáczai Csere János.

A frizek ősi foglalkozása a földművelés és a halászat, de emellett az évszázadok során több híres fríz hajóskapitány is volt.

Az idei nemzeti fríz ifjúsági tábornak a keleti fríz Burlageban rendezték meg. Romke E. Egbers, aki a groningeni (frízül Grins) egyetemen tanul és dolgozik, Nyugat-Frízországból három társával együtt kerékpáron tett meg több mint száz kilométert, hogy immár nyolcadízben részt vehessen ezen a találkozón. Így egyúttal az utazási költségeket is a minimálisra csökkenthették a fiatalok. A megtett út megérte a fáradságot. A találkozó témája közvetlenül a tájhoz kapcsolódott: „A kelet-frízországi települések jellege különböző földrajzi körülmények között”. Egészségesen oszlott meg az előadások és a kirándulások aránya. A fiatalok meglátogatták a közeli tőzegkitermelést, és azon tanakodtak, hogyan lehetne a sivárrá váló tájon természetes beavatkozással segíteni. Ezután Westerhauderfehnenben megtekintették a hajótörténeti múzeumot, ahol megtudták, hogy még 84 hajóskapitány él e városkában. Backemoor öreg templomában arról kérdezték Aden tiszteletet, hogyan folynak a tatarozási munkálatok. Majd Burlage talán egyetlen, idős birkapásztorához mentek el, aki a táj és az emberek változásairól mesélt a fiataloknak. Így egyúttal nyelvi izelítőt is kaptak a keleti frízből. Végezetül résztvevők Kelet-Frízország legmagasabb pontjára értek, ahol sajnálattal kellett megállapítaniok, hogy sem Észak-, sem pedig Nyugat-Frízország nem látható e pontról.

Érdekes szervezésbeli különlegessége volt a találkozóknak: három-három nyugati, keleti és északi fríz fiatal közös látogatása egy helybeli családnál. A megbeszéléseken a magasabb fríz népképviselőt, az ún. Fríz Tanács kelet-frízországi képviselőt is jelen voltak. A fiatalok kialakították álláspontjukat velük kapcsolatosan is. Mindannyian igen hasznosnak és szükségesnek vélték a három fríz országész közötti viszonyok erősítését.

A munka mellett jutott idő a szórakozásra is. A fürdésen kívül a résztvevők jellegzetes régi fríz sportjátékokat elevenítették fel. S így „tanácsadóként” bevonták az idősebb nemzedéket is. A hangulatos, vidám találkozó végén elhatározták, hogy jövőre Észak-Frízországban, a Nyugatnémet–Dán határ közelében ismét találkozniok, immár a 18. nemzetközi-nemzeti fríz találkozón.

Kívánjuk Romke E. Egbersnek, Reina van Dickennek és társaiknak, hogy a jövőben is az eddigi hagyományok szellemében folytassák a minél sikeresebb találkozók megszervezését, amely nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a három országészhez tartozó frizek otthon érezzék magukat Európa nemzeteinek sorában

Szabó T. Ádám

Gólyák a villanyoszlopon

(Bécsy László felvétele)

A magyar nép talán legkedvesebb madarai a kéményen vagy a nádtető ház sarkán fészkelő gólya és az eresz alatt, vagy a tornác sarkában lakó fecskék voltak, amelyekről íróink és költőink is oly gyakran megemlékeztek. De vajon így van-e ma is?

Nem is olyan rég, alig néhány évtizede, csaknem minden falunak megvolt a maga gólyapárja, sőt az ország némely részein úgynevezett gólyás községek is akadtak, ahol tucatnyi vagy még több pár talált otthont magának. Az utóbbi időben azonban egyre riasztóbb hírek érkeztek gólyáinkról. Erősen megfogyott a fészkelő párok száma, egyre kevesebb a kirepült fióka és mind kevesebben tértek haza márciusban a távoli afrikai telelőterületekről. Azt, hogy ez az aggodalom nem volt alaptalan, az időről időre megismételt országos számlálás adatai is alátámasztották. Míg például 1958-ban kereken 8000 pár gólya fészkelte Magyarországon, ez a szám 1974-re 4000-re esett vissza, tehát az állomány kereken 50%-kal csökkent.

Megváltozott körülmények

A valóban riasztó jeleket látva a szakemberek felméréseket végeztek, hogy megállapítsák, elsősorban milyen tényezők miatt következett be ez a szomorú pusztulás. Az kétségtelennek látszik, hogy a legfőbb ok az élőhelyek, ezen belül főként a táplálkozóterületek megváltozása, eltűnése volt. Lecsapolták a falvak határában húzódó mocsarakat, felszámolták a nedves legelőket, ahol a gólyák korábban napi táplálékukat keresték. De a falusi életmód változásaival párhuzamosan eltűntek a nádfedeles házak és azok a széles, „kényelmes” kémények, ahol a gólyák könnyedén építhették fészkeiket. A modern épületek alkalmatlannak bizonyultak számukra, ezért aztán az élelmes madarak, mit is tehettek volna mást, kényeszküri szükségből az utcákon álló villanyoszlopokra kezdtek fészkelni. Ennek azonban sajnos többféle „háttulütője” is volt. Az odahordott építőanyag közé például néha drótszálak is kerültek, amelyek aztán rövidzárlatot okozhattak. Emellett az éveken át rendszeresen tatarozott nagy fészkek úgy beépültek a drótszálak közé, hogy lehetetlenné tették az időről időre szükségessé vált javításokat. Nem is beszélve arról, hogy azok a szerelők, akik mit sem sejtve fiókák lakta fészkek alatt másztak felfelé az oszlopon, a megrémült kis gólyák jóvoltából félig emésztett sáskákból, gilisztákból, békákból álló valóságos „záport” kaptak a nyakukba. A gém- és gólyafélék fiókái ugyanis, ha megriadnak valamitől, nyomban „könnyítének magukon”, és igyekeznek megszabadulni az elfogyasztott tápláléktól.

A szorult helyzetet látva az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal és a Magyar Villamosművek Tröszt közös akcióra szánta el magát és megszületett a terv az első fészektartó állványok felállítására. A kezdeti kísérletek a Hortobágy térségében kedvező eredménnyel kecsegtettek, a jó példa ragadósnak bizonyult és ma már, bármerre is járunk az országban, egyre több villanyoszlop fölé erősített, vagy külön e célból felállított oszlopra szerelt fészektartó állvánnyal találkozunk. A tavasszal hazatérő gólyapárok minden aggodalom nélkül fogadták el fészkeiket, még talán örültek is, hiszen magasabbra került új otthonukból valószínűleg meszebre ellátni a piros tetős házak felett. Részben bizonyára a fészkelési körülmények megjavítása eredményezte, hogy az 1979-ben végzett újabb számlálás során, amelyet a postai kézbesítők, a Magyar Madártani Egyesület tagjai, vadászok, pedagógusok és alkalmi érdeklődők végeztek, 4760 lakott gólyafészket találtak Magyarországon.

Még ha feltételezzük is, hogy különösen a Magyar Madártani Egyesület tagjainak bekapcsolódásával a számlálás munkája tökéletesebbé vált, annyit akkor is megállapíthatunk, hogy a korábbi szomorú pusztulás megállt, s minden reményünk meg van arra, hogy a magyar állomány a hullámvölgy mélypontján túljutva ismét emelkedjen.

Aggasztó jelenségek

Ha tárgyilagosa akarunk maradni, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a magyar ember érzelmi kapcsolata a gólyák és fecskék irányában az utóbbi évtizedben sajnos hátrányosan változott. Még valamikor elképzelhetetlen volt, hogy valaki leverje a lakott fecske- vagy gólyafészkeket, ma sajnos egyre több olyan jelentés érkezik, miszerint emberek, nem egyszer intézményesen, tojásokkal, fiókákkal teli fecskefészkeket löknek le és tavasszal műanyag csíkokkal borítják be az ereszalját, nehogy a visszaérkező madarak fészket rakhassanak. A megváltozott szemlélet nem kímélte a gólyafészkeket, sőt helyenként magát a gólyát sem, és nem egyszer előfordult, hogy le is lőtték, amikor táplálékhiány okozta kényszerűségből egy-egy csibét vagy kiskacsát emelt el a falu közelében. Egyebek mellett ezért határozta el a Magyar Madártani Egyesület elnöksége, hogy az 1980. és 1981. éveket „a gólyák védelme évének” nyilvánítja és gyakorlati segítségnyújtás mellett fokozza a propagandát a piros csőrű, hangosan kereplő, nagy madár védelme érdekében. Azt szeretnénk, ha a gólya újra a magyar nép kedves madara lenne, ha minden ember egy kicsit a maga ügyének is érezné, hogy a hazai állomány – legalább jelenlegi szintjén – továbbra is megmaradjon.

Nemcsak békával él

A gólyák érdekes életéről, szokásairól vaskos tanulmányok láttak már napvilágot, s a már meglevő adatokat minden évben újabb és újabb megfigyelések gazdagítják. Nehéz néhány mondatban összefoglalni mindazt, amit már tudunk a piros csőrű madár életéből, így csupán néhány érdekességre szorítokozom, olyan adatokra, amelyeket úgy érzem, illik tudnunk a magyar nép kedves madaráról.

Nemcsak idehaza, de máshol is úgy tudják, hogy a gólya elsősorban kígyókkal, békákkal él és ezekkel táplálja fiókait is. Kétségtelen tény, hogy a tocsogós réten sétáló madár habozás nélkül felkapja a későn eszmélő békát, erős csőrével pillanatok alatt végez a legvaskosabb vízisiklóval is, fő táplálékát azonban a táplálékvizsgálatok szerint mégsem ezek az állatok jelentik. A drótnak repült vagy másként elpusztult példányok gyomortartalom-vizsgálatai, de főként a megemésztetlen táplálékreszket tartalmazó, úgynevezett köpetek vizsgálata alapján kapott eredmények egyértelműen bizonyítják, hogy a gólya elsősorban rovarokkal és gilisztákkal táplálkozik. Az afrikai telelőhelyeken nem véletlenül hívják sáskamadárnak, gólyáink odalent szinte kizárólag ezekkel a tömegesen előforduló káros rovarokkal élnek. Az Alföld nagy legelőin nyár végén és ősz elején csapatosan látható gólyák elsősorban ugyancsak az ott rendkívül gyakori sáskákkal táplálkoznak, de megjelennek az eke mögött is, ahol komótos léptekkel sétálva a földdel kiforduló pajorokat és pocokokat tizedelik. Mint érdekességet említem meg, hogy a gólya alkalmilag a viperát is zsákmányul ejti, s miután erős csőrével alaposan „megdolgozza”, lenyeli és megemészti anélkül, hogy bármi baja is történe.

A ma látható gólyafészkek nagy része nemrég épült, viszonylag kicsi, de ahol a párok már évtizedek óta költenek, a minden tavasszal megismételt tatarozás, a sok odahordott vaskos ág és földdarab nyomán hatalmas és főként súlyos, 3–4 mázsás építmények is akadnak. Az ilyen tekintélyes nagyságú fészkekből természetesen nem hiányozhatnak az „albériők” sem. Főként házi verebeket láthatunk a kiálló ágakon üldögélni, de alkalmilag seregélyek, barázdabillegetők és más madarak is megtelepedhetnek a gólyafészkek oldalában. A „tulaj” látszólag tudomást sem vesz apró rokonairól, méltóságteljesen áll a fészek szélén és rá sem pillant a „kanverébre”, amely tollait felfújva buzgón csiripel alig néhány arasznyira a lábai alatt.

Gólyáink tavasszal márciusban érkeznek, az őszi vonulás fő ideje szeptember, gyülekezésük azonban már augusztusban megkezdődik. A gyűrűzések derítettek fényt arra a hosszú vándorútra, amelyet a gólyák évről évre megtesznek, hogy a Nílus mentén vagy Afrika déli tájain levő telelőterületeiket elérjék. Így tudtuk meg, hogy a nyugat-európai gólyák Gibraltár felett repülve, a közép- és kelet-európai állományok

pedig a másik oldalon, Szezen át jutnak Afrika földjére. Nem vágnak neki tehát a nyílt tengernek, mint azt korábban gondolták, de teljesítményük azért így is tiszteletre méltó, hiszen évente csupán légvonalban kétszer tízezer kilométert repülnek, hogy a telelőhelyüket, majd tavasszal az ősi fészket elérjék.

Gólyáink évente általában 3–4 (2–5) fiókát nevelnek. A kotlási idő 30–32 nap, a fehér tojásokból kikelő fiókák több mint 50 napig maradnak a fészkekben. Száraz, tehát táplálékban szegény években előfordul, hogy a szülők maguk dobnak ki egy vagy több fiókát a fészkekből, hogy a megmaradtakat épségben felnevelhessék. Számunkra talán kegyetlennek tűnő, de a valóságban a természet nagyon is józan törvénye ez, amely azt hivatott biztosítani, hogy a legelők öreg fáin, kéményeken vagy ma már elsősorban az oszlopok fölé emelt fészektartó-állványokon minden márciusban újra és újra megszólaljon a tavaszt hirdető vidám kelepelés.

Schmidt Egon

Életmódkutatás és a történeti tudat

Még a szakmabeliek közül is sokan olyan átmeneti divatnak tekintik az életmódkutatást, amelyre nem érdemes különösebben figyelni, mivel az hosszabb távon nem lesz időtálló. Vajon igazuk van-e a hitetlenkedőknek? Úgy vélem, hogy korántsem, mivel itt nem újabb kutatási divatirányzatról van szó, hanem a történelemtudománynak olyan jogos igényéről, hogy osztályok és rétegek sajátos vonásait az adott történelmi korszakokban részleteiben, de egyben összefüggéseiben is a valóságnak megfelelően lássuk.

Ez ideig az osztályviszonyok elemzését igencsak felszínesen végeztük, politikacentrikus szemléletünkől adódóan mozgalomorientált volt a történelem tanításunk. A buktatók és torzulások azonban rákényszerítettek bennünket annak felismerésére, hogy csak egy osztály vagy réteg teljes életvitelének a feltérképezése során kaphatunk valós válaszokat magukra a politikai és mozgalmi eseményekre. A módszer hívei tehát nem a mozgalmat kívánják háttérbe szorítani, hanem éppen ellenkezőleg, annak eredőit és következményeit akarják összefüggésében és egységében bemutatni.

Érdemes elgondolkozni azon, hogy a középiszkolai tanulmányok és a különböző politikai tanfolyamok hatására milyennek látja a mai nemzedék a kapitalista kori magyar társadalmat. A kép lehangolóan sematikus, a helyenként már primitív általánosításokkal csak olyan képzetük lehet, amelyek ugyan összhangban vannak a tanult sémákkal, de a történeti valósághoz nem sok közük van. A felszabadulást követő három évtizedben érthetően a legtöbbet a munkásosztályról írtunk, hiszen ennek az osztálynak történelmi szerepéről a polgári történetírás nemcsak keveset és sok esetben a valótlan írtta. A magyar munkásosztályról megrajzolt történelmi kép azonban a jószándék ellenére sem válhatott történelmi tudatunk szerves részévé. A tömegek képzetében egy homogén, harcos, szervezett munkásosztály él, amelynek jobboldalán ott díszelgnek az opportunisták szociáldemokraták, akik a baloldali mozgalmak kudarcaiért, a fasiszmus magyarországi térhódításáért, a második világháborús katasztrófaért sokkal inkább felelősek, mint maguk a jobboldali reakciós pártok és azoknak vezetői. A munkásmozgalom illetékesen való leegyszerűsítéséből már joggal következett, hogy a munkásosztály a forradalmi tömegekből és az áru- „kisebbségből” állott. A felvázolt kép azonban bármennyire is logikusnak tűnik, történetileg valótlan és hamis is.

A két világháború között a magyar munkások többsége nemcsak az alkotmány sáncain élt kívül, de a politikai pártok hatóságaitól is távol esett. Ezek az emberek politikailag képzetlenek és tájékozatlanok voltak, az évszázados történelmi félelmek olyan reflexeket alakítottak ki bennük, hogy egyaránt óvakodtak a jobboldali és a baloldali pártoktól. Politikailag légüres térben az „eszmék senki földjén” éltek. A VÖRÖS CSEPEL, a harcos ANGYALFÖLD és a mindenkor mozgósítható bányászvidékek sem tudták – eltekintve néhány esettől – ezt a tényt ellensúlyozni. A történelmi tudatunkban azonban csak az utóbbi kapott teret, a két csoport pedig végtelenségig egybeeső. Történelmi kudarcainkat azonban a fenti módon nem lehet tudományosan elemezni, az erősen „retusált” munkástömegeket emberközelbe kell hozni és meg kell keresni bennük azokat az értékeket, amelyek a munkásmozgalom folytonossága szempontjából máig hatóan fontosak, de azokra és hibákra és negatív tulajdonságokra is rá kell mutatni, amelyek ismerete nélkül a munkásság történelmi múltját nem lehet felvázolni.

Ezeket a gondolatokat fejtettem ki 1981 nyarán a Szolnoki Honismereti Akadémián, ahol néhányan a fentieket úgy értelmezték, hogy „deheroizálni” akarom a munkásosztályt és magát a munkásmozgalmat.

Főképpen az utóbbit féltették. De vajon lehet-e, szabad-e egyenlőségi jelet tenni a börtönt, a vállalatok kínjait és Dachau poklát is vállaló szervezett munkás és a politikailag képzetlen, szertetlen munkás közé? Minden jó szándék ellenére óhatatlanul és akaratlanul is az előbbit deheriozáljuk ezzel. De vajon kell-e azt titkolnunk, hogy a magyar munkástömegek szervezetlenek, sok esetben magukra hagyottak voltak? Vádolhatja-e valaki ezért a Kommunisták Magyarországi Pártját? Aligha, még akkor sem, ha a párton belüli doktriner szemléletet jogosan bírálja, de egy üldözött, illegálitásban élő pártnak nem voltak meg a munkástömegek mozgósításához szükséges eszközei. Mindezek ellenére a munkáosztály nem igényli, hogy a „megszépítő messzeség” szemszögéből ítéljük meg. Mindenkor példát mutattak a munkában, szenvedték a nyomort és az éhínséget, megaláztatva kilincseltek egy-egy állás reményében, ahol éhbérért kellett dolgozniok.

A levéltárakban őrzött munkáslevelekből „siratófalat” lehetne építeni, amely mellett nem tudunk elmenni ma sem érzéketlenül, mivel ezek a fájdalmasan szép munkáslevelek megalázott emberi sorsok üzenetei. De miért nincsenek ezek a köztudatban? Pedig mennyire más szemmel néznénk a munkáosztályt, a munkást és magát a mozgalmat is mindezek tudatában.

Az agrártársadalomról alkotott képünk sem időtállóbb. Közismert, hogy a falu népét a szegény-, a középparaszt és a „kulák” kategóriába soroltuk. Akik nem olvasták Illyés Gyula Puszták népe című könyvét, mit tudnak a cselédekről vagy mennyire él a ma nemzedékének történeti tudatában a sommások és a kubikusok sok tízezres tömege. De a magyar értelmiségről alkotott képünk is eléggé lehangoló, itt is sikerült egybemosni a nemzetben és a népben gondolkozókat a közönyösök tömegével. Tarthatatlan az a szemlélet, amely szerint ez a réteg egészében a kizsákmányoló osztályok „eszköze” lett volna. Még akkor is, ha szellemi képzettségük révén a morális felelősségük nagyobb is volt. Azt is figyelembe kell azonban vennünk, hogy az értelmiség nemcsak eszköz volt az uralkodó osztályok kezében, de egyben a kizsákmányoltak sérelmeit is kénytelen volt elviselni. A jelenlegi magyar értelmiségnek már csak önmaga megújulásáért és az értékek átmentéséért is ismerni kellene a múltját.

Lehetnek, akik úgy vélik, hogy az itt kifejtett gondolatok megkésették, mivel a történettudomány már kiigazította a tévedéseket és pótolta a hiányosságokat. Kétségtávol sok minden történt e tekintetben, de lemondhatunk-e arról, hogy a magyar múltat őrző levéltárak teljes arzenálját a történeteszek rendelkezésére bocsássuk, a múlt, apáink és nagyapáink életének teljesebb bemutatására. Ezt az életmódkutatás további korszerűsítése teszi csak lehetővé. Így talán majd találunk példaképeket is, akik jelenleg a „hiánycikkek” listáján szerepelnek. *Egy nemzedék nőtt fel annak tudatában, hogy ebben az országban nem voltak példaképek.* Keressük meg sürgősen őket! Nemcsak a kegyelet diktálja ezt, de a jelenünk és a jövőnk biztonsága is.

Dr. Szily Ferenc

Szücs Sándor Molnár Lászlóhoz írt leveleiből

*Molnár Lászlóhoz, a régi sárréti.
Agyonudvarok feljár, szőzések, mi-
ves sárrétielke Réis Ácsára.*

Molnár László budapesti fodrász, érdemes önkéntes néprajzi gyűjtő, akinek Veres Pétertől kapott és gondosan megőrzött levelezőlapjait korábban már bemutatta a Honismeret¹ Szücs Sándor földije. Ő is Biharnagybajomban született, s többször is megfordult a több mint kétszáz évesnek tartott ősi portán,² hogy mesterségét gyakorolva, mint „kommenciósborbély” az író édesapjának, Szücs Lajosnak, egykori helyi szokás szerint rendelkezésére álljon. Mint borbélysegéd, majd mint önálló mester 1932 és 1939 között dolgozott Bajomban, s mint segéd a szintén a bihari Sárréthez tartozó Sárrétudvariban is évekig tevékenykedett, s így – mint éles szemű megfigyelő – sok, ma már egyre kevésbé emléket őriz a régi sárréti életről. Hogy idővel ezek felidézésére, megörökítésére is vállalkozott, abban országrésze van Szücs Sándorral való kapcsolatának. Beszélgetések, majd levélváltások érlelték meg benne az erre vonatkozó elhatározást. Szücs Sándortól kapott levelei – melyekből alább részleteket közlünk –

dokumentumai annak az eleven és meghitt kapcsolatnak, amely a Sárrét írókutatóját és a többi népi író (mert Molnár László *Szabó Pállal*, a sártétudvari parasztköltő *Nagy Imrével*, valamint a felszabadulás utáni első debreceni nemzetgyűlésen nevezetes szerepet játszó fűzesgyarmati parasztköltő-politikus *Hegyesi Jánossal* is baráti kapcsolatot tartott, levelezett¹) a parasztság és más falusi dolgozók köréből regrutálódott olvasóközösségükkel összekötötte. De egyúttal annak az írói magatartásnak és közvetlen hatásnak is, amellyel ezek az írók nemcsak műveikkel, hanem leveleikkel, beszélgetéseikkel is támogatják olvasóik szemléletét, segítették egyéni fejlődésüket, s amely Veres Péter említett levelezőlapjaiban is tükröződik.

Molnár László szabad idejében népi ihletésű faragással is foglalkozik. Szűcs Sándor portréját, amelyre az egyik idézett levélrészlet utal, 70. születésnapjára faragta meg, s küldte el ajándékba az íróknak. Mint néprajzi gyűjtő három alkalommal ért el díjazást az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatra beküldött, népi elbeszélésekkel, szokásokkal, játékokkal foglalkozó pályamunkáival. Molnár igen izes elbeszélő, s ha ezt a tulajdonságát sikerül továbbra is írásban érvényesítenie, igen becses mozzanatokot örökíthet még meg parasztpáros családjára vonatkozó emlékeiből, a falusi kisparosság életmódjáról, szokásairól, s nem utolsó sorban a népi írókkal tartott kapcsolatairól. Szűcs Sándorhoz csatlakozva mi is sok sikert kívánunk ehhez.

Morvay Péter

Kedves Molnár László barátom!
Biharnagybajom, 1964. október 26.

... Mint sárréti ember írja könyveimről: „Ha otthon akarom érezni magamat, ezeket olvasom, lapozom.” Többet ér nekem ez az elismerés még oly nagy kritikus minden dicséreténél is!

... Levele vétele óta valahányszor elhaladok Hegyesi mester borbélyműhelye előtt, a kis cégtábla mindig eszembe juttatja Önt, s hogy még mindig nem válaszoltam levelére. Nem feledem, hogy felhívta figyelmemet *Sólyom Sándor* bácsi „kutyabőrére”...

Örömmel tölt el, hogy szülőföldjére vonatkozó emlékeit írásba fekteti, s hogy e munkájával pályadíjat is nyert az országos néprajzi pályázaton. Tervét is nagyon helyeslem: írásba fekteti a régi való, jó falusi kisparosság hagyományait. Eddig ezt még nem igen firtatta senki. Gondolom, hogy munkái a Néprajzi Múzeum Adattára részére nagy nyereség! Igyekezzünk is az utókorunk minél több adatot átszámaztatni a régi Sárrét múltba merülő életéről. A jövő építésében szükség lesz erre. – Nagyon szeretném, ha ilyen irányú tevékenységéről egyszer-egyszer értesítene.

Biharnagybajom, 1965. I. ... (Postabélyegző)

... Bizonyára 65-ben is gondol az elhagyott Sárrétre, s írásba menti, amit róla itten laktában hallott. Érdeklődéssel várom az ilyen irányú ténykedéséről szóló híradást. Én ősszel készítettem el egy hosszabb dolgozatot erről a tájról, amely a szeghalmi tanács által kiadandó gyűjteményben jelenik meg az év elején.⁴

Biharnagybajom, 1965. VII. 13. (Postabélyegzőről)

A porladó öreg sárrétek is megérdemlik, hogy régi bölcsességüket feljegyezzük, emléküket megőrizzük. Ezzel csak gazdagabbak leszünk.

Biharnagybajom, 1965. november 27.

Gratulálok a díjnyertes néprajzi pályázathoz. Bizonyára érdekes és értékes lesz a legközelebbi pályázata is, amelyben a téli, nyári falusi játékokat gyűjti össze. Ehhez is sikert kívánok, valamint a „Félüveg orvosság” című parasztkomédiájához is.

... Most a tiszántúli történeti népmondák és hagyományok feldolgozásával foglalkozom, egyéb dolgom mellett. Utóbb írtam néhány cikket újságokba és egy tanulmányt Csokonairól szóló népi legendákról, az Alföld című, Debrecenben megjelenő folyóirat novemberi számában. Talán nemsokára megjelenik egy másik munkám is: „Történetek a régi népéletből” – ha ugyan, mint történni szokott, ennek a megjelenési ideje is későbbre nem tolódik. – Karcag és Bajom története is egyelőre kéziratban pihen. Az efféle város- és falumonográfia a kiadó számára nem üzlet, mert az íranta való érdeklődés elég korlátozott. Helyi tanácsnak vagy egyéb szervnek vállalkozása kellene hozzá, s költség és vele való bajlódás.

¹ Morvay Péter: Veres Péter levelezőlapjaiból. Honismeret, 1975. 3. sz. 41–43. old.

² Bellon Tibor: Egy bajomi kisnemesi porta élete. Bajomi Krónika. Szerk: *Dankó Imre*, Biharnagybajom, 1973. 110–122. old.

³ Hegyesi János: Költői verseny Erdélyi Józseffel. Honismeret, 1979. 2. sz. 45. old.

⁴ Sárréti írások. Szerk. Miklya Jenő. Szeghalom, 1965.

Biharnagybajom, 1966. szeptember 26.

... A levélben említett rádióriport elkészült, a magyar rádió idegen nyelvű adása részére. Mikor kerül műsorra, azt még nem tudták megmondani. Jól esett olvasni levélbeli tájékoztatását arról, hogy néprajzi munkálkodását kedvvel és szívesen folytatja.

Biharnagybajom, 1965. március 12.

... mindenekelőtt köszönöm a küldött családi képet. Kedves arcú kisfia van. Bizonyosan úgy neveli őt, hogy Pesten is megőrizhesse népünk ősi hagyományainak becsületét. Mert ennyivel is többet ér a többinél.

Érdeklődésére részletesebben tájékoztatom a Sárréti Írások ügyének mikénti állásáról ...

... A napokban jutott el hozzám „A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője ... Azzal az érdeklődéssel vettem kézbe, hogy hátha megtalálom benne valamelyik munkáját. Dehát ezek, mint azonnal láttam, 1962–63, sőt 1958–61 évekről szólnak. Bizony elég lassú ütemben jelennek meg. De sok érdekesség van bennük. Lehetséges, hogy a 64-es és 65-ös számot csak összevontan 66-ban kapjuk meg. Ezt még meg is kellene érni! Régi terv, hogy a pályanyertes munkákból antológiát adnak ki. Ha jól emlékszem, volt is már egy ilyen kiadás. Rendszeressé kellene tenni. Valószínűleg anyagi nehézségei vannak ennek. Pedig a legmértőbb mód lenne ez a néprajzi gyűjtőmozgalom propagálására. Bizonyosan meg is valósítják. – Általában mondhatjuk, hogy a publikálás nehéz és körülményes ügy. A legjobb lektori véleménnyel bíró könyv megjelenésére is esetleg évekig kell várni. A szépirodalmi művek kiadása talán simábban megy. És mégis annyi sok rossz könyv van ...

Jó egészséget és sikeres munkát kívánva

Szívélyes üdvözetem küldöm

Szűcs Sándor

PÁLYÁZAT

A HONISMERET, kapcsolódva az MHSZ és a KISZ KB által meghirdetett országos játékhoz, NEKEM SZÜLŐHAZÁM elnevezéssel pályázatot hirdet minden előfizetőjének és olvasójának. Pályázni lehet: történelmünk egy-egy eseményéhez, vagy kiemelkedő egyéniségéhez kapcsolódó élmény leírásával, amely meghatározóan játszott közre hazafias érzelmének, cselekedeteinek és a szülőföldhöz való kötődés személyre szóló érzelmeinek kialakulásában. A pályaművek terjedelme maximum 2 gépelt oldal lehet. A beküldött pályaműveket a HONISMERET Szerkesztő Bizottságától és Olvasószolgálatától alakult zsűri értékeli. **Beküldési határidő:** 1983. augusztus 15. A pályázatokat a következő címre kérjük beküldeni:

HONISMERET Olvasószolgálat Budapest, 1081 Népszínház u. 24. A borítékra írják rá, „Nekem szülőházam”.

A nyilvános eredményhirdetésre 1983. szeptember 25-én a „Nekem szülőházam” országos játék döntőjén kerül sor, amelyet a Magyar Televízió is közvetít! Pályadíjak: 2 db I. díj 2500–2500 Ft értékű ajándéktárgy, 3 db II. díj 1500–1500 Ft értékű ajándéktárgy, 5 db III. díj 1000–1000 Ft értékű ajándéktárgy.

A Honismeret Szerkesztő Bizottsága és Olvasószolgálat

*A honismereti rejténymagazin díjának sorsolása
és az első díj nyertese, a szigetújfalusi Viski Ildikó*

1983/2

Bécsy László felvétele

HONISMERET

